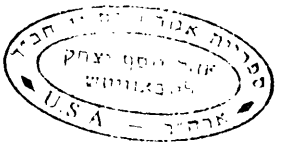

על הירושלמי

א. לתקון נוסח הירושלמי

ב. נוסחאות כת״י רומא למס׳ סוטה

עם פתיחות, הערות והשואות

מאת

שאול בן הר״ר משה ז״ל ליברמן

בהוצאת ספרים ״דרום״

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ירושלים, תרפ״ט

לתקון נוסח הירושלמי

פתיחה.

הנה ידוע לכל מי שעיין אף לעתים רחוקות בירושלמי, שהירושלמי שלפנינו משובש עד להשתוממות, וכמעט שהפרוץ מרובה על העומד והסתום על המפורש.

וכבר צוחו רבותינו הראשונים ז"ל (עיין אור זרוע ח"א סי' תשנ"ד, ק"ט ע"ד, ותוספות יבמות ק"ד. ד"ה מר סבר) שכתבי יד הירושלמי מלאים חרולים וקמשונים, שהסופרים משלו בו ממשלה בלי מצרים ועשו בו כאדם העושה בתוך שלו. וגם כאלה המקומות המעטים שנצלו מידי "תקוני" הסופרים, מרובות הסוגיות הסתומות והרמזים לאיזו הלכות. לדוגמא עיין תרומות פ"י ה"ה, מ"ז ע"ב: אמר ר' יוחנן וארבעה מינהון מיטה. ובגליון הש"ס שם. ועיין בכורים פ"ב ה"ב, ס"ה ע"א: תמן אמר ר' יהושע בן לוי לקרנה של נבילה הושבה (ועיין בהגהות הגר"א בשסי"ם החדשים והוא מפרש את הסוגיא באופן נפלא) ועוד בכ"מ. ומי חכם ויאמר לנו פשר דבר? ואין לנו לא ר"ח ולא רש"י, לא רמב"ן ולא רשב"א שיבררו לנו את הרמזים ויפתרו לנו את החידות.

ורבותינו האחרונים ז"ל מנששים באפלה, זה בונה וזה סותר, זה נוטע וזה עוקר ואין לנו הלכה ברורה. ומרבינו הראשון שבאחרונים — הגר"א ז"ל, שכל דבריו דברי אלקים חיים, נשאר לנו פרוש על סדר זרעים. ולמדנו מפרושו זה, כי לפעמים פרשו האחרונים שלא כהוגן פרקים שלמים, הלכה אחרי הלכה. עיין תרומות פ"ד ותמצא שהמפרשים ז"ל שגו שם בכל פרושיהם (ביחוד בה"ב, ה"ג וה"ד) עד שבא הגר"א ז"ל ופרש לנו והאיר את עינינו.

והדברים ידועים, ואין בדעתי לחזר עליהם ולהרחיב את הדבור.

במחברתי הנוכחית דנתי על השאלות הנוגעות לנוסחאות הירושלמי ועל חלוקת השבושים למיניהם והסבות שגרמו לטעות סופרים והראיתי על הדרכים והאמצעים שבהם נשתמש בכדי לתקן את השבושים. (ורק בסוף דברתי בקצרה על סגנון הירושלמי ופרוש המלים, מפני שיש לזה כמעט אותו הערך כמו לנוסח מתוקן) ורציתי להבליט שאין לתקן את השבושים מסברא גרידא, כפי שעולה על הדעת, ואפילו מתוך קריאה עיונית באותו מקום ששם השבוש, אלא על פי כללים

וחוקים ידועים, ובבקיאות מקיפה בכל ספרות התורה שבע״פ, שעל ידי כך באים לידי גלוי „רזי תורה״.

השתדלתי להצטמצם בסגנרת הזאת ולא לצאת מגדרי זה וקצרתי עד כמה שאפשר ומעטתי בדוגמאות, ונתתי בכל מקום רק דוגמא אחת או שתים (הארכתי רק בפרק על הגופים הזרים, מפני החשיבות המיוחדת שאני מיחס לתופעה הזאת וגם כאן נתתי רק חלק קטן בערך) ומפני סבות בלתי תלויות בי לא נגעתי הפעם בכל השאלות העומדות בפני לומד הירושלמי, (משנת הירושלמי, אופן הצעת המשנה והברייתא, עריכת הבבות ועוד) יזכני ה׳ וארבר על כל זה במקום אחר.

ירושלים, ניסן, תרפ״ט.

ש. ל.

N. B. כל המאמרים המובאים מן הירושלמי נעתקו מד״ו על שבושיהם מלה במלה וגם הדפים מסומנים ע״פ הדפוס הנ״ל.

רשימת ראשי התיבות.

אהצו״י = אהבת ציון וירושלים (הר״ד רשנר).
או״ז = אור זרוע.
ד״ו = דפוס וויניציאה
ד״ז = דפוס זיטומיר.
ד״פ = דפוס פטריקוב.
דר״כ = דרב כהנא (פסיקתא).
כי״ל = כתב יד ליידא.
כי״ר = כתב יד רומא.
כי״ס = כתב יד סירוליאו.
כ״מ = כסף משנה.
מה״פ = מראת הפנים.
מ״ר = מדרש רבה.
נוע״י = נועם ירושלמי.
פ״מ = פני משה
ק״א = קונטרס אחרון (לר״ש הדרשן).
ק״ע = קרבן עדה.
שי״ק = שירי קרבן.
שרי״ר = שרידי הירושלמי (הוצ. הפ״רוס. גינצברג).

את השבושים שבירושלמי נחלק לשני סוגים:

א) שבושים רגילים בכל הספרים. ב) שבושים מיוחדים לירושלמי.

לסוג א' שייכים:

1. חלוף אותיות דומות בכתב.*)

יבמות פ"ח ה"ג, ט' ע"ג: אמר ר' שמואל בר נחמן אני אין לי אלא משנה ותשב נעמי ורות המואביה כלתה עמה השבה משדה מואב וכו' ובצדק העיר באהבת ציון וירושלים לשבת עמ. 56, שצריכים לגרום ע"פ המתנות כהונה (רות רבה רפ"ד) אני אין לי אלא משבה וכו' (בעל דור דור ודורשיו בח"ג ספר XII פ"י, הערה 13, טעה בזה).

כתובות פ"ד ה"ח, כ"ח ע"ד: כתב לבניו ומכר לאחרים מה הן. מסתברא אתא. אמר ר' חנינה אנא לית מתת ליה אתא רבי מנא לא מסתברא וכו' עיין במפרשים שנדחקו מאד. ולפלא בעיני שלא העירו לשטה מקובצת כתובות מ"ט: ד"ה באושא, שמביא את הירושלמי בשם הריטב"א (בריטב"א שלפנינו מקוצר ומשובש), ע"פ דבריו כך צריכים להגיה את הירושלמי: כתב לבניו ומכר לאחרים מהו מסבתיה אתא (ז. א. להשיא אותו אשה) אמר רבי חנינא אנא לית אנא מסב ליה אתא. א' רבי מנא וכו'.

נזיר פ"ה ה"א, נ"ג ע"ד: רבי הוה יתיב מתני בפרשת אין מטירין בבכור וחולין (בד"ז הגיהו וחליף) אבוי דבר פדיה חמתיה רבי אמר אנא ידע מה אנא אמר כדון אנא מימר וידבר ה' אל משה לאמר לא ייתר דברי ר' יודה, עיין בפ"מ וק"ע שנדחקו והגיהו (ועיין ביפה עינים לפסחים מ"ב) ונעלם מעיניהם שהסוגיא לפנינו משובשת ויש לתקנה ע"פ מדרש קה"ר פ"ח פסוק א' ופסיקתא דר"כ פ' פרה ל"ז ע"ב וז"ל המדרש: ר' חייה (בפסיקתא רבי כמו בירושלמי) הוה יתיב ומתני מניין שאין ממירין בבכור. זחלין אפוי דבר פדיה אמר הדין ידע מה אנא יתיב ומתני. ועיין בדר"ל שם.

---

*) עיין בבבלי שבת ק"ג: ששם הוא הולך ומונה את האותיות הדומות בכתב.

ב״ב פ״ב ה״ג, י״ג ע״ב: רב הונא אמר מהו לשכינו מיפתח ליה חנות וכו׳ ונ״ל שצריכים לגרוס וחורנא אמר מהו וכו׳ עיי״ש.

שבועות פ״ו ה״ב, ל״ו ע״א: רבי זעירא בשם רב ירמיה מעשה בא לפני רבי יהודה כרבי שמעון בן גמליאל. ונ״ל שהגירסא הנכונה היא המובאה באור זרוע נזיקין במס׳ סנהדרין סי׳ י״ב: מעשה בא לפני רבי והורה כרבי שמעון בן גמליאל (וכן הגיה בגליון אפרים מדעתו).

2. צרוף שתי אותיות לאחת.

נזיר פ״א ה״ב, נ״א ע״ב: האומר הריני מיין של ערלה לא אמר כלום ועיין במפרשים שנדחקו. אבל כבר העיר בעל עמודי ירושלים שלפני הרמב״ן במלחמות שבועות פ״ג היתה הגירסא: האומר הריני מיין של ערלה וכו׳ (ועיין ג״כ במאירי לנזיר ג: ד״ה אמנם) כאן ה״י״ והי״ן נתחברו ונעשו ל״ין״.

3. אות אחת שנחלקה לשתים.

תענית פ״ג ה״ה, ס ו ע״ד: הא עבידא אינו יותר מיכן צריכה שיעור אחר. והמפרשים מחקו את המלה „אינו״ אבל בגנזי שכטר ח״א הוצ. הפרופ. גינצברג עמ. 422 הגירסא: הא עבידא אָצו (ז. א. עיסה) יותר מיכן וכו׳. כאן ה„צ״ נפרדה לשנים ונהפכה ל„י״ ו„נ״.

4. חבור שתי מלים לאחת.

עירובין ספ״ג, כ״א ע״ג: שמע רבי מימר מן מי יכול להון רבי אבהו בכל שתא וצריכים להגיה ע״פ שרי״ר: שמע רבי מי (=אמי) מר (=אמר) מן מייבול להון רבי אבהו בכל שתא.

גיטין ספ״ג, מ״ה ע״ב: הדא אמרה דאיתתי ישן חייב באחריותו שתי שנים. ועיין במפרשים שהגיהו ונדחקו בפרוש הדברים (ובדפוסים חדשים מוגה קצת) ונ״ל שצריכים לגרוס הידא אמרה דא. מתיישן חייב באחריותו שתי שנים. (זה קטע של איזו ברייתא שלא מצאתיה) וע״ז אומר הדא אמרה מתיישן חייב באחריותו עד החג עיי״ש.

5. מלה אחת שנחלקה לשתים.

כלאים פ״ה ה״א, כ״ט ע״ד: וכמו פלגות כיחידיות הן. עיין בפ״מ שנדחק מאד. אבל צריכים להגיה עפ״י כי״ר ובמופלגות כיחידיות הן. עיין ירושלמי הוצ. לונץ, ירושלם, במקומו וכן הגיה הגר״א ז״ל.

כתובות פ״א ה״ד, כ״ה ע״ג: יצא שפחה או מי שאין לו תוייה בה.

הגירסא הנכונה היא בכפתור ופרח פ״י, הוצ. לונץ עמ. רט״ז, יצא שפחה ארמי׳. ועיין בגליון אפרים.

ולפעמים נשאר הדבר בספק אם המלה היא בת שתי חבות או בת חבה אחת. עיין יבמות פ״ח ה״ב, ט׳ סע״א ורע״ב אמר ר׳ יודן בר חנין ובלבד של ימין. ונחלקו הראשונים ז״ל אם צריכים לקרא בשל ימין או בשלימין (עיין בכלי יבמות ע״ה: תוד״ה שאין ואור זרוע ח״א ה׳ יבום וקדושין סוף סי׳ תרנ״א).

6. חלוף מקום האותיות (Metathesis)

שביעית פ״ג ה״ה, ל״ד ע״ד: רבי חזקיה בר יעקב בר אחא וכו׳ ובצדק הגיה בעל אהצו״י רבי חזקיה רבי יעקב בר אחא (הטעות בין בר לרב מצויה מאד בירושלמי).

ב״ק פ״ח ה״א, ו׳ ע״ב: הכהו על ראשו וצבת נותן לו ג׳ צער ריפוי שבת. הגירסא הנכונה היא באו״ז נזיקין בסס׳ ב״ק סי׳ שכ״ב: צער ריפוי בשת (והמפרשים הגיהו כן מדעתם).

7. דלונים ע״י דמיון הסוף (Homoioteleuton)

מצוי כמעט בכל דף בירושלמי ועיין מבוא הירושלמי קל״ח ע״א, קמ״ב ע״ב.

8. שבוש (קורופציה) של מלים זרות.

דמאי פ״ה ה״ז, כ״ד ע״ד: הדא דתימ׳ באילין אידתיקרים׳ וכו׳.

מע״ש פ״ב סוף ה״ה, נ״ג ע״ג: אמר רבי יונה והן נוטי נוטומי. וקשה לברר הקריאה והפירוש הנכון של המלים הזרות האלו.

9. גליונות שנכנסו שלא במקומם.

לסוג הזה שייכים הרבה מן המקומות שמעירים עליהם מפרשי הירושלמי שיש כאן חילופי שורות. וזה מצוי מאד בירושלמי. ועיין יומא פ״ג ה״ה מ׳ ע״ג ובגליון השי״ם שם.

10. ראשי תיבות וקצורים שנתפרשו בטעות.

עיין מאמרו של הפרופ. לוי גינצברג ב Students' Annual ניוויורק 1914 עמ. 138-148 ואעתיק דוגמא אחת ממנו.

כתובות פ״ד סה״ה, כ״ח ע״ד: כי עשתה נבלה בישראל. נבלה זו כל ישראל שבא לזנות בית אביה יבואו גידולים רעים שגדלו יתנבלו הן וגידולין.

עיין בספרשים שנדחקו מאד לפרש את המלה שבא. והחכם הנ"ל משער שנשמט מהמלה „שבא" סימן הר"ת, וצריכים לפתר את זה: שילה בר אבינה.

(כידוע נמצא כמה פעמים בירוש' שילה בר אבינה במקום שילא סתם שבבבלי. עיין שם בהערות המחבר) והנה בבבלי כתובות מ"ה: אנו מוצאים באמת: תני שילא שלש מדות בנערה וכו' כלומר ראו גדולים שגדלתם ע"כ. ולפי זה צריכים לגרוס בירוש. [תני] (ונשמט דבור ההצעה כדרך הירושלמי) שילה בר אבינה לזנות בית אביה וכו' ע"כ קצור דברי המחבר.

סנהדרין פ"ד ה"ח, (ד"ז ה"ז) כ ב ע"ב: הכל כשירין לדון דיני ממונות. ר' יהוד' אומ' אפי' ממזירין. ר' יהודה אומ' אין מדקדקין ביין נסך. והמאמר קשה וגם אינו מתקשר עם הסוגיא. עיין בספרשים (ועיין בנועם ירושלמי ודבריו קשים כי הירושלמי כבר מובא בכמה מן הראשונים כנוסחת הדפוס והעיר ע"ז במה"פ) ע"כ נראה לי שהמלים „יין נסך" הם ראשי תיבות וסמנים של החלוקים בין דיני ממונות לדיני נפשות בזמן ובאנשים ז. א. איזה זמן ואיזה אנשים כשרים לדיני ממונות ופסולים לדיני נפשות. והנה במשנה שם (ה"ו והי"ז) נשנו שני חלוקים בין ד"מ לד"נ: 1) דיני נפשות גומרים רק ביום וד"מ אפילו בלילה. 2) ד"נ אינם גומרים דינו לחובה ביום אחד והמשפט צריך להמשך לכל הפחות יומים. ובדיני ממונות גומרים בו ביום בין לזכות בין לחובה. ועיין הוריות פ"א משנה ד' שמונה שם בין פסולי הדיינים גר נתין וזקן שלא ראה לו בנים (בתוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה, בבלי שם ל"ו: סרים וזקן שלא ראה לו בנים). ולמטה (בה"ט) בסוגיין הובא מאמר ר' יוחנן שפחות מכ' שנה כשר לדיני ממונות ופסול לדיני נפשות. וע"כ נראה לי ש„יין נסך" מסמן: יום (ז. א. גם בלילה) יום (ז. א. יום אחד) גר (השבוש בין ג' וג' רגילה מאד בכ"י) נתין, סרים, כ' [שנה]. ז. א. שבכל אלה אינם מדקדקים בדיני ממונות. ואנו יודעים שרבי יהודה היה נוהג ליתן סימנים כמנחות פי"א מ"ד והגדה של פסח. (פסקי תוספות מנחות פי' רל"ד).

בדפוסים החדשים השלימו כמה פעמים את קצורי התיבות של ד"ר ולפעמים במעות.

שביעית פ"א ה"ב, ל"ג ע"ב: רב אמר בעשויין צוב'. והשלימו בדפוסים חדשים צובר וזה טעות. והשלמתה הנכונה של המלה היא צובה (ובכי"ר שם ציבה) וכן הוא בעירובין פ"ה ה"ב, כ"ג סע"ג: בר קפרא אמר בעשויים צובה עיי"ש.

שבת פ"ז ה"ב, י' רע"א: המצית את האור בחישת קנים ובאג' תמרים וכו' והשלימו בדפוסים החדשים ובאגד תמרים וכן העתיק באהצו"י חה טעות. וצריך להיות ובאגם תמרים כמו שהוא בק"ע וכן מעתיק האור זרוע ח"ב סי' נ"ה. ועיין ע"ז פ"ב ה"ט מ"א ע"ד מעשה שנפלה דליקה באשת קנים ובאגם תמרים וכו'.

לסוג ב׳ שייכים:

1. מאמרים שצריכים להפכם:

חלה פ״א ה״ח, נ״ח ע״א: (מעשרות פ״ה ה״ו נ״ב ע״א) מתיב רבי יוחנן לרבי שמעון בן לקיש. והתנינן וכן נשים שנתנו לנחתום וכו׳ מתיב רבי שמעון בן לקיש לרבי יוחנן והתנינן הקדישן עד שלא נגמר וכו׳ וצריכים להפך הגירסא: מתיב ר׳ שמעון בן לקיש לרבי יוחנן והתנינן וכן נשים וכו׳ מתיב ר׳ יוחנן לרבי שמעון בן לקיש והתנינן הקדישן וכו׳ (וכן הוא בפרנסנט כת״י הפטרבורגי, מביאו באחצו״י במקומו) וטעיות שכאלו מצויות על כל שעל וצעד בירושלמי.

ולפעמים הגירסא שוה בכל כ״י שישנם לפנינו ובכ״ז מוכרחים אנו להפך את הגירסא.

פאה פ״ג ה״ט, י״ז ע״ד: על דעתיה דרב אין יכול לוכל בתרומה על דעתיה דרב אבא בר הונא אמר רבי יוחנן יכול הוא לוכל בתרומה. וכן היא הגירסא גם בכי״ר ובכי״ם ובכל זאת בצדק מהפכים המפרשים האחרונים את הגירסא: על דעתיה דרב יכול לוכל בתרומה על דעתיה דרב אבא בר הונא אמר רבי יוחנן אינו יכול הוא לוכל בתרומה.

ודוגמא מפליאה של קטע משובש מאד אנו מוצאים בירוש׳ יומא פ״ד ה״א, ט״א ע״ג: ונתן אהרן. אם נתן זר כשר. ודכוותה אם העלה זר פסול. וכו׳ עד סוף ההלכה עיי״ש בפ״מ וק״ע ונועם ירושלמי ותמצא שצריכים להפך שם כמעט כל מאמר ומאמר.

2. ציוני הלכות שלא במקומם:

הסופרים טעו כמה פעמים כשחלקו את הסוגיא ע״פ ההלכות והציגו ציונים ופיסקאות שלא במקומם. והעירו על זה כמה פעמים מפרשי הירושלמי. ובאמת אחרי בדיקה גדולה של הציונים והפיסקאות נראה שאין להתחשב אתם במדה מרובה. והלומד יכל לעמד על זה כמעט בכל מסכת ומסכת. ואביא רק דוגמא אחת שלא העירו עליה המפרשים:

ב״ב פ״י הי״ג, (ד״ז ה״ז) י״ז ע״ד: על המשנה: האומר לבנו שטר בין שטרותי פרוע ואין ידוע אי זהו שטרות כולם פרועין. וע״ז אומר התלמוד: תני לא דומה אימת שטר גדול לאימת שטר קטן. ועיין בפ״מ ושדה יהושע ופרושם תמוה מאד.

ונעלמו מהם דברי הרמב״ן לב״ב קע״א: סר״ה הא, ויוצא מדבריו שהברייתא

הזאת מוסכת על ההלכה הקודמת. ושם במשנה: מי שפרע מקצת חובו ר' יהודה אומר יחליף ור' יוסי אומר יכתב שובר וכו' אמר לו ר' יוסי וכן יפה לו ואל ירע כוחו של זה. ועל זה אומר רב בגמרא שצריך לכתב בשטר השני זמן שטר הראשון. ושואל הירושלמי: אם צריך להזכיר זמן ראשון בשני, על הדא א"ר יוסי וכן יפה לו ואל ירע כחו של זה? ז. א. מה מפסיד המלוה אם מחליפים לו את השטר, כיון שאינם משנים את הזמן. ולפי דברי המפרשים נשאר התלמוד בקושיא. אבל האמת היא שצריכים למחק את ציון ההלכה והפיסקא שם ולהמשיך את הסוגיא: תני לא דומה אימת שטר גדול לאימת שטר קטן. וזו היא תשובה על השאלה הקודמת: שהמלוה מפסיד בזה שמחליפים לו את השטר (ובעל יפה עינים ז"ל בהגהותיו לב"ב קע"א. כיון לזה מדעתו).

ומורי הפרופיסור י. נ. אפשחין העירני, שלפעמים מסרסים המפרשים את הסוגיא בתלמוד שלא בצדק, מפני שלא עמדו על זה שלירושלמי היה סדר אחר במשניות (כידוע, המשניות שלפנינו בירושלמי אינן משניות הירושלמי והסופרים העתיקום מקובצים שונים, ואין כאן המקום להאריך בזה) עיין סנהדרין פ"ו ה"ז (ד"ז ה"ה) כ"ג ע"ג: תני וכמלוא קומתו של נופל וכו' ואחר כך ה"ח (ד"ז ה"ד) תמן אמר אם היה שערה נאה וכו' ובדפוסים החדשים סרסו את הסוגיא והעמידו ה"ח לפני ה"ז עיי"ש אבל אפשר לשער כי לפני הירושלמי היתה סדורה במשנה ה"ח (בית הסקילה היה גבוה וכו') קודם ה"ז (רחוק מבית הסקילה ארבע אמות וכו') וכל הפיסקאות שם נרשמו בטעות והנכון כבדפוסים החדשים ע"כ תוכן דבריו. והדברים האלו ראויים לתשומת לב מיוחדת כי הלא הרבה יותר פשוט לשער (במקום שמתקבל על הדעת) כי לירושלמי היה סדר אחר במשניות (מה שנמצא בכ"י שונים גם בבבלי עצמו) מלסרס את הסוגיא. ואולם לא בכל מקום אפשר לפרש כן. עיין ב"ק פ"ז ה"ג וה"ד, ה' ע"ד.

3. נופים זרים בירושלמי:

אנו נפגשים כמעט בכל מסכת עם מאמרים שאי אפשר לקשרם עם המשך הסוגיא, שאין להם יחס לא עם האמור לפניהם ולא עם האמור לאחריהם ורואים בעליל שהמאמרים באו לכאן ממקום אחר ובשים לב לזה שהתופעה חזאת היא אופינית מאד לירושלמי והרבה טעו בזה, ארשה לעצמי להאריך קצת יותר בזה.

הנה ידוע הדבר לכל הוגה בירושלמי שסוגיא אחת נשנית לפעמים בכמה מקומות. אבל לפעמים התעצל הסופר לחזור פעמים על אותה הסוגיא והשמיט אותה. ורמז שהסוגיא נכתבה במקום אחר. ורגילים הסופרים לסמן את זה במלה „גרש", „גרשה".

יומא פ"ג ה"ח, מ"א רע"א: גר"ש בהילכתא עיליתא ע"ד מקירו של מזבח

הצפוני ועד כותל העזרה; שם פ"ז ה"ג מ"ג ע"ד: אמר להן ראו מה נדרו לאהובתו. כו' היך קדמייא; שם פ"ח ה"ג, מ"ה ע"א: כהדא דתני בשבת בין סיכה שהיא של תענוג גר"ש בהי"ל קדמיית"א; כתובות פ"ד ה"ח כ"ד ע"ד: גר"ש בהילכתה קדמייתא דפיאה; נזיר פ"א ה"א, נ"א ע"א: גר"ש ראש"ה דנדר"י קדמית"א ע"ד דמט"י; שם פ"ז ה"ד, נ"ה ע"ב: גר"ש כו' הי"ל בפר"ק ג'; מכות פ"ב ה"ו, ל"א סע"ד והכתיב וידבר אלהים כו' גרש"ה.

ובכי"ל נשמטו ונתקצרו הרבה סוגיות ורמז הסופר ב„גרש" על המקומות ששם נשנו. (והאריך בזה הר"ז פרנקל במבוא הירושלמי קמ"ב ע"א) ולפנינו בדפוסים נשנו הסוגיות במלואן.

וכן אנו מוצאים את הרמזים האלה בשרידי הירושלמי שפרסם הפרופ. גינצברג (ניוויורק תרס"ט) במקומות הללו: בעמ. 128 פעמים (ועיין מה שכתוב שם על הגליון) 158, 190, 221, 230, 232 פעמים, 234 פעמים 245 (נתקצר ע"י וגו') ולפנינו בדפוס נמצאות כל הסוגיות האלו במלואן.

ולעומת זה היו לפני הראשונים בכת"י שלהן הסוגיות שנשמטו אצלנו בדפוס ע"י „גרש". לדוגמא עיין ברוקח ה' אכלות סימ' שט"ו וז"ל: בירושלמי פרק ג' מינין יצא מבית הקברות ונכנס ר' טרפון פוטר ור' עקיבא מחייב וכו' עכ"ל ובדפוסים נשמטה הסוגיא ב„גרש".

ובכן אנו רואים שבהרבה כ"י נכתבה הסוגיא רק במקום אחד ובודאי משם העבירוה הסופרים למקומות אחרים. (ובזה מתבארת העובדא שאנו מוצאים לפעמים אותם השבושים בכל הסוגיות המקבילות, כי לפני הסופר היתה הסוגיא רק במקום אחד ואם היא היתה משובשת העתיק אותה לכל המקומות על שבושיה. (וכמובן, הוסיף לפעמים שבושים חדשים) וברור הדבר שבשעה שלפני הסופר לא היתה הסוגיא על מקומה והיה רק רמז שהיא נשנית במקום אחר ולפעמים מבלי ציון מאיזה מקום להתחיל ההעתקה ואיפה לגמר היו אפשריות ארבע מיני טעיות:

1) הסופר התחיל להעתיק מלפני המקום הדרוש והעביר ביחד עם הסוגיא המועתקת שורות שלמות או מלים בודדות שאינן שייכות לה כלל. 2) שלא הפסיק העתקתו במקום הדרוש והמשיך להעתיק למטה מן המקום שהיה צריך להפסיק בו. 3) שלא התחיל במקום הראוי והשאיר מתחלת הסוגיא איזה מלים שלא העתיקן. 4) שלא גמר את כל ההעתקה והפסיק מלפני המקום הדרוש.

שתי האפשריות הראשונות מבארות לנו חלק גדול מהגופים הזרים בירושלמי ונתחיל ע"פ הסדר:

I. גוף זר ע״י טעות בגבולי הסוגיא הנעתקת.

ברכות פ״ב ה״ג, ד׳ ע״ד: עירב את האותיות. אית תניי תני כשר. ואית תניי תני פסול. וכו׳ וטובא המאמר הזה מירושלמי ברכות בכמה מן הראשונים (עיין אהצו״י) וכתב ע״ז הר״ז פרנקל במבוא הירושלמי ל״ט עמוד כ׳ וז״ל: ולפעמים נמצא מאמר ואין לו מקום כלל בסוגיא זאת גם לא ע״י שגירת הסופרים. ברכות פ״ב ד׳ ע״ד עירב את האותיות אית תניי תני כשר וכו׳ והוא מן הירושלמי דמס׳ מגילה פ״א ה״ט ואין כאן מקומו כלל. עכ״ל. אבל הדבר מתבאר באופן פשוט: הסופר העתיק את הסוגיא הזאת ממגילה פ״א הי״א ע״א ע״ג והי׳ צריך להתחיל: רבי אחא בי רבי שמעון בשם רבי יוחנן לא יעמוד אדם ויתפלל במקום גבוה וכו׳ וטעה והתחיל להעתיק מאיזה שורות מלפני זה והעביר את הכל לברכות.

שם פ״ב ה״ז ה׳ ע״ב: הורי ר׳ בא כהין תניא וכו׳ ואין לזה שום מובן אבל הוא גם כן מתבאר ע״י זה שהסופר העתיק את הסוגיא מיומא פ״ח ה״א מ״ד ע״ד (או מתענית פ״א) והיה צריך להתחיל: תני אבל ומנודה שהיו מהלכין בדרך וכו׳ וטעה והתחיל מקודם וכמו שמפרש במה״פ. ומברכות הועברה הסוגיא ביחד עם הגוף הזר למו״ק פ״ג ה״ה, פ״ב ע״ד.

שם פ״ד ה״א, ז׳ ע״א: מילתיה דחנן בר אבא פלינא וכו׳ חה לא שייך לכאן והיה צריך להתחיל חנן בר אבא אמר לחבריא ניטור לכון וכו׳ וטעה מפני שהעתיק זה מפ״א ה״ה, ג׳ ע״ד (ועיין בפרוש בע״ם חרדים שפרש באופן אחר).

שביעית פ״ד ה״ב, ל״ה ע״ב: ודכוותה מאימתי אדם זכה בפירותיו בשביעית וכו׳ והמלה דכוותה אינה מובנת פה כלל ויכולים לשער שהמקום הזה הועבר מכתובות פ״ט ה״ג ל״ג ע״א ושמה צריכים לגרום ודכוותה. (כמו שהעיר שם בגליון אפרים) והיה צריך להתחיל מאימתי אדם זכה וכו׳ והתחיל בתיבה אחת לפניה.

(ודוקא המלים הבודדות האלו חשובות בשבילנו מפני שהן מראות לנו את המקום משם נעתקה הסוגיא.)

שם סה״ג: הורי רבי אימי לרדות עמו (!) והמאמר הזה אינו שייך לכאן כלל. והסופר העתיק את הסוגיא מע״ז פ״ד ה״י מ״ד ע״ב והיה צריך להפסיק במאמר: מגלגלין עלינו פיסים וזיטיות וגולגליות וארנוניות. וטעה והמשיך הלאה והתחיל להעתיק את המאמר: הורי רבי אימי לרדות עמו אסור וכו׳ (חה שייך למשנת ע״ז שם שאסור לרדות עם הנחתום שעושה בטומאה פת מן התנור) והפסיק באמצע המאמר ולא גמר אותו. וכן פרש בפ״ם.

והרמב"ם בפ"ח משמיטה פסק וז"ל: ומותר לרדות עמו הכוורת ועיין בכ"מ שם ועיין בספר פאת השלחן ה' שביעית סימ' כ"ח ס"ק ח.*)

מע"ש פ"ה ה"א, נ"ה ע"ד: תמן דלא יתיר פירוי. ברם הכא דיעבד בתחילה. ואין לזה שום באור ועיין בפ"ם שנדחק אבל בצדק פרש ברידב"ז שזה לא שייך לכאן כי אם לשביעית פ"ד ה"ד ל"ה ע"ב. וכנראה העתיק הסופר משם והיה צריך להפסיק במאמר: ומכהתין ליה דיעביד. והמשיך והעתיק עוד מאמר ששייך לסוגיית שביעית. (כי לפעמים העתיקו הסופרים מסוגיות אחרות מאמרים קצרים מאד: עיין שרי"ר עמ. 232 ש. 17 ותמצא שהסופר השמיט רק מלים אחרות ורמז ליבמות רפ"ט).

שבת פ"ו ה"ב, ט' ע"ג: עד דלא יתברינה בידיה יש כאן אחת. ואין כאן הנה. מן דתברה בידיה יש כאן הנה ואין כאן אחת. ואין לזה שום באור. אבל האמת היא שהסופר העתיק את הברייתא של תנא ר' זכאי קומי רבי יוחנן זיבח קיטר וכו' מלעיל ה"א ט' ע"א והיה צריך להפסיק מקודם וטעה והעתיק גם את המאמר עד דלא יתברינה בידיה וכו' שהוא תרוץ על הקושיא שם: או נימר בעבודה זרה הכתוב מדבר. עיי"ש בק"ע.

ומכאן הועברה הסוגיא לנזיר פ"ו רה"א, נ"ד ע"ג ביחד עם הגוף הזר עיי"ש בספרשים שנדחקו מאד ולא עמדו על זה.

שם פ"ג ה"ב, י"ד ע"א: נימר משום תופר ומשום קושר ואין לזה שום ביאור. ופרשו הספרשים ז"ל שזה שייך לפ"ז ה"ב, י' ע"ג ומתבאר בדרך הנ"ל.

(ועיין בקונטרס ע"ד מסורת הש"ס בירושלמי להרב הגאון ר' חיים הליר נ"י, עמ. ט"ז):

ערובין פ"ג ה"ח, כ"א ע"ב: דאיתפלגון שירי פתילה שירי מדורה וכו' הסוגיא נעתקה משביעית פ"ט או ביצה פ"א והסופר היה צריך להתחיל שירי פתילה שירי מדורה וכו' והעתיק עוד מלה מלפני זה. ועיין בשי"ק.

שם פ"ה סה"ג, כ"ב ע"ד: ומניין שלא היו קוברין בתחום ערי הלוים וכו' זה לא שייך לכאן והסופר העתיק זה מסכות ספ"ב והיה צריך לגמור קודם המאמר: ומניין שלא היו קוברין בתחום ערי הלוים. ועיין בק"ע.

פסחים פ"ד ה"ט, ל"א ע"ב: אמר רבי יוחנן מעשה היה והורון כרבי יוסה וכו' וזה לא שייך לכאן כלל אלא לפיאה ספ"ז. ופירושו שהורו כר' יוסה

---

*) עיין בדורות הראשונים להר"א הלוי ז ל ח"ב עמ. 36—526, והוא מביא שם איזו דוגמאות משרבובי, הירושלמי, והבין שהם מגוף הירושלמי וע"כ בא לידי מסקנא שתלמוד הירושלמי לא נסדר. ודבריו אינם נראים בעיני ואין כאן המקום להאריך.

שאמר בפאה פ״ז מ״ח שאף משנודעו העוללות העניים נותנים שכר גדולים להקדש. והסופר שהעתיק את הסוגיא הזאת מפאה, היה צריך להפסיק קודם המאמר: אמר רבי יוחנן מעשה וכו׳ וטעה והמשיך ה״אה. וכן פירשו בק״ע ופ״מ.

שם פ״ז ה״א, ל״ג ע״ב: והכא הקריבהו מבעוד יום שלא תבא לידי בל תאחר. וזה שייך לר״ה פ״א ה״א, נ״ז ע״ג ומתבאר באופן הנ״ל, וכן פירש בק״ע.

שם פ״ט ה״ד (ד״ז ה״ה) ל״ז ע״ד: רבי חונה בשם רבי ירמיה מכיון שכתיב בה כפרה כקדשים כמי שיש מהם למזבח. ואין לזה שום יחס לכאן אלא הועתק בטעות מסוטה פ״ט ה״ה, כ״ג ע״ד.

ר״ה פ״ד ה״י, נ״ט מע״ג: והיידא אמרה דא. תקע בראשונה ומשך בשנייה כשתיים וכו׳ הסוגיא נעתקה מפ״ג ה״ג, נ״ח ע״ד, והיה צריך להתחיל: תקע בראשונה וכו׳ והעתיק שלש מלים מלפני זה.

תענית פ״ב ה״ב, ס״ה ע״ג: אי זו היא שבע מעין שמונה עשרה. רב אמר סוף כל ברכה וברכה וכו׳ ואולי גם זה נעתק מברכות פ״ד ה״ג ח׳ ע״א והסופר היה צריך להפסיק לפני המאמר הזה. ועיין במפרשים.

מגילה פ״א ה״ח, ע״א ע״א: על דעתיה דרבי שמעון בן לקיש מה בין אילין תנייא לאילין רבנן וכו׳ וזה לא שייך לכאן והועתק מתרומות פ״ז ה״א מ״ד ע״ד והיה צריך להפסיק קודם המאמר הזה.

יבמות ספ״א, ג׳ ע״ב: כהדא דתני כל הרוצה להחמיר על עצמו וכו׳ עיין במפרשים שנתקשו לפרש את המלה כהדא, אבל נראה שהענין נעתק מסוטה פ״ג ה״ג, י״ט ע״א והיה צריך להתחיל: תני כל הרוצה להחמיר וכו׳.

שם פ״ד ה״ח, ו׳ רע״א: והכא כיון שמת בטלה זיקתו. ואין לזה שום ביאור. אבל נראה שהסופר העתיק את המאמר של ר׳ יעקב בר אחא בשם ר׳ לעזר מפ״ב מה״א, ג׳ ע״ג והעביר בטעות גם את הסיום: והכא כיון שמת וכו׳ ששייך לשם וכן פירש בפ״מ וק״ע.

סוטה פ״א ה״ג, ט״ז ע״ג: אף הוא שכר לה בית והיה מעלה לה מזונו׳ ולא היה מתייחד עמה אלא בפני בניה וכו׳ וזה לא שייך לכאן כי אם לכתובות פ״ב ה״י, כ״ו ע״ד (וזה נאמר על רבי זכריה בן הקצב) והסופר הי׳ צריך להפסיק קודם זה והעביר את זה בטעות לסוטה.

גיטין ספ״ה, מ״ז ע״ג: רבי יוסי בי רבי חנינה בעי על כל פירקא איתמר. או על הדא הילכתא איתמר וכו׳ וזה לא שייך לכאן כלל. ונראה שהסופר העתיק את הסוגיא משביעית פ״ה ה״ט, ל״ו ע״א והיה צריך לדלג על המאמר רבי יוסי בר חנינא וכו׳ עד תמן תנינן, ששייך רק לשביעית וטעה והעתיק את כל הסוגיא כצורתה.

שם פ״ח ה״ג, מ״ט ע״ג: ויתיביניה רבי אומר מקורה. זאת אומרת אינה מקורה. המאמר אינו שייך לכאן וכמו שהעיר בק״ע. והסופר העתיק את הסוגיא משבת פי״א ה״א י״ב ע״ד והיה צריך לדלג על המאמר הזה וכו׳ כדלעיל.

סנהדרין פ״ח ה״ו, כ״ו ע״ב: מה טעמון דבית שמאי הבא לי בעלי ואני שותה וכו׳ עד סוף ההלכה. וזה לא שייך לכאן כי אם לסוטה פ״ד ה״ג, י״ט ע״ג והסופר העביר משם את כל הסוגיא. והודות לטעות סופר זו זכינו לקטע של ירושלמי, שאינו לפנינו בסוגיא העיקרית, כי בסוטה שם נשמטה הסוגיא בדפוסים, עיי״ש.

מכות פ״ב ה״ד, ל״א סע״ג: ולא כן אמר רב ממלא את כל ר״ה חו אינה ממלאה וכו׳ זה לא שייך לכאן כי אם לב״ק פ״ג ה״ח ג׳ ע״ד (לפי פרושו הנכון של הרב ישראל לוי זצ״ל בפרושו לירושלמי ב״ק עמ. 91) והסופר לא הפסיק את ההעתקה במקום הדרוש.

שבועות פ״ג ה״ו, ל״ד ע״ג: לית יכיל דמר רבי הילא בשם רבי לעזר כך משיב רבי ישמעאל את רבי עקיבא וכו׳. הסופר העתיק זה מה״א, ל״ד ע״ב והיה צריך להתחיל: רבי הילא בשם רבי לעזר וכו׳ והעתיק שלש מלים מלפני זה.

שם פ״ח ה״א, ל״ח ע״ג: רבי יוסי בר חנינה בעי מה אמר יטול נטל. והתני רבי הושעיה נשברה החמיצה וכו׳. כל הענין אינו שייך לכאן והועתק בטעות סופר שלא ידע איפה לגמר מב״מ ספ״ג. וגם פה זכינו הודות לטעות זו לקטע גדול של ירושלמי שנתקצר לפנינו בדפוסים בסוגיא העיקרית.

ועיין בדפוסים החדשים בב״מ ספ״ג שהדפיסו את הקטע הזה בשם כת״י מהר״ם די לונזאנו. והיה זה בירושלמי ב״מ לפני כמה מן הראשונים.

ע״ז פ״ב ה״ו, מ״א ע״ג: ורבי יוחנן ורבי לעזר חד אמר מפני שמטעמו ממדתו וכו׳ וכן הוא גם בשרי״ר. אבל זה לא שייך לכאן והועתק בטעות מתרומות פי״א ה״א, מ״ז רע״ד והסופר היה צריך להפסיק קודם המאמר הזה.

הוריות פ״ג ה״ג (ד״ז ה״ב) מ״ז ע״ב: רבנן דקיסרין אמרי עד דין מדמי לה לחלבים ודמינה לשבת. אילו ארג וכו׳ עד אינו חייב אלא אחת. וגם המאמר הזה נכנס ממקום אחר. הסופר היה צריך להעתיק משבת פ״א ה״א, ב׳ ע״ב רק שתי שורות והמשיך יותר.

שני סוגי הטעיות האחרונות, ז. א. שהסופר טעה והתחיל להעתיק למטה ממקום הראוי והשאיר למעלה קטע בלתי מועתק או שגמר לפני המקום הראוי והחסיר קטע מלמטה, מצויות פחות משני הסוגים הראשונים. ואעיר על איזה מהן:

ברכות פ״ד ה״ו, ח׳ ע״ג: לא נתפלל של שחרית ובא ומצאן מתפללין של

מוסף אם יודע הוא שהוא מתחיל וגומ׳ עד שלא יתחיל שליח ציבור כדי לענות אחריו אמן יתפלל ואם לאו אל יתפלל. באי זה אמן אמרו תרין אמוראין חד אמר באמן של האל הקדוש. וחרנה אמר באמן של שומע תפילה וכו׳ וכבר תמהו בתוספות ברכות כ״א ועוד כמה מן הראשונים (עיין באהצו״י) איך שייך אמן של שומע תפלה במוסף ורצו להוכיח מזה שהתפללו שמנה עשרה ברכות במוסף של ר״ח או חוה״מ, עיי״ש שכמעט כולם הגיהו את הירושלמי.

ואולי יכולים לבאר את זה שלפני הסופר היה המאמר רק עד ואם לאו אל יתפלל. והיה לפניו רמז שצריך להעתיק את השאר מפ״ג ה״ב ו׳ ע״ב והיה צריך להתחיל: א״ר שמואל בר אבדומא זה שהוא נכנס לבית הכנסת ומצאן עומדין ומתפללין. וכו׳ כאיזה אמן אמרו. וכו׳ וטעה הסופר ודלג על ההתחלה והתחיל להעתיק מן המאמר: באי זה אמן אמרו וכו׳.

ר״ה פ״ב ה״א. נ״ז ע״ד: עד אחד מהו שיהא נאמן כשנים. היך עבידה היו שנים. אחד הכל מכירין אותו. ואחד אין אדם מכירו. חבירו מכירו. חבירו מהו שיצטרף עם אחד מן השוק להעיד עליו. רבי זעורה רב חונה בשם רב אין הוא ואחד מצטרפין על חתימת העד השני. לא צורכה די לא היו שנים אחד הכל מכירין כתב ידו. ואחד אין אדם מכירו חבירו מכירו וכו׳. עיין במפרשים שנדחקו לפרש את המאמר.

ונראה לי שהסופר העתיק את הסוגיא מכתובות פ״ב ה״ד כ״ז ע״ג והיה צריך להתחיל במאמר רבי זעירא רב חונה בשם רב וכו׳ (תיכף אחרי המאמר: ור׳ יוחנן כרבנין) וטעה ודלג על שלש שורות והתחיל להעתיק מאמצע המאמר: [הדא הוא דמר] רבי זעירא רבי הונא בשם רב וכו׳ ומזה כל הזרות שבסוגיא.

הוריות פ״ג ה״ט (ד״ז ה״ה) מ״ח ע״ב: לא הוה לוי הוא [ישראל] אמר רבי אבון בשעת הדוכן שנו. ושאלת הירושלמי לא הוא לוי הוא ישראל קשה כי בודאי לפרנסה לוי קודם לישראל מפני שהוא יותר מיוחס ממנו. וגם תירוץ התלמוד קשה, כי יוצא מדברי רבי אבון שלוי קודם לישראל רק בשעת דוכן. ואולי הי׳ פה לפני הסופר רמז לנזיר פ״ז ה״א נ״ז ע״ב והיה צריך להעתיק משם כל המאמר: כהן ולוי יטמא לוי. לוי וישראל יטמא ישראל. ולא הוא לוי הוא ישראל וכו׳ וטעה הסופר והעתיק רק החצי השני *).

---

*) מובן הדבר מאליו שאינם צריכים לערבב טעיות סופרים עם מקומות שכאלה שיצאו מידי מסדר הירושלמי. כי דרך מסדר הירושלמי להביא סוגיות שלמות ממקום אחר אם יש להן אפילו יחס קלוש לסוגיא העיקרית. ולדוגמא: דמאי פ״ז ה״ג כ״ו ע״ב כל ההלכה, שבת פט״ז ה״ו מ״ו ע״ד: ר׳ שמואל בשם רבי זעירא דרבי יוסה היא וכו׳. שקלים ספ״ז, נ׳ ע״ד: האשה הזאת במה היא מתכפרת וכו׳ עד סוף הפרק. נטין פ״ד סה״ב, מ״ח ע״ג: כהדא דושו

II. גוף זר ע״י אשגרת סופרים.

הנה מפרשי הירושלמי רגילים לבאר את כל הגופים הזרים בזה שהסופרים הכניסו אותם אגב שיטפא דלישנא אבל כבר נתברר שאי אפשר לומר כן, מפני שהסופרים העתיקו מלים ושורות מ ל פ נ י המאמרים השייכים לסוגיא ועל זה אי אפשר לומר שהעתיקו אגב שיטפא דלישנא וכמו שאמר הרב פרנקל במבוא הירושלמי ל״ט ע״ב שהעתקנו למעלה.

אולם יש מקומות שאנו מוכרחים להודות כי הם הוכנסו ע״י הסופרים אגב שיטפא דלישנא, ביחוד במקומות אלה ששם מובאות מסוגיא אחרת רק שתים שלש מלים שאז קשה לשער שלא היו לפני הסופר בסוגיא העיקרית והיה צריך להעתיקן מסוגיא אחרת. ואולי איזו דוגמאות שהבאנו למעלה ג״כ יש לזקף על חשבון שיטפא דלישנא. ואעיר על איזה מקומות.

פאה פ״ז ה״א, כ׳ ע״א: מתני׳ דבית שמאי. דבית שמאי אומרי׳ הבקר עניים הבקר. ואין לזה שום מובן ועיין במפרשים וזה מתבאר באשגרת סופרים מפיאה פ״א ה״ו ט״ז ע״ג.

דמאי פ״ב ה״ד, כ״ג ע״א: חברייא בשם רבי לעזר דרבי מאיר היא דרבי מאיר אמר לא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלבד היידן רבי מאיר וכו׳ והמאמר: דרבי מאיר אמר לא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלבד הוא אשגרה מהמאמר שהובא איזו שורות לפני זה.

פסחים פ״ד ה״ג, ל׳ ע״ד: ברם הכא בהמתו של ישראל הוא והו׳ חשוד עליה. א״ר אימי בבליי וכו׳ וכן הוא גם בשרי״ר והמאמר מ„ברם" עד „עליה" הובא אגב שיטפא מהמאמר שנשנה איזו שורות לפני זה. (וגם איננו בע״ז פ״א ה״ו, ל״ט ע״ד, ובעל אהצו״י מביא שאינו גם בכי״ל והוא כתוב על הגליון בכ״י אחר).

יומא פ״א סה״ג, ל״ט ע״א: ולמה לא אמר שעיר אמר ר׳ בא קרטיגנא בלא כך אינו זקוק להערות. והמאמר תמוה ועיין במפרשים שנדחקו מאד. אבל בצדק העיר בגליון הש״ס ליומא פ״ה ה״ז שהמאמר אינו שייך לכאן כי אם להלכה הנ״ל מ״ג רע״א והובא פה ע״י שיטפא דלישנא משם.

(אולי צ״ל יישוע, כמו״ק פ״ג ה״ה, פ״ב ע״ג: יישוע אחוי דדוריי הוה ליה עובדא וכו׳) אחוי דדודו הוה משבק איתתיה וכו׳ עד סוף ההלכה. הקטע הזה אינו לפנינו בב״ב פ״י ה״ד וגם כל הסוגיא אינה מתאימה לשם והמסדר, כנראה, העתיק מתלמוד אחר. ב״ק פ״ב ה״ז ג׳ ע״א כל ההלכה. סנהדרין פ״ז ה״ה כ״ד ע״ג אילו חן הנסקלין כו׳ לכן צריכה בהעלם אחד אבל בשני העליומות וכו׳ מובאת סוגיא שלימה ששייכת לכריתות פ״א מ״א. ובודאי הסוגיא הובאה משם ע״י המסדר בעצמו ולא ע״י סופרים.

תענית פ״ב הי״ג, ס״ו ע״א: ואפילו על דעתיה דרבי מאיר לית הוא מקשייה וכו׳ לולייגום ופפוס. בשבעת ביה קטון וכו׳. וכל זה מ„ואפילו״ עד „ופפוס״ נשנה פה ע״י אשגרה ממאמר שלפני זה.

סוטה פ״ד ה״ו, י״ט ע״ד: ולא יקנא לה. התורה אמרה וקינא את אשתו אפילו מקצת אשתו. והמאמר קשה, כי מה הוא שואל ולא יקנא לה? והלא כבר למדנו מן הפסוק „בני ישראל״ שבית דין מקנאין. והתרוץ עוד יותר תמוה. וקינא את אשתו אפילו מקצת אשתו ומזה אנו יודעים שב״ד מקנאין לה! ולפלא בעיני שלא העירו המפרשים שזה בודאי אשגרה מה״א דפירקין. והשאלה היתה שם על ארוסה וז״ל: וישקינה? גזירת הכתוב הוא וכו׳ ולא יקנא לה. התורה אמרה וקנא את אשתו וכו׳ עיי״ש ותראה שהדברים ברורים.

כתובות פ״ב ה״ב, כ״ו ע״ב: תמן הוחזקה אשת איש בפני הכל. ברם תכא לא הוחזקה אשת איש אלא בפני שני׳ לכשיבואו שני׳ ויאמרו זה הוא שקידש. והמאמר לכשיבואו שנים ויאמרו זה הוא שקידש הוא קשה מאד וראיתי באחד מן המפרשים (שכחתי את המקום) שפרש שזו היא אשגרה מיבמות פ״ב הי״א ד׳ ע״א עיי״ש וזה נכון.

כל זה שהבאנו מספיק כבר להוכיח שהכנסת קטעים זרים מסוגיות אחרות היא תופעה רגילה מאד בירושלמי והרבה יותר נוח לשער (איפה שאפשר) שהמאמר החמור נכנס ממקום אחר מלהכנס ברחוקים כמו שאנו רגילים לעשות.

III. גופים זרים ע״י העתקה מוטעת ממקום אחר.

ישנם עוד גופים זרים מסוג שלישי: בשעה שהסופר טעה והתחיל להעתיק ממקום אחר (לפעמים אפילו ממסכת אחרת) ושכח למחק.

תרומות פ״ט ה״ד, מ״ו סע״ג: אמר רבי בא בר מסל מתניתא בשנתנו משהוציאו עדשים מימיהן וכו׳ עד הדא דתימר בשאין בקליפה החיצונה בנותן טעם אבל אם יש לה. ואין כאן מקומו כלל. והסופר טעה והתחיל להעתיק מתרומות רפ״י ושכח למחק (וכבר העירו על המקום הזה).

מע״ש פ״ד ה״ח, נ״ה ע״ב: שמואל אמ׳ לא מצייא תנייה אין יסב חד לעשרה צריך למיסב חדא למאת. וכו׳ ואין כאן מקומו וכנראה שזה לקוח מדמאי פ״ז ה״ז כ״ז ע״ב. ואולי יש איזו השמטת סופרים בסוגיא שלפנינו וע״י כך ניתק הקשר בין המאמרים.

פסחים פ״ז ה״א, ל״ג ע״א: כך אם יהיה השרץ בידו של אדם אפי׳ מוכן במי שילוח או במי בראשית אין לו טהרה עולמית. השליכו בידו מיד הוא טהור. ואין למאמר הזה שום קשר עם הסוגיא ועיין בפ״ם שנדחק מאד לחברו. אבל

ברור הדבר שהסופר העתיקו בטעות מתענית פ״ב ח״א, ס״ח ע״א. (ובגנזי שכטר ח״א, הוצ׳ הפרופ׳ גינצברג עמ׳ 446 ש. 20 באמת חסר המאמר הזה).

שם פ״ו ה״ו (ד״ז ה״ה) ל״ז ע״ד: חרי ראש השנה ויום הכיפורים ביהודה נחגו כרבי עקיבה וכו׳ נעתק ע״י הסופר מפ״ד ה״א, ל׳ ע״ד.

ב ק פ״א ה״א, ב׳ ע״ב: אמר רבי יוסי הדא אמרה אדם שחבל בחבירו תחילה אע״פ שחזר ונעש׳ נזק חייב וכו׳ וכבר שער בעל הנוע״י שזה שייך לפ״ג למשנת שני שוורים תמים שחבלו זה בזה (עיין בניטוקי יוסף שם) והסופר העתיק משם בטעות, אע״פ שלפנינו בדפוס חסר זה שם.

מכות פ״ב ה״ו, ל״ב ע״א: רב הונא אמר אומר בשפה רפה והימין פשוטה לקבל. ואין לזה שום מובן וקשר עם הסוגיא. וכנראה העתיק הסופר את המאמר: בר נש דתני חדא מיכלא והוא אזל לאתר וכו׳ משביעית פ״ט ה״ח, ל״ט ע״ד (הגירסא בשביעית משונה מזו שבמכות) והרים עיניו למעלה והעתיק בטעות משם מאמר שהיה כתוב לפני הקטע הדרוש לו.

שבועות פ״ז ה״ט (ד״ז ה״ז) ל״ח ע״א: וכתובת אשה בזיבורית. אמר רבי יוסי בי רבי בון תפתר דברי הכל בהדא דייתיקי, וזה טעות סופר ע״י זה שהשפיל עיניו למטה בהלכה י׳ (ד״ז סה״ז) והעתיק משם בטעות מאמר אחר של רבי יוסי ברבי בון.

הוריות פ״ב ה״ד, מ״ז ע״ג: אמר רבי יוסי בר חנינה מקום שנכללו כל העריות להיכרת יצא אשת איש אבל ללמד על המסזר. ואין לזה שום ביאור. אבל גם זה מתבאר באופן הנ״ל: הסופר העתיק את הסוגיא מיבמות פ״ד הט״ו, ו׳ ע״ג והיה צריך לכתב אמר רבי יוסי בי רבי חנינה מקום שיצאת עבודה זרה וכו׳ והרים עיניו למעלה והעתיק בטעות מאמר אחר של ר׳ יוסי בר׳ חנינה שהיה כתוב למעלה באותו העמוד, וכן פרש בפ״מ.

אנו יכולים להוסיף עוד שני סוגים של גופים זרים, שבאמת אינם גופים זרים, אלא שהם נדמים כאלה מפני שמאיזו סבה נתק הקשר ביניהם ובין הסביבה.

I. ע״י הסרון.

לפעמים נשמט ע״י הסופרים מאמר ונשאר ממנו איזה שריד שאין לו שום מובן והוא עושה רושם של גוף זר.

כתובות פ״ז ה״ז (ד״ז ה״ו), ל״א ע״ג: רבי חילא רבי יסא רבי בא בר כהן מטי בת בשם רבי חנינה בן גמליאל אחד נשים שאמרו יוצאות שלא

בכתובה לא שנו אלא כתובת מנה מאתים אלא אפילו היתה כתובתה של אלף דינר מאכדת.

וכל המפרשים מחקו את המלה אחד שאין לה שום סובן. אבל כבר העיר בעמודי ירושלים שבשו"ת הגהות מיימוניות לה' אישות סימ' כ"ה מביא את הירושלמי בגירסא שכזו: אחד [נשים שאמרו חכמים אין להם כתובה ואחד] נשים שאמרו יוצאות שלא בכתובה וכו' והמופר דלג מן אחד עד ואחד והשאיר לנו שריד בלתי מובן מהחצי הראשון של המאמר.

ולפעמים השמיט המופר במעות מאמר שלם ועי"י כך נתרופף הקשר בין המאמרים שלפניו ושלאחריו וזה עושה רושם שמאמר אחד אינו במקומו והובא ממקום אחר.

סנהדרין פ"ג ה"ט (ד"ז ה"ח) כ"א ע"ב: הדיינין יושבין והנידונין עומדין. והתובע פותח בדבריו ראשון שנאמר מי בעל דברים יגש אליכם. וכו' רבי יוחנן בעי ביבמה מי מרדף אחר מי. וכו' וקשה לחבר את שאלת ר' יוחנן עם המאמר שלפניו אבל הדבר מתבאר בזה שהמופר השמיט במעות מאמר שלם: (מביאו העיטור אות כ' סוף בירורין) אחרי המאמר והתובע פותח וכו' צריך להיות: ומנין שהתובע צריך לילך אחר הנתבע שנ' מי בעל דברים יגש אליהם. והמופר השמיט מאליכם עד אליהם. (ומפרשי הירושלמי החדשים לא התעוררו על זה) ויש הרבה כיוצא בזה אלא שהדברים פשוטים ולא כדאי להאריך.

II. ע"י קצור מופרים.

אנו מוצאים לפעמים מאמרים מחוסרי הבנה ע"י זה שהמופרים קצרו מוגיא שלמה שנשנית במקום אחר וכתבו רק את תחלת המוגיא וסופה והשמיטו כל מה שבאמצע וזה עושה רושם שאין שום קשר בין המלים.

פסחים פ"ה ה"א. ל"א ע"ד: רבי יושע בן לוי אמר תפילות מאבות למדו. אב בית דין. ומי חכם ויפרש את המאמר הזה? ובעל הק"ע מוחק את שלשת המלים: „אב בית דין". ובפ"מ נדחק לפרש. והעיר באהצו"י במקומו ובברכות צד 105 שיש לפנינו קצור מופרים של מגית ברכות פ"ד ה"א ז' ע"א—ע"ד שמתחילה במאמר ריב"ל תפילות מאבות למדום ונגמרת במלים: אב בית דין. ומעיר שוב באהצו"י שבכי"ל כתוב: ר' יושע בן לוי אמר תפילות מאבות למדו גר"ש ע"ד לא הורידו אותו מגדולתו אלא מינו אותו אב בית דין ומיד אחר נמחקו כל התיבות הנ"ל זולת בנ' מלים האחרונות רשומם לא ניכר כראוי עכ"ל עיי"ש שמאריך בזה.

ובאמת מקומות שכאלה ישנם בירושלמי לא רק בדפוסים (כמו בפסחים הנ"ל) אלא גם בכ"י ובפרט בסדר נזיקין.

ב"מ פ"ג ה"ג (ד"ז ה"ב) מ' ע"א: רבי לא בשם רבי ינאי והוא שנתן לו לחשכיר. וכא והו' שנתן לו רשות לעשו' בה אפיטרופא. ונראה קצת שיש פה קיצור סופרים מכתובות פ"ט ה"ה, ל"ג ע"א (אע"פ שנם דרך מסדר הבבות לקצר ולדבר רק ברמז).

שבועות פ"ב ה"ג (ד"ז ה"ב) ל"ג סע"ד: אמר שמואל בר ר' יודן מה כתב מהלכות ולא תהלוכות מפני שהיתה תורפת ירושלם שם והיתה יכולה להיכבש משם. וזה קיצור סופרים ע"י שכתבו תחלת המוגיא וסופה מסנהדרין פ"א ה"ג י"ט ע"ב, ע"י"ש וכן פרש בפ"מ.

שם פ"ז ה"ו (ד"ז ה"ז) ל"ח ע"א: תני הפוגמת אבל לא הפוחתת. רב חסדא בעי בגין דחלך תרתין פסיעתא הוא מפני שפגמו בבית דין את מר אינו גוכה. ומאמר רב חסדא אינו מוכן כלל. ובצדק פרש בפ"מ שיש לפנינו פה קצורים כפולים מסנהדרין פ"ח ה"ז, כ"ז ע"ב.

ולפעמים התחיל הסופר לכתוב והפסיק באמצע המאמר וקצר מבלי לכתב אפילו „וכו'".

סנהדרין פ"ד ה"י, כ"ב ע"ב: רבי בא בר יסא בשם רבי יוחנן נאמר כאן עדה ונאמ' להלן עדה. והסופר לא גמר המאמר. וזו היא התחלת המוגיא בפ"א ה"ד, י"ט רע"ג. ואולי נעתק פה המאמר בטעות (מפני שבאמת אין כאן מקומו) וראה הסופר שטעה והפסיק מלהעתיק ושכח למחק. ובדקתי בכי"ל אצל מורי הפרופ' י. נ. אפשתין בכל ארבעת המקומות האחרונים שהבאתי והנה הגירסא שם ממש כמו בדפוסים.

הארכתי בפרק הזה אולי קצת יותר מדי מפני שראיתי שהרבה טעו בזה ולמפרשי הירושלמי האחרונים יש נטיה לקשר ביד חזקה את הבלתי נקשר וזה גורם להרבה טעיות. וצריכים לזכור שאם אנו משתדלים לשלב באופן מלאכותי את הקטעים הזרים בתוך גוף התלמוד, זה מטעה אותנו לא רק בפרוש הקטעים האלו אלא גם בפרוש הדברים הנאמרים לפניהם ולאחריהם.

הדרכים לתקונן.

הדרכים הם גלויים וידועים לכל אלה שעוסקים בתורת הירושלמי וכבר העירו עליהם רבים ואין צורך לחזור ולשנות את הידוע. רצוני רק להזכיר בקצרה ולברר את אותם הדברים הטעונים ברור.

א. מסורת הש״ס מקיפה ומלאה.

כל מעיין בירושלמי שהולך ונתקל בכמה וכמה טעיות ושגיאות שנעשו ע״י שלא ידעו את המקומות המקבילים בספרות התלמודית, מרגיש בצורך העיקרי של „מסורת הש״ס״.

אסתפק כאן בשתי דוגמאות המראות לנו שע״י חסרון מסורת הש״ס טעו: או בענין והכונה הנכונה, או בגירסא האמתית.

1) תרומות פ״א ה״א מ׳ ע״א — ע״ב: דתנן (צ״ל דתני) חרש שוטה וקטן שקידשו אין קידושיהן קידושין. רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר בינן לבין עצמן אין קידושיהן קידושין. בינן לבין אחרים קידושיהן קידושין ויוצא ע״פ פירוש הפ״מ שלדברי ר׳ ישמעאל בנו של ריב״ב אם חרש שוטה וקטן קדשו אשה וגדול עומד על גביו קידושיהן קידושין! ועיין בגליון הש״ס שמביא שכמה גדולי ישראל נסתבכו בסבך הזה עד שבא הגאון בעל תורת נטין ופרש שהמחלוקת הוא לענין קדושי אפר חטאת ולא לענין קדושי אשה. ומעות כזו היתה מן הנמנע אלמלי היה ציון פה לתוספתא פרה פ״ח ה״ז ששם נמצאת המחלוקת של רבי ישמעאל בנו של ריב״ב וחכמים.

2) נזיר פ״ז ה״ב נ״ו ע״ב: לא כן אמר רבי חנינה בשם רבי חלבו המת שהתיכו הרי זה טמא. חתכו והתיכו הרי זה טהור. ופרש בפ״מ ח״ל המת שהתיכו לאו דוקא אלא כזית מן המת שהתיכו טמא עכ״ל והדוחק ברור. אבל אלמלי היה ציון לתוספתא אהלות פ״ד ה״ג, ששם הדין הזה מבואר היינו מגיהים הגהה קלה: לא כן אמר רבי חנינה בשם רבי חלב המת שהתיכו וכו׳ וכן הגיה בעל ק״ע מדעתו.

ובאמת מיותר לגמרי להאריך בזה כי דבר ידוע הוא שדברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר (ירוש. ר״ה פ״ג ה״ה נ״ח ע״ד, ל״ב מדות לר״א בנו של ריה״ג מדה ט״ו) אלא שאני משתמש בהזדמנות זו ומציע איזה ציונים ומראי מקומות שלא מצאתי מי שחעיר עליהם. הם יכולים לשמש גם בתור דוגמאות כי אני עמדתי בעיקר על ציונים שמראים לנו את הכונה או את הנוסחא הנכונה:

דמאי פ״ב ה״א, ב״ב ע״ד: רבי אימי בעי ולא מטעלי מסין הן. סבר רבי אימי מעלי מסין כמי שנתכבשו. עיין לקמן שביעית פ״ו ה״א, ל״ו ע״ג לפי גירסת כי״ר ובמה שציינתי שם.

כלאים פ״ט ה״ד (ד״ז ה״נ) ל״ב ע״ב: רבי ירמיה מפקד אלבשוני חיוורין חפיתין אלבשוני בנרסיי יתבון מסנא ברגלי וחוט׳ בידיי ויהבוני על סיטרא אין אתי משיחא אנא מעתר. עיין בראשית רבה פ״ק: רבי ירמיה הוה מפקד

וכו׳ והבון חוטרי בידי וסנדלאי ברגלי והכו יתי על אורחא דאם אתבעית אנא קאים אוטמים (מוכן־ἕτοιμος) ועיין באור זרוע ח״ב ה׳ פסחים סימ׳ רל״ד שסביא בשם רב נסים גאון שגרס בירושלמי ויהכוני על אסרטא; וכן מביא כשם מגילת סתרים במנהיג ה׳ פסחים סי׳ ב׳: ויהכוני על איסטראטא (בדפוסים החדשים של המנהיג תקנו ע״פ הירושלמי) ומהמדרש אנו רואים שזו היא הגירסא הנכונה וצריכים לגרום לפי זה: ויהכוני גו איסרטא (או אסטרטא) במקום על סיטראי. אולם לפני הרבה מהראשונים היתה הגירסא כמו בדפוסים והם מראים על הירושלמי הזה בתור מקור למנהגים שונים בעניני קבורה. (עיין באהצו״י).

שם ה״ז (ד״ז ה״ו) ל״ב ע״ד: חוט שהשחילו למחט אפילו קשור מיכן ומיכן אינו חיבור לבגד. החוט חיבור לבגד ואינו חיבור למחט.

חסר כאן הציון לתוספ׳ כלים ב״מ פ״ט ה״ה ומשם אנו רואים שזה באמת נאמר לענין טומאה כמו שפרשו הספרשים.

שביעית פ״ו ה״א, ל״ו ע״ג: רבי אימי בעי ולא מבעלי מיסין הן. סבר רבי אימי כמי שנתכבשו. עיין באהצו״י שמניה שצ״ל ולא ממעלי מיסין הן (וכן היא באמת הגירסא בכי״ר) וציין לדמאי פ״ב ה״א כ״ב ע״ד (ולקח זה מספר ניר. וגם מה שהגיה לעיל בפ״ד ה״א: ר׳ עקיבה עבד כשיטתיה שצ״ל עבר בשמיטתא— וכן הוא בכי״ר — לקח משם, וכן מה שאומר תיכף אחרי המאמר שלנו בעמ׳ 53 לענין והרי עזה ניויה יפה פישפשה וכו׳ לקוח מספר סדרי טהרות, ילקוט לכלים דף ס״ז — והכל מבלי להזכיר את המקום משם לקח) עיין בראשית רבה פ׳ צ״ח אות י״ב. רבי שמואל בר נחמן אמר אף שכטו של יששכר הניח יתירות אלא שהיו בעלי מסים. א״ר אסי הם מעלת מסין היו כמו שנשתעבדו. ועיין בחדושי הרד״ל שם.

תרומות ספי״א, מ״ח ע״ב. רבי יעקב בר אחא בשם רבי יאשיה הלכה כרבי שמעון. ר׳ יוסי ציידניא בעא קומי רבי ירמיה דלא כן מה נן אמרין רבי מאיר ורבי שמעון אין הלכה כרבי שמעון. אמר ליה של בית קודמין היא. והא רבי יודה אומר מעין שניהן. ור׳ יוסי אומר מעין שניהן. ורבי יודה ורבי יוסי הלכה כרבי יוסי. ופרש בפ״מ של בית קודמין היא: כבר שאלו הראשונים וציין למשנת כלים פכ״ה ח״ל: אמר להן של כת קודמין היא וכו׳ עכ״ל וגם שם רבו הגירסאות והפרושים, יש שגורסין שם של בת קודמין והערוך גורם שלחת קודמין.

ועיין בפרוש הגאונים למסכת כלים הוצ. מר״ר הפרופ. י. נ. אפשתין עמ. 25 ח״ל מר״ר שם: וכן בירוש׳ תרומות ספי״א מ״ח ע״ב או של בית קודמין היא והא ר׳ יודה כר׳ ור׳ יודה ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי, כלומר כלל של מי קודם? הכלל

הראשון או הכלל „ר״י ורבי יוסי הלכה כר׳ יוסי״? וכו׳ עכ״ל. וזהו הפרוש האמתי כי מצאתי את הלשון הזה בהוריות פ״ב סה״ב, בהוצ. הבבלי (בהוצ. הירושלמי נשמט) א״ר סנא דשלחת קודמין (כמו שגורס הערוך במשנת כלים) ואמור דבתרה וכו׳ ופה הפרוש ברור שר׳ סנא אומר: וכי איזה דבר קודם? עד שאתה מדייק מרישא שהוא מביא כפרתו, תדייק מן הסיפא שאינו מביא, ומי קודמת הרישא או הסיפא? ונעלם זה מעיני מפרשי הירושלמי.

מע״ש פפ״א. נ״ג ע״א. [במשנה: אין מביאין קיני זבין וקיני זבות וקיני יולדות מדמי מעשר שני ואם הביא יאכל כנגדן, וע״ז אומר בירושלמי:]

רבי יוסי בשם שמואל נקנה המקח. ר׳ יוסי בן חנינה כי פירה. א״ר הילא מן מה דתנינן יאכל כנגדן הדא אמרה קדשו. אמר רבי יוסי מכיון שמשך נקנה המקח מיכן ואילך מקח אחר הוא. אמר רבי יודן צריך לחזור ולהקדישו. שהוא מבור לומר שמא קידשו ולא קידשו. עיין במפרשים שנדחקו. וג״ל שצריכים לגרום בדברי ר״י בן חנינה בפורח=בבורח. ואלה הם דברי שמואל בבבלי קדושין נ״ו.: אמר שמואל כשברח. ועכשיו מתפרשת כל הסוגיא באופן נוח: ר׳ יוסי בשם שמואל נקנה המקח, מפני שהוא מחלק בריש הלכה זו בין דרך חלול ובין דרך מכירה ור״י בן חנינה מובר שלא קנה הלוקח וקנסינן למוכר שיחזיר את הדמים (עיין בבלי קדושין שם) והמשנה מתפרשת כשברח המוכר ואז צריך הלוקח לאכל כנגדן ומטילא קונה· עכשיו את המקח. ועל זה מקשה ר׳ הילא מן מה דתנינן יאכל כנגדן הדא אמרה קדשו. (ומה שאומר במשנה: אין מביאין קיני זבים — פרושו אין קונים, ובהקדש משתמשים בלשון מביאין, ואם הביא יאכל כנגדן, ז. א. אם קנה יאכל כנגדו ויכול להקריב אותם) ז. א. מן מה דתנינן יאכל כנגד הקנים ויכול להקריב אותם, הדא אמרה קדשו וקשה לר״י בן חנינה שמובר שהמקח לא נקנה, וא״כ איך יכול להקריבם והלא הם אינם שלו ולא קדשו. על זה אמר רבי יוסי מכיון שמשך נקנה המקח מיכן ואילך מקח אחר הוא, ז. ה. שהלא הלוקח יכול לקנות אותם עכשיו במשיכה, מכיון שהמוכר ברח וקבל את הכסף, והוא (הלוקח) צריך לאכל כנגדן. וע״ז אמר ר׳ יודן צריך לחזור ולהקדישו שהוא מבור לומר שמא קדשו ולא קדשו. פירוש שהלוקח צריך להקדיש מחדש את הקנים מפני שמקודם לא קנה אותם ורק אחרי שברח המוכר הוא קונה אותם ועל כן צריך אז להקדיש אותם עוד הפעם.

שם פ״ד ה״א. נ״ד ע״ד: תני אין פודין מעשר שני אלא במין על מינו דלא כן מה נן אמרין פודין מן החיטין על השעורין ומן השעורין על החטין לכן צריכה אפילו מן האגרו על השמחית. ומן השמחית על האגרו. ומפרש בפ״מ

וז"ל: אלא ממין על מינו. במחלל פירות מעשר שני על פירות חולין טיירי ולא יחלל אלא ממין על מינו ופריך הש"ס דלא כן מה אנן אומרין שמחללין חיטין על השעורין או איפכא, בחמיה? ומשני דלכן צריכה למיתני שאפי' במין אחד לא יחלל ממין אחד שבו על מין אחר שבו כגון אפי' מן האגרו שהן חטין לבנות על שמחית שהן אדומות ושחורות עכ"ל וכמה"פ כתב וז"ל: מכאן מוכרח דפודין מע"ש לכתחילה על פירות אחרים וכו' עכ"ל ועיין בכסף משנה בפ"ד מהלכות מע"ש ונטע רבעי ה"ב וברמב"ם ובראב"ד שם.

וזה תמוה מאד כי מלבד שעיקר הדין אם מחללין פירות על פירות הוא מסופק (עיין בכ"מ הנ"ל) הלא אי אפשר להבין את שאלת הירושלמי: דלא כן מה נן אמרין, פודין מן החטין על השעורין, ומן השעורין על החטין? ולמה לא? הלא הסברא מחייבת להפך, שמין על שאינו מינו נקרא יותר דרך חלול ממין על מינו. ומה זה לשון הירושלמי: "דלא כן מה נן אמרין?" כאילו זה דבר שאינו יכול לעלות על הדעת.

ע"כ נראה לי ברור שהירושלמי מכוין לתוספתא מע"ש פ"ג ה"א וז"ל: פודין מעשר שני כשער הזול כמות שחנוני לוקח ולא כמות שמוכר ר' שמעון בן אלעזר אומ' כמות שחנוני לוקח מאותו המין עכ"ל התוספתא והיא היא הברייתא שמביא התלמוד: תני אין פודין מע"ש אלא במין על מינו, ז. א. שאע"פ שיכול לפדות מע"ש כשער הזול בכ"ז הוא צריך לפדות רק לפי מחיר אותו המין. ועל זה שואל התלמוד: דלא כן מה נן אמרין פודין מן החיטין על השעורין וכו'? כלומר איך זה יכול לעלות על הדעת שפודה חטין ע"פ המחיר של שעורין? ומשיב התלמוד: לכן צריכה אפילו מן האגרו על השמחית וכו' כלומר אע"פ שפודה כשער הזול, הכונה רק לשער הזול ולא למחיר של חטה זולה. והירושלמי מפרש לנו את התוספתא שהיא באמת סתומה מכלי פרוש הירושלמי. ואין זה ענין לחלול מע"ש על פירות וזה נראה לי הפרוש האמתי. ודברי הרמב"ם שלכתחילה אסור לחלל ממין על שאינו מינו צע"ג.

הלה פ"ד ה"ח (ד"ז ה"ד) ס' ע"א: אית תניי תני הירדן מארץ ישראל אית תני הירדן מחוצה לארץ. אית תני הירדן גבול בפני עצמו והוא שיהא במקום אחד עשה ירדן שנטל מזה וכו' ועיין במפרשים שנדחקו. וע"כ נראה שהמחלוקת פה לענין מעשר בהמה כמו בבבלי בכורות נ"ח. ומי שסובר שהירדן מא"י מצטרפות הבהמות שעל הירדן עם אלה שבארץ ישראל, ומי שסובר שהירדן מחוץ לארץ מצטרפות הבהמות שעל הירדן עם אלה שבחו"ל, ומי שסובר שהירדן גבול בפני עצמו צריך שיהיו במקום אחד (ומצאתי בספר הנחמד "ניר" שפרש כן) ונראה לי שצריכים להגיה את המלה "עשה" ל"עשר" (או ל"עשרה")

וצריכים לקרא והוא שיהא במקום אחד עשר (או עשרה). ירדן שנטל מזה וכו׳ והוא ענין בפני עצמו.

שבת פ״ו ה״ט, ח׳ ע״ג: גרמניא עבדיה דר׳ יודה נשייא נפק בעי מילוויה לר׳ הילא אתא כלב שוטה בעי איתגרייא ביה בר׳ אילא. נער ביה גרמני שבקיה ואזל ליה בתריה וקרא עלוי ואתן אדם תחתיך.

עיין יומא פ״ח ה״ה, ט״ה ע״ב: גרמני עבדיה דרבי יודן נשייא נשכו כלב שוטה והאכילו מחצר כבד שלו ולא נתרפא מימיו.

פסחים פ״א ה״א, כ״ז ע״ב: רבי יוסה בעי חצירות שבירושלם שאוכלין שם חלות תודה ורקיקי נזיר מהו שיהו צריכין בדיקה וכו׳ ועיין בטוב ירושלם בש״סים החדשים שכתב וז״ל: ולא כדברי הק״ע שחשב דהיו חצרות מיוחדות לאכול שם חלות תודה ורקיקי נזיר וזה אינו כלל וכו׳ עכ״ל ועיין במדרש (לא מצאתי מקומו) מביאו הרוקח סי׳ רי״ט ה׳ סוכה וז״ל: וגם חצרות היו בירושלם שהבאים לבית האלהים אוכלים שם שלמיה׳ עכ״ל והק״ע צדק בפרושו.

יומא פ״א ה״א, ל״ח סע״א: נאמר לקיחה במצרים. ונאמר לקיחה בלולב. מה לקיחה האמור במצרי׳ אגודה אף לקיחה האמו׳ בלולב אגודה. לולב מעכב. מצרים אינה מעכבת וכו׳ (עיין בק״ע). עיין מכילתא דרשב״י הוצ. הופמן ז״ל עמ. 20 וז״ל: ר׳ יהודה אומר נאמר כאן לקיחה ונאמרה לקיחה בפרה ונאמר לקיחה בלולב ונאמרה לקיחה במצורע מה לקיחה האמורה כאן אגודה אף לקיחה האמורה להלן אגודה וחכמים אומרים זה אם אין אגוד פסול הלז אע״פ שאין אגוד כשר.

חגיגה ספ״ג, ע״ט ע״ד: לא כן אמר ר׳ אמי משם ר׳ שמעון בן לקיש השולחן למה טמא לא מפני שמוציאין אותו ומראין אותו לעולי רגלים וכו׳. עיין תוספתא מנחות פי״א הי״ב ר׳ יוסי אומר וכו׳ אפילו בשאר ימות השנה מוציאין אותן חוץ לעזרה וכו׳ ועיין משנה למלך פי״א מהלכות מטמאי משכב ומושב הי״א.

סוטה פ״ג ה״ג, י״ח ע״ד: תני מגילתה נגנזת תחת צידו של היכל. למה בשביל לשחקה. לול קטן היה שם המים נשפכין. תני אין בהם משום קדושה מהו לנבול בהן את המיט מה בכך המי׳ נשפכין תני יש בהם משום קדושה. עכ״ל הירושלמי. עיין פ״מ ובגליון אפרים פה. ודבריהם קשים קצת מפני שתיכף אחר זה מביא הירושלמי את הפסקא של המשנה: נמחקה המגילה ואמרה טמאה אני המים נשפכין וכו׳ ומשמע קצת שמקודם נשא ונתן לא על זה.

וז״ל לפרש באופן אחר. דתנה המשנה אומרת שאם נמחקה המגילה ואמרה איני שותה המים נשפכין. ואינו מבואר כלל מה עושים במים אם אמרה שהיא

טמאה קודם שנטחקה המגילה. ונראה שהמשנה סוברת שדוקא אחרי שנטחקה המגילה ונעשה מצותן של המים אז נפקעת הקדושה מהם, אבל קודם לכן נשארים בקדושתם — קדושת מי כיור (עיין ספרי נשא ריש פי׳ י׳ וירוש׳ סוטה פ״ב סה״ב י״ח ע״א ותיספת מנחות פ״ח: ד״ה אי) אולם בתוספתא פ״ב דמכילתין ה״ב מפרש שגם אם לא נמחקה המגילה המים נשפכים, וכנראה, שהיא סוברת שהקדושה נפקעת מהם בזמן שהוא נותן בם את העפר וכו׳ וזה כבר נקרא נעשה מצותן. והיא חולקת על המשנה. ולפי זה הירושלמי מתפרש ככה:

תני מגילתה נגנזת תחת צידו של היכל. (ז. א. אם עדיין לא נמחקה המגילה) ושואל התלמוד למה, בשביל לשוחקה? ומשיב לול קטן היה שם (ושם היתה גנוזה. ולא היתה נשחקת. וכן משמע לעיל פ״ב ה״ד י״ח ע״א: שמא תאמר אינה שותה ונמצא השם גנוז על עור בהמה טמאה. ולפ וש חפ״ם פה קשה, מאי איכפת ליה אם השם כתוב על עור בהמה טמאה הלא סוף כל סוף אם אפילו תאמר איני שותה המגילה נשחקת) המים נשפכין (בהשמטת דיבור החצעה „תני", כדרך הירושלמי) והתלמוד מביא את התוספתא הנ״ל שאומרת שהמים נשפכים אפילו קודם שנמחקה המגילה. וע״ז אומר תני אין בהן משום קדושה וכו׳ תני יש בהן משום קדושה. וזה כמשנתנו שסוברת שקודם מחיקת המגילה המים בקדושתם ואינם נשפכים.*) ולפי דברינו אין מקום לדברי מהר״ח אלפנדרי (מביאו בציון ירושלים).

שם פ״ט המ״ו (ד״ז הי״ד) כ״ד ע״ב: כתיב ואל זועם בכל יום. אמר רבי זעירא ראשונה ראשונה מתקיימת. ופירש בפ״ם כלומר נוח היה להתקיים ראשונה ראשונה דכל יום קללתו מרובה משל חבירו ועיין בק״ע שפירש שני פירושים ושניהם דחוקים מאד.

והנה מצאתי לשון זו בפי ר׳ זעירא בירוש׳ שביעית פ״ד ה״א, ל״ה ע״א. אולם גם שם הפירוש סתום. ע״כ נראה לי לפרש פה בענין אחר, והחיא ילפא מן הדא והדא ילפא מן ההיא. ואפרש מקודם את הירושלמי סוטה ויצא לנו מזה פירוש לירושלמי שביעית.

ונראה לי ברור שדברי ר׳ זעירא פה מבוארים בתוספתא סוטה פט״ו ה״ב וז״ל: בראשונה כשהיה הטל יורד על הקש ועל התבן היה מלבין וכו׳ עכשיו משחיר. בראשונה כל עיר שטלליה מרובין מחברותיה פירותיה מרובין, ועכשיו פירותיה מועטין. רבן שמעון בן גמליאל אומר משום ר׳ יהושע מיום שחרב

*) מיהו עיין תוספות סוטה כ׳. ד״ה מגילתה וז״ל (דפ. ווינציא ר״פ): ירושלמי תני נגנזת תחת צידו של היכל למה בשביל לשחקה לול קטן היה שם שם המים נשפכים וכו׳ עכ״ל ומבואר שפירשו שחמים נשפכים דרך הלול וכפירוש הפ״ם אולם לפנינו בירושלמי וכן בכי״ר המלה „שם" ישנה רק פעם אחת.

בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד טל לברכה ונוטל טעם הפירות וראשון ראשון עומד.

ומפרשי התוספתא מבארים: וראשון ראשון עומד פירושו נוח היה להתקיים ראשונה, ראשונה. וכנראה נמשכו אחר פירוש הפ"מ בירושלמי אבל זה דחוק.

ונ"ל שהפרוש בתוספתא הוא פשוט. והיינו: אחרי זה שאומר בראשונה... ועכשיו, בראשונה... ועכשיו, וגם אין יום שאין בו קללה הוא מוסיף וראשון ראשון עומד, ז. א. שאע"פ שבכל יום יש קללה חדשה בכ"ז גם הישנות נשארות וזהו הפירוש גם בירושלמי: כתיב ואל זועם בכל יום. אמר ר' זעירא ראשונה ראשונה מתקיימת, ז. א. שהקללות הנוספות בכל יום נשארות ומתקיימות.

ובזה יבואר לנו הפרוש בשביעית פ"ד ה"א, ל"ה ע"א והכי גרסינן שם: התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה נחשדו להיות מלקטין בטובה והן אומ' שלא בטובה ליקטנו. התקינו שיהו מביאין מן הקרוב ומן המצוי. אמר רבי זעירה ראשונה ראשונה מתקיים' ופירש בפ"מ שר"ז אומר דחזרו לומר שהתקנה הראשונה מתקיימת דמלקטין אף משאינו קרוב ומצוי ושלא בטובה וכו' עכ"ל אבל אין הלשון סובלת את הפרוש הזה. ע"כ נראה לי שגם פה הפירוש כמו בסוטה דהנה לפי התקנה השניה שהתקינו שיהיו מביאין מן הקרוב ומן המצוי, מתעוררת השאלה אם הוא יכול עכשיו ללקוט מתוך שלו מן הקרוב ואולי אחרי התקנה נתבטלה הגזירה הראשונה שזה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה וע"ז אומר ר' זעירא ראשונה ראשונה מתקיימת, כלומר שהגזירה הראשונה נשארה בתקפה ומתוך שלו אסור לו ללקט לעולם, ודוקא בשל אחרים יכול ללקוט מן הקרוב. וזה ממש ההפך מדברי הפ"מ. ועיין בגליון הש"ס שם שמביא משם מקור לדברי הרמב"ם, ולפי דברינו צריכים לחפש מקור אחר לדבריו.

כתובות פ"א ה"ב, כ"ה ע"ב: אילין אמרין אכן ואילין אמרין אכן. אלא אף הוא חזר וסבר דכוותהון. ולית כל מילייא אכן אילין אמרין אכן ואילין אמרין אכן הא אף הו' חזר ואמר דכוותהון. אתא עובדא קומי דרבי חנינא באשה שהיתה כתובתה פחותה ממאתים זוז ואמר תטול מה שכתב לה. אמר לרבי מנא שב וחתום. אמר ליה אשוי שיטתך וכה חתום. לא רבי חייה דאמר בשם שמואל בשקל הקודש. רבי אבודמא דציפורי בשם רבי חונה משם ויתור מעונה. אשה שהיתה כתובתה וכו'. עיין במפרשים שנדחקו מאד בבאור הסוגיא ועיין בעמודי ירושלם שמציין לגירסת הרמב"ן סוף כתובות ומפרש שמקשה מדר' מנא אדר' מנא, אבל לא הועיל בזה הרבה עיי"ש. אולם הביטוי שב וחתום אנו מוצאים בפי ר' חונה, (ירוש. שביעית פ"ו ה"א ל"ו ע"ד: רבי חונא בעי מישרי

ההן יבלונה אתא לגבי רבי מנא אמר ליה הא לך חתום וכו׳). ובאמת בשטה מקובצת סוף כתובות מביא בשם הרמב״ן מירושלמי שלפנינו אתא עובדא קומי דר׳ חונה וכו׳ (ולא ר׳ חנינא) והוא אמר לרבי מנא שב וחתום והשיב לו ר׳ מנא אשוי שיטתך ונא חתים (כצ״ל ע״פ הרמב״ן הנ״ל) לא ר׳ חונא (כן היא הגירסא בשטמ״ק הנ״ל ולא ר׳ חייא) דאמר בשם שמואל בשקל הקודש (בריש ה״ב). ומקשה מדר׳ חונה אדר׳ חונה (וזהו שאמר לו ר׳ מנא אשוי שיטתך) ומזה מוכיח התלמוד שר׳ חונה חזר בו (אלא אף הוא חזר וסבר דכוותהון) ועל זה אומר רבי אבודמא וכו׳ משם ויתור. וא״כ אין ראיה שחזר בו רב חונה (ולית כל טלייא אכן וכו׳). ומשיך התלמוד: מעתה (כן היא הגירסא ברמב״ן הנ״ל) אשה שהיתה כתובתה וכו׳.

שם פ״ד ה״ה, כ״ח ע״ג: אמר רבי מנא אפילו על רבי יוסי דכי (צ״ל רבי) אתייא מקשייא כמאן דמר עדים זוממין צריכין התרייה וכו׳.

נראה שזו היא דעת ר׳ אבהו במכות פ״א הט״ו (ד״ז ה״ז) ל״א ע״ב וכפרוש הק״ע שם ודלא כפ״מ.

שם ה״ז, כ״ח ע״ד: בעי דא אמנותא טרקילין וקיטון חופה וקיטון נכנסה לטריקלין? עיין בגליון אפרים שהגיה ע״פ הירושלמי סוף סנהדרין: בעי דא מילתא טריקלין וקיטון חופה בקיטון נכנסה לטריקלין? (שניתי קצת דבריו) ועיין בק״ע. כעין שאלה זו בכ״ב פ״ט ה״ד (ד״ז ה״ג) ט״ז סע״ד.

שם פ״ח ה״י, ל״ב ע״ב: לא כן תני יורש ובעל חוב שקדם אחד מהן ותפס מוציאין מידו. וכן הוא לקמן פ״ט ה״ג, ל״ג ע״א ובעל הק״ע מגיה בשני המקומות אין מוציאין מידו. והפ״מ מקיים את הגירסא שלפנינו בשני המקומות ונדחק מאד. ולדעתי נראה שהק״ע צדק בהגהתו, כי מצאתי בתוספתא יבמות פ״ד ה״ד בהוצ. צוקרמנדל ובאור הגנוז (בדפוסים נשמטה) וז״ל: בעל חוב ויורש שקדם אחד מהם והחזיק כמטלטלין הרי זה זריז ונשכר. והירושלמי בודאי כיון לברייתא הזאת.

שם פ״ט ה״י (ד״ז ה״ח) ל״ג ע״ב: אנן משלחין בתריה תלת איגרין אין אתא הא טבאות וכו׳ עיין ירוש. סוף מע״ש, נ״ו ע״ד אמר רבי יוסי בי רבי בון מן דהוה סליק למדין בירושלים עד דתלת איגרן (צ״ל תלת איגרין) וכו׳ עיי״ש.

נדרים פ״נ הי״ד (ד״ז ה״ט) ל״ח ע״ב: א״ר אלעזר בי רבי אבונה מצוות שבת מליא להודיעך שהיא שקולה כנגד כל מצוותיה של תורה, מובא לעיל ברכות פ״א ה״ח ג׳ ע״ג (החצי הראשון נשמט בדפוסים שם וישנו בכי״ם ובראשונים).

גיטין פ״ב ה״ג, מ״ד ע״ב: ר׳ ירמיה בעי כתבו על כום של זהב ואמר לה מקום הכתב שליך ובין השיטים שלי. ויש כתב עור הנקרע הרי כשר

נתקרע הרי זה פסול וכו׳ עיין בספרשים ודבריהם דחוקים. ונ״ל שהפרוש פה ממש כמו בבבלי גיטין כ׳: וז״ל: בעי רב פפא בין שיטה לשיטה ובין תיבה לתיבה מאי תיקו ותיפוק ליה דספר אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלשה ספרים? לא צריכה דמעורה. וזו היא קושית הירושלמי פה ויש כתב [פורח]? (כן היא הגירסא בשרי״ר) ומשיב התלמוד במעורה (ונשמטו ה„בם״). ונראה שבדפוסים נשמטה המלה „פורח״ ובשרי״ר נשמטה המלה „במעורה״, וטעויות שכאלו מצויות בירושלמי. ואח״כ מביא התלמוד את התוספתא מגיטין פ״ט הי״א (ב״ב פי״א הי״א, בבלי ב״ב קס״ח: בשנויים) נקרע כשר נתקרע פסול וכו׳.

נזיר פ״ו ה״ה, נ״ה ע״ב: ואתה מתחייב עשרה מלקות אינו מקבל התרייה בדעת הזאת וכו׳ מקבל התרייה בדעת הזאת.

כלשון זו בב״ק פ״א ה״ב, ב׳ ע״ג: אמר רבי יוסי ואין כיני האיש להכשר (צ״ל לא הכשר, כמו שתקנו הספרשים) נזקיו מקבל עליו התרייה בדעת זו ולוקה.

קדושין פ״א ה״א, נ״ח ע״ג: תמן בגופו קידש ברם הכא בתניים שבו קידש. עיין יבמות פי״ב ה״ג, י״ב ע״ד: קידש בגופו של סופין. אמר ליה בתניין שבו קידש. ועיי״ש ברידב״ז ויפה פרש.

שם ה״ה, ס׳ ע״ג: מי מודיע את רבו תיפתר שהיו שם עדים יודעים וכו׳ והטלים את רבו אינם מובנים ובעל השדה יהושע מגיה מי מודיע את לבו ובדפוסים החדשים הגיהו מי מודיע את דברו. ונעלם מעיני הספרשים ז״ל שקטע מן הירושלמי הזה מובא בב״ב פ״ג ה״ד, י״ד ע״א ושם הגירסא: מי מודיע? אמר רבי בא עדי מיתה מודיעין וכו׳ והיה כתוב פה: א׳ רבא ושכש הסופר את רבו.

שם פ״ב הי״ז (ד״ז ה״ה) ס״ב ע״ד: תני רבי חייה אם יש לו יין חייב ליתן לו. תו״כ פ״ו פרשה ה׳ סה״ב. ועיין בנועם ירושלמי ב״מ פ״ה ה״א שמבאר את כל הסוגיא פה.

ב״ק ספ״ד, ד׳ ע״ג: אמר רבי לעזר כל שמירה שאמרה תורה אפי׳ הקיפו חומת ברזל אין משערין אותו אלא בגופו. לפיכך רואין אותו אם ראוי לשמירה פטור ואם לאו חייב. ופירש בפ״מ שזה מוסב על השור שאם הוא ראוי לשמירה אז פטורים הבעלים. ויוצא מדבריו שר׳ אליעזר חולק על מה שאמר בעצמו במשנה שאין לו שמירה אלא סכין (לפי דבריו ר׳ ליעזר זה ר׳ אליעזר התנא) עיי״ש דבריו והם דחוקים.

ונ״ל שצריכים לציין לשבועות פ״ח ה״א, ל״ח ע״ג ולכת״י מחר״ם דילונזאנו שנדפס בדפוסים החדשים בספ״ג דב״מ. וז״ל התלמוד בשבועות: נאמרה שמירה בשומר חנם ונאמר שמירה בשומר שכר. ולא דמייא שמירה שני׳ בשומר חנם לשמירה שנאמר בנושא שכר. שמירה שני׳ בשומר חנם כיון ששימר כל צרכו פטור.

שמירה שנאמ׳ בשומר שכר [בכת״י הנ״ל — אפילו הקיפו חומה של ברזל] אין משערין אותו אלא בגופו לפיכך רואין אותו אם היה ראוי לשמירה פטור ואי לא חייב עיי״ש.

ואע״פ שהגירסא בשבועות צריכה תקון, בכ״ז ברור שהפרוש הוא שלענין שומר שכר אין אנו מתחשבים עם התנאים החיצוניים ואפילו הקיפו חומה של ברזל ג״כ חייב אם הי׳ יכול לשמור אותו באופן אחר, ואין אנו אומרים שמכיון ששמר אותו בחומה של ברזל כבר מלא את חובתו בתור שומר והריתו כסתם בן אדם, אלא משערין רק בגופו של שומר ומתחשבים גם עם התנאים העצמיים של השומר, וכמו שמסיים הירושלמי אין אומרין אילו היה אחר שם [לא] (ככה מתקן בצדק בגליון אפרים שם) יכול להציל. הציל פטור שלא הציל חייב. וגם פה בב״ק דברי ר׳ ליעזר (האמורא) מוסכים על הברייתא שלמעלה שעוסקת בענין מסירת השור לשומר שכר. וע״ז אמר ר׳ ליעזר כל שמירה שאמרה תורה (פי׳ בשומר שכר) אפילו הקיפו חומה של ברזל אין משערין אלא בגופו (של שומר) לפיכך רואין אותו וכו׳ כדברי חש״ם בשבועות.

שוב ראיתי בעמודי ירושלם תניינא לשבועות שם שהוא ג״כ מקשר את דברי התלמוד בשבועות עם דברי ר׳ ליעזר בב״ק.

ב״מ פ״ג ה״א. מ׳ ע״א: היו לו עדים שנגנבה בפשיעה הרי הו׳ בכלל ישלם ואחר כך נמצאת הגניב׳ למי משלם לראשון או לשני או לשניהן.

עיין בפ״מ וברידב״ז שהכינו שהשאלה היא אם היו לו עדים שנגנבה בפשיעה למי משלם הגנב לראשון או לשני או לשניהן ודבריהם תמוהים הלא התלמוד אומר: הרי הוא בכלל (ישלם) [שילם], (תקנתי ע״פ גירסת הרשב״א והריטב״א) וקנה הכפל וא״כ מה היא השאלה למי משלם? ועיין בשטמ״ק ריש פ״ג מביא את הריטב״א וז״ל: אבל כשיש עדים על חיובו לא מקני ליה כפילא דהא אפילו הוה בעי לא הוה מצי למפטר נפשיה אבל בירושל׳ נראה להפך דגרסי׳ התם היו שם עדים שנגנבה בפשיעה הרי זה בכלל שלם ולא רצה לישבע וכו׳ עכ״ל וכן הוא בריטב״א כת״י בשנויים קלים ומדוע לא הביא את הסוף? ועיין מהפ״נ. על כן נראה לי שזו היא שאלה בפני עצמה ואינה שייכת לתמאמר: היו שם עדים שנגנבה בפשיעה וכו׳ וצריכים לציין לב״ק פ״ז ה״א ה׳ ע״ד, לפנינו בדפוסים נשמט וישנו בשרי״ר וברשב״א ב״ק לדף ס״ז: וז״ל הרשב״א שם: גנב ונגנבה ממנו ואח״כ נמצאת הגניבה למי הוא משלם לראשון או לשני או לשניהן. גנב ונגנבו ממנו וכו׳ כיצד יעשה יחזור לבעלים לפני הגנב עכ״ל (וכן הוא בשרי״ר רק בשנוי סדר) ולפי זה גם אם נגנב מבית השומר ישנה אותה השאלה למי

צריך הגנב להחזיר (הגנב אינו צריך להודע אם השומר שלם או לא שלם) לראשון, לשני או לשניהן.*)

ואולי נעתקה פה השאלה מכ"ק וע"כ מתחיל כמו באמצע ענין: „ואח"כ נמצאת הגניבה".

שם פ"ו ה"ג, י"א ע"א: רבי יוחנן אמ' בשאמר לו חמור סתם. אבל אם אמר לו חמור זה יכיל מימר ליה לדין בעית אייתי ליה קומין. עיין בפ"מ ודבריו נסתרים משטמ"ק לב"מ ע"ח, סד"ה השוכר. ונראה שצ"ל לדין בעית איידא ליקומך כב"ק פ"ה סה"א, ד' ע"ד ופרושו הרי שלך לפניך (ועיין בפרוש הרב לוי ז"ל לב"ק פ"ה ה"א).

ב"ב פ"ב ה"ט (ד"ז ה"ח) י"ג ע"ג: רבי אבהו בשם רבי יוחנן עד מקום שעושה גלד עיין במפרשים ופרושם דחוק. ועיין בהגהות יפה עינים לב"ב כ"ח. שהגיה עד מקום שעושה גרד ונדחק מאד. ונראה שהציון להלכה ט' והפיסקא נרשמו בטעות (מה שרגיל בירושלמי) וזה מוסב על ההלכה הקודמת. דהנה בבבלי כ"ד סע"ב שואל אמאי צריך להרחיק מנירו של חבירו ומשיב: אמר ר' אבא בר זברא ואיתימא רבי אבא בר זוטרא מפני שעושה אותו גלד. ואלה הם דברי ר' יוחנן בירושלמי עד מקום שעושה גלד=גלד. ואח"כ אומר התלמוד דבית רבי ינאי אמרי עד מקום שעומד ומריח וזה כבר מוסב להלכה ט' והסופר טעה מפני שחשב שיש לפנינו מחלוקת בין רבי יוחנן לדבית ר' ינאי.

---

*) נראה שמסדר הירושלמי לקח סוגיות שנאמרו לענין אחד וסדר אותן בכל המקומות ששייך אותו הדין או אותה השאלה, אע"פ שבעיקרן נאמרו לענין אחר. נניח למשל שהשאלה למי משלם חגנב נשאלה רק לענין אם גנב מבית חגנב, אלא מכיון שאותה השאלה ישנה גם בענין אם נגנב מבית השומר סדר אותה גם פה. וכן עיין נזיר פ"ו סה"ג נ"ח ע"ב אית תניי תני מפספסין בקליקין. ואית תניי תני אין מפספסין. אמר רב חסדא מאן דאמר מפספסין בבריא מאן דאמר אין מפספסין בחש. ויכולים להניח שהשאלה היתה לענין נזיר אם הוא משיר שערות וחלק רב חסדא שבבריא אין משיר שערות ובחש משיר. וא"כ אותה השאלה ישנה ג"כ לענין שבת וירמ"ש אם משיר שערות או לא (עיין בבלי נזיר ל"ב.) וע"כ סדרו זה גם בביצה פ"ד ה"ב (ד"ז ח"ג) ס"ב ע"ג. וכפ"מ פירש שם שהמחלוקת היא לענין נזיר ודבריו אינם מוכרחים כי יכולים לאמר שמסדר הירושלמי כיון שגם לענין שבת היא המחלוקת וע"כ הביא זה בביצה.

ועיין יומא פ"ח ה"ד מ"ה ע"ב: אמר ר' יוסה קשיתה קומי רבי בא תרומה בעון מיתה ונבילה בלא תעשה וכו' ונראה שזה לקוח מתרומות פי"א ה"ה (ד"ז ח"ד) מ"ח ע"א וז"ל הירושלמי שם: אמר רבי בא ואין למידין מסנה לענין נבילה. אמר רבי יוסי קשייתה קומי רבי בא תרומה בעון מיתה וכו'. ומפני שאותה השאלה שייכת גם ביומא סדרו זה גם שם. ועיין סוכה פ"ג ה"א, נ"ג ע"ג: מה פליגין כשגזלו משופה וכו' ובגיטין פ"ה ה"ח (ד"ז ח"ו) מ"ז סע"א.

שם ה״י (ד״ז ה״ט): רבי אבהו בשם ר׳ יוסי בן חנינה מפני שפי הדבורים חד ומחריבות את הדבש. נשמט הציון לבבלי ב״ב פ. ושם ביפה עינים נשמט הציון לירושלמי שלנו.

שם פ״ח ה״ו (ד״ז ה״ה) ט״ז ע״ב: כמה דתימר [ת]מן (כנ״ל להגיה) הקרוב(ה) לא גרושה. ודכוותה הקרוב(ה) לא ארוסה.

עיין יבמות פ״ו ה״ד, ז׳ ע״ג וז״ל: תמן אינון אמרין קרוב לא ארוסה. אליו לא גרושה וכו׳ (כן היא הגירסא בגוף כי״ל וברשב״א יבמות ס׳. ד״ה הקרובה ובדפוסים יש באמצע הוספה מוטעת ממאמר שנאמר לעיל מזה).

והעיר לי מורי הפרופ. י. נ. אפשתין שלפי הערתי צריכים להגיה גם בב״ב הקרוב לא ארושה וכו׳ ונשתבש מ״א״ ל״נ״.

שם פ״ט ה״ו (ד״ז ה״ד) י״ז ע״א: בזמן שבאין מכח הארים נוטלין מכח הארים. מכח בעל הבית נוטלין מכח בעל הבית. עיין ב״מ פ״ט ה״א, י״ב ע״א.

שם פ״י ה״ב, י״ז ע״ג: תמן אמרי בן עזאי ורבי עקיבה חד אמר נותן שנים ונשכע על השאר וכו׳ עיין כתובות פ״ב ה״א, כ״ז ע״א.

שם הט״ו (ד״ז ה״ט) י״ז ע״ד: חמוי דברתיה דרבי חגיי הוה ערבא בפורנה וכו׳ עיין נזיר פ״ה ה״א, נ״ד ע״א ובק״ע ובשי״ק שם.

סנהדרין פ״ח ה״ג, כ״ו ע״ב: הי דינו גנב והי דינו גזלן. אמר רבי הילא גנב בפני עדים גנב. בפני הבעלים גזלן. רבי זעורה בעי מעתה אפי׳ נתכוון לגזילה ולבעליה אין זה גוזלן וכו׳. וכבר הרגיש בפ״מ שהמאמר הזה אינו מתקשר יפה עם הסוגיא שלנו ועי״ש שנדחק מאד לפרש את שאלת רבי זעורה.

ונראה לי ברור שכל המאמר הזה אינו שייך לכאן והובא בטעות מפי״א ה״ב, ל׳ ע״א, ששם נשנתה כל הסוגיא והסופר היה צריך להפסיק קודם המאמר הזה. ושם נשנה זה על המשנה שעוסקת בגניבת נפש ובזה מובנת שאלת ר׳ זעורה שהשיב לר׳ הילא שאפילו גנב חפץ ביחד עם הבעלים גם כן נקרא גנב ולא גזלן דאם לא כן אי אפשר לצייר גניבת נפש, מפני שנקרא גזלן ולא גנב.

שבועות פ״ח ה״א, ל״ח ע״ב: תני וגונב מבית האיש. ולא מראש גגו. א״ר לעזר הדא דת מר בגג שאינו מכוצר אבל בגג מכוצר כבית הוא. ועיין ברידב״ז שפרש שהברייתא נאמרה לענין תשלומי כפל ורוצה לומר שהגנב חייב בכפל רק במקרה שגנב מן הבית ולא מן הגג (ז. א. מקום בלתי שמור) וע״ז אומר ר׳ ליעזר הדא דת מר בגג שאינו מכוצר וכו׳ אבל במכילתא דרשב״י הוצ. הופמן ז״ל עמ. 152 ישנה הברייתא הזאת וז״ל: וגנב מבית האיש ולא מראש הגג מגיד שאם לא שמר כדרך השומרים חייב עכ״ל ולפי זה צריכים לפרש את

הברייתא באופן שכזה: וגנב מבית האיש — אז הוא נשבע ונפטר אם לא נמצא הגנב, ולא מראש גנו — שאז מחוייב לשלם בין כך ובין כך. ועיין ב"מ פ"ג הי"א, ט' ע"ב (ד"ז ה"ז) ותוס' ב"מ פ"ח הי"ד.

ע"ז פ"ה ה"א, מ"ד ע"נ: היה מוכר חולין ושני בכרך אחד אי זה שירצה חולין יעשה. ושני יעשה וכו'. תוספתא מע"ש פ"ד הי"א ועיין פ"מ כאן ונועם ירושלמי לב"מ פ"ז ה"א.

הוריות פ"ב סה"ב: (בנוסח הבבלי) א"ר מנא דשלחת קודמין וכו' עיין מה שאמרתי לעיל תרומות סוף פי"א.

נדה פ"א ה"א, מ"ח ע"ד: רבי אמי בשם רב רבי בא בשם רב יהודה בדקה ומצתה טהור אסורה לביתה עד שיתנגב מעיינה. ועיין במהפ"נ שכתב שחומרא זו לא נזכרה בבבלי.

עיין בבלי פסחים קי"ב: שלשה דברים צוה ר' ישמעאל בר' יוסי את רבי וכו' אשתך מבלה אל תזקק לה לילה הראשונה.

ואלה הם דברי הירושלמי כאן.

ב) נוסחאות ופרושי הראשונים.

הדרך השניה היא לאסוף מכל ספרי הראשונים ז"ל את מאמרי הירושלמי ופרושיהם למאמרים האלה. וכבר התחיל במלאכה זו הרב ר' בער רטנר זכרונו לברכה והאיר את עיני לומדי הירושלמי בנוסחאות ובפרושי הראשונים שאסף בספרו „אהבת ציון וירושלם" שחבר על כל סדר זרעים ומועד (מלבד עירובין) וחבל מאד שלא הספיק לגמר את המלאכה הקשה והאחראית הזאת.

והנה מפרשי הירושלמי האחרונים השתמשו בפרושי הראשונים רק דרך אגב ובאופן ארעי, ומזכירים אותם רק לעתים רחוקות בערך ולא ירדו לחפש ולבדוק בדבריהם אולי ימצאו איזו נוסחא מתוקנת או פרוש טוב. ולפעמים הם אומרים בפרוש שלא מצאו את הירושלמי בדברי הראשונים אע"פ שבאמת הוא מובא בכמה מן הראשונים. עיין גיטין פ"ח ה"א במה"פ וז"ל: כרמו פרט לראוי כבמוחזק דין זה אינו מבואר בבבלי ולא זכרו מזה הפוסקים כלום עכ"ל. וכבר השיג עליו בעל חנועם ירושלמי והראה על הרא"ש סוף בכורות שמביא את הירושלמי. ויש להוסיף את הרמב"ן במלחמותיו מוגיא דשבח בב"מ ח"ל: דראוי לאו משום קולי כתובה הוא אלא אפילו בעל חוב נמי לא גבי וכו' ואיתיה נמי מפורש בירושלמי בפרק הניזקין עכ"ל וכן מביאו בספר התרומות שער מ"ג עיי"ש.

ואולם אם אנו מחפשים בדברי הראשונים (שהיו להם כמה כת"י שונים

מהירושלמי) אנו מוצאים חומר גדול במקצוע הזה; את החומר הזה אנו יכולים לחלק לשלשה חלקים:

1) נוסחאות.

מובן הדבר מאליו שאנו מוצאים בספרי הראשונים הרבה מאד נוסחאות משובחות וכל אחד יוכח בזה אם יעיין קצת בספר אהבת ציון וירושלם הנ"ל ומיותר להרבות בדוגמאות ואביא רק שתים.

תרומות פ"ח ה"ג, מ"ה רע"ג: אבא בר רב הונא בשם רבי יוחנן השוחט בחמה ומצא בה חזיר מותר באכילה רבי יונה אמר אסור באכילה. מה טעמא בחמה בבהמה תאכלו. ולא עוף בבהמה תאכלו ולא שקץ באכילה. אולם ברוקח סי' תס"ד ובשו"ת מהר"ם בר ברוך סימ' קי"ב ובספר תולדות אדם וחוה לרבינו ירוחם נתיב ט"ו חלק ה' חסרות המלים: „רבי... אמר" והם מעתיקים את הירושלמי שלפנינו ככה: השוחט בהמה ומצא בה חזיר מותר באכילה יונה אסור באכילה. מה טעמא וכו' (עיין באחצו"י) וכן היא הגירסא בכי"ר, וזו היא כנראה הנוסחא הנכונה.

ב"ק פ"י ה"ב, ז' סע"ב: ר' חיננא בר פפא בשם רבי יוחנן מתניתא שגזלו מן החליכה וכו' עיין בשדה יהושע ובפ"ם. אולם בכתובות ספ"ב כ"ז ע"א הגירסא: רבי אחא רבי חנינה בשם רבי יוחנן לא אמר רבי יוחנן בן ברוקה אלא על נחיל של דבורים שאין גזילו דבר תורה עיי"ש ונראה שהגירסא הנכונה היא באור זרוע ח"ג, ב"ק סי' תנ"א ובהשלמה בב"ק פ"י שמביאים את הירושלמי מב"ק בנוסחא שכזו: מתניתא בנחיל שגזילו מן ההלכה, והם הם דברי הירושלמי כתובות הנ"ל (ועיין במהרא"ף, ובשער החדש להעיטור ח"א קבלת העדות ציון קל"ה שהגיהו כן מדעתם).

2) פרושים.

בספרי רבותינו הראשונים ז"ל אנו מוצאים הרבה פרושים נפלאים לירושלמי והם מאירים לנו את העינים במקומות שאנו מגששים כעורים באפילה.

ולא הרי פרושי הראשונים כפרושי האחרונים, כי פרושי הראשונים הם ברובם דברי קבלה רב מפי רב וכן אומר בעל האור זרוע (שכחתי את המקום): ויש לי לפרש את הירושלמי אלא שטורח עלי לבדות פרוש מלבי בדבר שלא קבלתי מרבותי (זה לשונו בערך) ואת המקומות הקשים הם מסתלקים לפרש (עיין אור זרוע ח"א סימ' קס"ט שהוא כותב: ואין לי לפרש זה הירושלמי ועוד בכ"מ).

אבל האחרונים ז"ל מפרשים את הכל והפרושים הם מפי הסברא ומשקול הדעת ולא מפי קבלה. ואעיר על שני מקומות.

תרומות פ״י ה״ז (ד״ז ה״ה) מ״ז ע״ב: חורי רבי יוסי בי רבי בון בעכברא חד לאלף. והבינו הרבה מן הראשונים ז״ל (תוספ׳ ע״ז ס״ט. ד״ה אידי ועוד) שעכברא זהו שרץ ושזה סותר לגמרא הבבלית. אולם הראבי״ה מפרש ע״פ קבלה מאביו שהירושלמי מוסב על ציר דג טמא ועכברא הוא שם מקום (מובא במרדכי ע״ז סימ׳ תתנ״ד) ואחריו כבר נמשכו הרבה מן הראשונים. עיין באחצו״י שמאריך ומדבר ברמזים ואומר „שיכולים ללמוד מזה דברים הרבה כפי שיבין הלומד״ אבל באמת זה רגיל מאד. והראשונים שפרשו שעכברא זה שרץ לא יכלו לפרש באופן אחר מפני שלפניהם היתה הגירסא בירושלמי: חורי ר׳ יוסי בר׳ בון בהדין עכברא חד לאלף. (או״ז ח״ד ע״ז סי׳ רס״ד בשם רב נסים גאון, המכריע סי׳ ל״ז ועוד) וא״כ אי אפשר לפרש שעכברא הוא שם מקום. ומובן הדבר שמגירסאות שונות יוצאים פרושים שונים.*)

ולפעמים נסתבכו האחרונים בפרוש איזה מקום ופלפלו הרבה והעלו דבר יפה ולא ראו שכבר קדמום הראשונים.

תרומות פ״ה סה״ח (ד״ז סה״ב) מ״ג ע״ד: חד בר נש אפיל שעורין גו חטין. אתא עובדא קומי רבי יודה בר שלום ואמר יתן לו דמי שעורין. והשאר יחלוקו. ופרש בפ״מ שנתייקרו השעורים אח״כ וברשות שניהם נתייקרו. וזה דחוק כי העיקר חסר מן הספר וגם אין זה נקשר עם הסוגיא שלפני זה. ועיין ברידב״ז שמאריך ומפרש את הירושלמי. ועיין ב״ב פ״ו ה״א, ט״ו ע״ב: רבי חייא בר בא שאל סאה חטין שנפלה לתוך מאה של שעורין וכו׳. ובנועם ירושלמי הגיה סאה שעורין שנפלה לתוך מאה של חטין ופרש גם את הירושלמי תרומות הנ״ל. ולפלא בעיני שנעלם מעיני כל האחרונים ז״ל דברי התשב״ץ ח״ב סי׳ רע״ב שמביא את הירושלמי בגירסא מתוקנת ומפרש אותו וז״ל: ובירושלמי בפ׳ המוכר פירות וכן בירושלמי דמסכת תרומות איכא דין יחלוקו. בראובן שנפל לו סאה של שעורים במאה סאה חטים של שמעון ונמכר הכל בדמי חטים כי כן דרך קוני חטים שאין מקפידים במעט תערובת שעורים וקונים אותו כאלו היו הטים מנוקים. וראובן טוען שיתן לו בסאה שלו דמי חטים כמו שנמכרה. ושמעון טוען לא אתן לך אלא דמי שעורים אסיקו התם שנותן לו דמי שעורים והיותר על דמי שעורים יחלוקו ביניהם עכ״ל ובעל אחצו״י לתרומות לא הביא את התשב״ץ ! ועיין ירושלמי ב״ב דפוס קושטא עם פרוש שדה יהושע, ושם הגירסא כמו בתשב״ץ הנ״ל וכמו שמגיה בעל הנועם ירושלמי.

---

*) נראה שהגירסא הנכונה היא בהדא עכברא. כירוש׳ שבת סוף פמ״ז בתרא ערב ועוד בכ״מ.

3) מלואים לירושלמי שבדפוסים.

כבר כתבו רבים והוכיחו שהירושלמי שלפנינו בדפוסים אינו שלם ויש בו הרבה השמטות סופרים (מלבד הפרקים לשבת, מכות ונדה שנאבדו ממנו ושהיו עוד לפני הראשונים ז"ל) ואנו מוצאים את המלואים להשמטות האלה במדרשים, ספרי הראשונים וכתבי היד שנתפרסמו בזמן האחרון. וכתבו על זה באריכות הגאון ר' צבי הירש חיות ז"ל בספרו אמרי בינה סימ' ב', וכירושלם הוצ' לונץ כרך ז' עמ. 77—147. והאריך בזה הרב רטנר בספרו אהצו"י בכמה מקומות. (ברכות עמ. 11—210, כלאים 88, שביעית 08—107, שבת 67—165, פסחים 26—124, יומא 05—102, ר"ה 60—56, ביצה 53—49, תענית 12—110, שם 20—115, מו"ק 38—136 ועוד בכ"מ).

החכמים הנ"ל מביאים רשימה גדולה של מאמרים המובאים בספרי הראשונים מן הירושלמי ואינם לפנינו בדפוסים. וכשים לב לזה שהדברים האלה הם חשובים מאד הרשיתי לעצמי לעמד על זה בפרוטרוט. ובאמת אחרי בדיקה ועיון אנו יכולים לבוא לידי מסקנא שהחכמים הנ"ל הפריזו קצת על המדה ואנו צריכים לדון בכובד ראש על כל מאמר קודם שנחליט שיש לפנינו חסרון בירושלמי.

והנה ראשית כל עלינו להוציא מן הרשימה ההיא הרבה מן המאמרים (בפרט בדברי אגדה) שמובאים בספרי הראשונים בשם ירושלמי סתם, מבלי להראות את המסכת ואת המשך הסוגיא; מפני שכבר הוכיח הרב ר' צבי הירש חיות בספרו הנ"ל, שהראשונים רגילים לכנות בשם ירושלמי גם את המדרשים והפסיקתות והביא הרבה ראיות לדבריו.

חוץ מזה אנו רואים שבנדון זה עלולים ששה טיני טעיות. והם:

1) שלא פרשו כהונן את דברי הראשונים.

עיין בעמודי ירושלים לביצה פ"ד סה"ג (ד"ז סה"ד) וז"ל: ר' יעקב בר אחא כו' מוחטין את הפתילה ביו"ט. באו"ז ה' יו"ט סי' שס"א סיים על זה מאי מוחטין א"ר הונא בר שלמיא משמיה דרב עדויי חשיכה וכו'. ולפנינו חסר כל זה בירושלמי עכ"ל וכנראה הבין שהאור זרוע העתיק את המאמר: מאי מוחטין א"ר הונא וכו' מהירושלמי, ולא דק. ואעתיק את לשון האו"ז שם וז"ל: ירושלמי א"ר חנינה ובצריך לשניהן תני ר' יהודה בן פזי דברדליא מביא שתי נרות ונותנה בשתיהן וחולקה לשתיהן. א"ר נתן בר אבא אמר רב מוחטין את הפתילה ביו"ט מאי מוחטין א"ר הונא בר שלמיא וכו' עכ"ל ובאמת מאמר הירושלמי נגמר במלים: „וחולקה לשתיהן". ומכאן ואילך מתחיל האו"ז להעתיק אה הבבלי ביצה ל"ב: עיי"ש.

וכן טעה בעל אהצו"י שהעתיק זה בשם האו"ז והבין שזה מן הירושלמי והטעה את אחרים בזה שהוסיף וז"ל: המאמר מר' נתן בר אבא וכו' מובא מהירושלמי גם כן בשבלי הלקט סי' ר"ם אבל לפנינו בירושלמי ליתא ואיתא בבבלי ביצה ל"ב: ע"כ לשון בעל אהצו"י.

אבל מדוע לא העתיק את לשון שבלי הלקט? ואז היו עומדים בנקל על טעותו. וז"ל שבלי הלקט השלם: תני רבי חייא חותכה באור בפי שתי נרות פירוש רבינו שלמה זצ"ל „כגון שצריך לשתיהן והכי איתא בירושלמי אמר ר' נתן בר אבא אמר רב מוחטין את הפתילה ביו"ט וכו' והבין הרב רמנר שחמלים „והכי איתא בירושלמי" מוסבות למטה על מאמר ר' נתן בר אבא ושגה בזה, כי המלים האלו מוסבות למעלה: פירש רש"י כגון שצריך לשתיהן והכי איתא בירושלמי. ומכוון למאמר ר' חנינא הנ"ל. ועיין תניא רבתי ח' יו"ט סימ' נ"ח ד"ה משילין וז"ל: וכגון שצריך לשתי נרות, כן פירש רבינו שלמה ז"ל. והכי איתא בירושלמי בצריך לשתיהן. ועיין בשבלי הלקט הקצר ה' יו"ט סי' פ"ז (ד"ו ל"ח ע"ג).

ויש הרבה שכאלו, וברורתי את המקום הזה כדי להראות על „חסרון" כביכול שנסמך על שתי ראיות משני ראשונים ושתיהן בטעות.

2) שהמלה „ירושלמי" משובשת והראשונים מעולם לא כוונו לירושלמי.

עיין עמודי ירושלים תנינא, בירושלמי דפוס ווילנא, נדה י"א. וז"ל: ברוקח סי' רצ"א ירושלמי דערבי פסחים עושה עמו חשבון לאחר יו"ט ליתא לפנינו עכ"ל. וכן מעתיק זה בעל אהצו"י לפסחים עמ. 125 ומעיר שאין זה לפנינו בירושלמי.

ולדעתי יש טעות קלה בדברי הרוקח שם. וז"ל בסימ' רצ"ח (ולא בסי' רצ"א): ובשבת בפ' השואל אם אינו מאמינו מניח טליתו אצלו. ירושלמי דערבי פסחים עושה עמו חשבון לאחר יום טוב ונ"ל שצריכים להגיה במקום ירושלמי דערבי פסחים — בירושלם בערב פסח עושה עמו וכו' וזה קצור ממשנת שבת ר' פכ"ג. עיי"ש בדברי הרוקח ותוכח שאי אפשר לפרש באופן אחר, וחוץ מזה קשה להכנים את זה לפ"י מפסחים ואין שם דברים שיכולים להתקשר עם המאמר הזה. (אע"פ שאין זה מוכיח הרבה, כי לפעמים מביאים הראשונים מאמרים מירושלמי ממסכת ידועה, וקשה לנו לתאר את הקשר של המאמרים עם המסכת. עיין אורחות חיים ח"א סדר תפלת מוצאי שבת סוף סי' י' שמביא מירושלמי ערלה את הברייתא של... פטום הקטורת). ועיין עיטור ח"ב ה' מצה ומרור (דפוס וורשא קכ"ט רע"א) וז"ל ירושלמי דפסחים וכו'. ובצדק תקן בפתח הדביר שם שצ"ל ורש"י פירש בפסחים. ועיין בראב"ן ב"ב (דפ. פראג ק"ז:) וז"ל: המחלק נכסים על פיו ריבה לאחד ומיעט לאחד בלשון

ירושלמי שאמ׳ פלוני יירש וכו׳ והגהתי ככר מזמן בלשון ירושה במקום בלשון ירושלמי (וברפוסים החדשים לא הרגישו בזה) ויש הרבה שכאלו והדברים פשוטים.

3) שלא חפשו כהוגן בירושלמי.

עיין אהצו״י לברכות עמ. 40 וז״ל: ובפי׳ ר״ח בע״ז ד׳ נ׳ ע״א סובא גי׳ משונה וז״ל: ירושלמי נחום איש קדש קדשים (ארבע מלות אחרונות ליתא לפנינו) עבר קומי אדורי צלמא וכו׳ עכ״ל בעל אהצו״י. ולא עיין יפה, כי המאמר הזה נמצא מלה במלה בירוש. ע״ז פ״ג הי״ג (ד״ז הי״א) ס״ג סע״ב.

ועיין אהצו״י חלה עמ. 101 וז״ל: גי׳ חדשה בעיטור (הכשר בשר צ. 20) דא״ר יעקב לוקין על חלתן דבר תורה וכו׳ ולפנינו ליתא זה עכ״ל ועיין בעמודי ירושלם חלה פ״א ה״א שכתב וז״ל: עיין בבעל העיטור שגרם כאן קודם דברי רשב״ל אמר ר׳ יעקב לוקין על חלתן דבר תורה ונשמט זה מירושלמי שלנו עכ״ל. וכן הבינו בעל נתיבות שמואל ובעל שער חחדש לעיטור שם. אבל לדעתי לא היתה שום גירסא אחרת להעיטור ז״ל, כי הלא הוא בעצמו בה׳ ביעור חמץ (דפ. וורשא קכ״ג ע״ב) מביא את הירושלמי שלפנינו וז״ל: מתו שילקה על חלתן דבר תורה ר׳ אבהו בשם ריש לקיש אמר אין לוקין וכו׳ עכ״ל ואיפה היה לפניו מאמר ר׳ יעקב? וג״ל שהעיטור מכוין למאמר ר׳ יעקב בר זבדי (לקמן ה״ב, נ״ז ע״ג) וז״ל הירושלמי: אמר רבי יעקב בר זבדי זאת אומרת שלוקין על חלתן דבר תורה עכ״ל. והביא העיטור את המחלוקת של ר׳ יעקב ור׳ אבהו בשם ר״ש בן לקיש עיי״ש ותראה שמדבריו אינו מוכרח שמאמר ר׳ יעקב ור׳ אבהו בשם ר״ש בן לקיש הם במקום אחד.

4) שהפסקא בספרי הראשונים משובשת.

עיין אהצו״י לפסחים עמ. 125 וז״ל: ובעיטור ה׳ מצה צ. 256 וירושלמי מוכח דדבר מועט הוא כתרי ותלת בגו מוריא ומוחר וכו׳ עכ״ל וכו׳ וזה ליתא עכ״ל אהצו״י.

וג״ל שטעות סופר נפלה בספר העטור. ושהוא מכוין לירושלמי פסחים פ״ג ה״א ל׳ ע״א וז״ל הירושלמי: רבי אבין הורי לטחונייא מיתן טרטון דמיי בגין מורייה ומתלנה ארבעה זימנין. ומזה באמת מוכח שלתות דבר מועט — מה שצריך להוכיח.

5) שהראשונים מביאים רק תוכן הירושלמי. Paraphrasa

עיין אהצו״י לברכות עמ. 46 וז״ל: בארחות חיים ה׳ תפילין סי׳ כ׳ כתוב: ירושלמי וצריך לתניח של יד תחילה שאם יניח של ראש תחילה יחיה עונש עכ״ל ולפנינו בירושלמי ליכא עכ״ל אהצו״י. ושגה בזה כי ככר הלשון מוכיחה

שבעל אורחות חיים לא העתיק את הירושלמי כצורתו אלא נתכוון לאמר שמהירושלמי מוכח שצריך להניח של יד תחילה וכו׳ וזה באמת מתבאר לפנינו בירושלמי חגיגה פ״ב ה״ב, ע״ז ע״ד בענין חסיד שמת ולא איתגמל ליה חסד וספרש התלמוד מדוע נענש, וז״ל: ומה חובא עבד ההוא חסידא. חס ליה לא עבד חובה מן יומוי אלא פעם אחת הקדים תפילין של ראש לתפילין של יד עכ״ל והם הם דברי בעל האורחות חיים. ועיין ירוש. מע״ש פ״ה ה״ז, נ״ו ע״ג.

ועיין שטה מקובצת ב״מ ק״ח: וז״ל: ובירושלמי אם טען ב״מ (בר מצרא) שהי׳ בידו ליקח באותה שעה שטיחה בו והלוקח אומר לא הי׳ בידך ליקח המע״ה ותיקום ארע׳ ביד׳ דלוקח ביני וביני ע״כ. הרמ״ך ז״ל: עכ״ל. והעיר חכם אחד שהירושלמי אינו לפנינו והאריך בזה, ונפל ברשת אותה הטעות. ובודאי גם הרמ״ך ז״ל לא העתיק את דברי הירושלמי כצורתם וכיון לירושלמי גיטין פ״ה ה״ח (ד״ז סה״ז) מ״ז ע״ב וז״ל: הן אומ׳ כידינו ליקח והלוקח אומר לאו. אמר רבי יוסי לעולם השדה בחזקת הבעלים שהמוציא מהבירו עליו הראייה. והרמ״ך ז״ל השוה דין בר מצרא לדין סיקריקון כמו בעל העיטור בה׳ מכירת קרקעות (דפ. וורשא ס״ז ע״ד) וגרם כגירסתו שהיא ההפך מגירסת הדפוסים (ועיין בעמודי ירושלים במקומו ויש להוסיף גם כן גירסת הרמ״ך הנ״ל).

ולפי דרכנו למדנו עד כמה חשובה היא השוואת גירסאות כל הראשונים כי לולא דברי העיטור וגירסתו היה באמת מקום לחשב שהרמ״ך כוון למקום אחר ושהיה לפניו דין בר מצרא מפורש בירושלמי.

6) שרבוב ע״י טעות סופרים.

כבר כתבתי לעיל באריכות שהסופרים טעו הרבה פעמים, כשהעתיקו סוגיות ממקום אחר, והעבירו קטעים שלמים שאינם שייכים להסוגיא המועתקת. וההגיון מחייב שלכל כת״י וכת״י ישנם שרבובים משלו, וזה, כנראה, מתאים למציאות.

עיין עיטור ה׳ פקדון (דפ. למברג כ״ז ע״ג. דפ. וורשא ע״ד ע״ב) וז״ל: ירושלמי אהא דשק צרור. בעי רבי יוחנן מהו מטענתיה מילין דמפלגין ייבה כהדא דר׳ יוחנן דאמר רבי יוחנן חד בר נש עתיר גו שוקא ומיסכן גו ביתיה עתיר גו ביתיה ומיסכן גו שוקא יש מתעשר ואין כל מתרוששׁ והון רב רבי אבא משתעי אהן עובדא אריסיה דבר זיזא וכו׳ עכ״ל העיטור.

והנה המאמר ייבה כהדא דר׳ יוחנן וכו׳ עד מתרוששׁ והון רב ליתא לפנינו בדפוסים בב״ק פ״ו ה״ז, ה׳ ע״ג (ז. א. במקום שמסנו מעתיק בעל העיטור) וגם לא היה לפני הראשונים שמעתיקים את הסוגיא כמו שהיא לפנינו בדפוס. וקרוב הדבר לשער שבכת״י הירושלמי שהיה לפני בעל העיטור הועתקה הסוגיא

לב"ק משבועות פ"ז ה"ב, ל"ז ע"ד והיה צריך להתחיל: רבי בא משתעי עובדא הוה וכו' וטעה והעתיק איזו שורות מלפני זה. ועיין שרי"ר עמ. 245 ותראה שגם שם נשמטה הסוגיא בב"ק.

וכן עיין מחזור וויטרי עמ' 524 וז"ל: ובירושלמי דמגילה אמרי לא ישב אדם על ספסל שספר תורה נתון עליו. ומעשה בר' אליעזר כו' ואם היה נתון על גבי דבר אחר מותר וכו' ועוד מצאתי בירושלמי פ' מי שמתו תיבה שהיא מלאה ספרים וכו' ולא יהו חבלי המטה נוגעין בתוכה: ועוד מצינו במגילת ירושלמית דסיקייא שהיא מליאה ספרים או שהיו בתוכה עצמות המת הרי אילו מפשילן לאחוריו ורוכב עכ"ל והנה שני המאמרים לא ישב אדם על ספסל וכו' ודסיקייא שהיא מלאה ספרים אינם לפנינו בירושלמי מגילה וגם במקרה זה אנו יכולים לשער שהסופר שכתב את הירושלמי שבו השתמש בעל המחזור וויטרי העתיק את הסוגיא במגילה פ"ג ה"א, ע"ג ע"ד מברכות פ"ג ה"ה, ו' ע"ד והיה צריך להתחיל: רבי ירמיה רבי שמואל בר חלפתא בשם רבי אדא בר אחוה המתפלל אל ירוק עד שיהלך ארבע אמות וכו' וטעה והתחיל להעתיק מלמעלה לא ישב אדם על גבי ספסל שספר תור' נתון עליו וכו' כל הענין והעביר את הכל למגילה.

ואנו יכולים להסיק מכל זה שאין אנו צריכים למהר ולהחליט שיש לפנינו חסרון בירושלמי ורק בשני מקרים אנו יכולים להגיד בבטחון גמור שיש השמטת סופרים בירושלמי והם: 1) כשאנו מרגישים ע"פ הענין והמשך הסוגיא שיש לפנינו חסרון; 2) כשחסרות פיסקאות קצרות שנשמטו ע"פ רוב ע"י דמיון הסוף (homoioteleuton). חה מצוי מאד בירושלמי ורק למסכת סוטה ישנם בכי"ר כשבעה מלואים להשמטות חשובות.

כיצד לעשות את המלאכה הזאת?

עבודה זו נראית לכאורה למלאכה קלה מאד, אבל מי שחושב כן אינו אלא טועה. כי מה שאנו אומרים שצריכים לאסף את מאמרי הירושלמי מספרי הראשונים אין זה פרושו שצריכים לחפש שם רק את מאמרי הירושלמי אלא שצריכים לעבר על כל הספר וללמוד אותו. כי לפעמים הראשונים מביאים קטע מן הירושלמי מבלי להזכיר בשמו (עיין רוקח סי' תס"ה—תס"ו—תס"ז) ולא תמיד יכולים להכיר ע"פ הסגנון. וצריכים לדייק בפרושיהם כי לפעמים אנו עומדים מזה על הנוסחא אע"פ שהם מביאים כגירסת הדפוס.

עיין או"ז ח"ד, ע"ז סי' רנ"ז וז"ל: ושוב מסיק הדין טווייה. רב חייא בר אשי בשם רב משגר ליה בחרותיה פי' אותם צליות שאמרנו למעלה שנחלקו רב ושמואל הוא היה משגר אותם דורון בשעת שמחה שהיה נוהג בהם היתר עכ"ל. וזה מן הירושלמי תרומות פ"י סה"ד (ר"ז סה"ב) מ"ז ע"ב. ועיין באהצו"י שמעתיק

את דברי האור זרוע ומסיים וז"ל: ואולי הכוונה במה שאמר משגר ליה בחרותה שבדין טוויה רב חייא בר אשי בשם רב פסק כשמואל כי שמואל כתב שמו חרותא (ירושלמי גיטין פ"ט סה"ט) עכ"ל! וזו היא השערה רחוקה, ולא הבין מפירוש האו"ז כי לפניו היתה הגירסא משגר ליה בחרותיה.

צריכים להבחין בין המקומות שהראשונים מעתיקים את דברי הירושלמי כצורתם ובין אותם המקומות שהם מוסרים לנו רק את תוכן דברי הירושלמי— פרפרזה. ומכיון שהראשונים ז"ל העתיקו הרבה פעמים אחד מן השני ולפעמים כָּלַל המעתיק האחרון את הפרוש של הראשון בתוך גוף מאמר הירושלמי מפני שרצה למסר לנו את תמצית הדברים — את ההלכה, אנו עלולים לטעות ולחשב שהיתה להם גירסא אחרת בירושלמי. וכדי להנצל מזה אנו צריכים להשוות את נוסחאות כל הראשונים ואז נוכל לעמד על האמת.

עיין ירושלמי חלה פ"א ה"א נ"ז ע"ג: אבוי דרבי שמואל בר רב יצחק חש על גרמיה וצם תרין יומין אפסק ברוכה (צ"ל כרוכה כמו בר"ה פ"א ח"ד, נ"ז ע"ב) ודמך. ועיין בהגהות מיימוניות סוף ה' שביתת עשור שמביא את הירושלמי וז"ל: חש על גרמיה וצם תרין יומין ואפסיק חד כרוכא ודמך פי' מעי אחד נפסק ומת וכו'. אבל בב"י טור או"ח סי' תרכ"ד מביא בשם הגה"מ: חש על גרמיה וצם תרי יומין ואיפסיק ליה חד מעי ומת. ובעל הב"י ז"ל מסר לנו את תכן דברי בעל הגה"מ והכנים גם את פירושו לתוך הירושלמי*).

ועיין באהצו"י שבת עמ. 14 ש. 26 מה שמביא בשם האגודה ותמצא דוגמא מפליאה מסוג זה.

ולפעמים דברי הראשונים צריכים עיון גדול וקשה מאד להבין איך הכניסו את דברי הספרים שמשם העתיקו לתוך הירושלמי.

לדוגמא עיין תשב"ץ ח"ב סי' רע"ב (דפ. אמשטרדם נ"ד ע"ב) וז"ל: ולפי ירושלמי אם הדיינין נסתפק להם הדין עם מי דיינינן ביה יחלוקו דגרסינן התם. תרין בר נש הוה להון דין באנטוכיא. אמר חד לחבריה מה דרבי יוחנן אמר מקובלי עלי שמע ר' יוחנן אמר לא כולה מיניה מטרפא בעל דיניה אלא שמעין מיליהון תמן וכתבין ומשלחין לרבנן אלא הדיינין צריכין לישב ושומעין וחוקרין הדברים ודנין מה שדנין והספק חולקין. עד כאן בירושלמי. וכתבו הרב בעל העיטור ז"ל עכ"ל התשב"ץ ז"ל.

ודבריו צריכים עיון גדול כי הלא בירושלמי (סנהדרין פ"ג ה"ב, כ"א ע"א)

---

*) את המלים איפסק כרוכה פרשו כל הראשונים והאחרונים שנפסקו מעיו. והמתרגם הרומי ב Thesaur. antiquit. sacr. 1755 v. 18 p. 596 מתרגם absolvit in benedictione וכנראה, פעה בזה מפני שקרא ברוכה.

יש רק עד „וכתבין ומשלחין לרבנן ומכן" ואילך זה לשון העיטור ולא לשון הירושלמי. ועיין בעיטור ח"א אות ב' בירורין (דפ. וורשא א' ע"ב) וז"ל: ירושלמי תרין בר נש חוו להון דין באנטוכיא וכו' כתבין ומשלחין עובדא לרבנין לא קאמר ושמעינן מיליהון בכתב ומשלחין לרבנין אלא הדיינין שומעין וחוקרין הדברים וכותבין ודנין מה שיכולין לדין והספק שולחין עכ"ל בעל העיטור. ואולי כת"י משובש של העיטור נזדמן לו לרבינו בעל התשב"ץ ז"ל.

המעתיק מספרי הראשונים צריך להעתיק את כל המאמר המובא מן הירושלמי ולא מקצתו ובעל אהצו"י נכשל בזה כמה פעמים.

עיין אהצו"י ברכות עמ. 57 (פ"ב ה"ו) וז"ל: בריי"ף פ"ב דשבועות ירושלמי שמואל אמר כל ההיא הלכתא דרישא דפירקא אחרינא (לפנינו אחרייא) דנדה להלכה אבל לא למעשה ר' ינאי ערק אפילו מתינוקות שלא הגיע זמנה לראות ונשאת עכ"ל. עכ"ל אהצו"י. וטעה בטה שאמר עכ"ל, והיה צריך להעתיק הלאה, והחסיר את העיקר מן הספר. וז"ל הריי"ף שם: שלא הגיע זמנה לראות ונשאת. (ובזה הפסיק בעל אהצו"י) בעון קומי רבי יוחנן מהו לתלות בדם המכה ולא הורה מהו לבעול בעילה שניה אמרין לתלות בדם המכה (ו)לא הורה לבעול בעילה שניה הוא מורי עכ"ל וזו היא גירסא משובחת ומרווחת. ובדפוסים נשמט המאמר: מהו לתלות בדם המכה ולא הורה חה הטעה את רטנר, שחשב שזה אינו מהירושלמי. אבל בשריי"ר עמ. 11 הגירסא היא במלואה כמו בריי"ף הנ"ל.

ובש"ס ווילנא החדש (בסוף הירושלמי) בחלק השמטות מתלמוד ירושלמי מעירים וז"ל: לא הספיק לישא וליתן עד שהוקיר משבע. באור זרוע ח"ג ב"מ (סי' ס"ג) הגירסא „ולא הספיק לישא וליתן עד שהוקיר המטבע": עכ"ל (זוהי השמטה?). והערות מעין אלו עלולות רק להטעות ולבלבל את הלומד, ואעתיק את לשון הירושלמי ב"מ פ"ד ה"ג ט' ע"ד: מכר לו שוה חמשה בששה לא הספיק לישא וליתן עד שהוקיר משבע רבי יעקב בר אידי רבי אבהו בשם רבי יוחנן כשם שבטל מקח מאצל זה כך בטל מזה. עכ"ל הירושלמי. והלומד ישתומם וישאל מה זה? מכר לו שוה חמשה בששה, ורמה את הלוקח, ואח"כ הוקיר המטבע (לפי גרסת האו"ז) וזה עוד הפעם לזכות הלוקח, ע"ז אומר התלמוד כשם שבטל מקח מאצל זה כך בטל מזה! אתמה! אבל כל זה מתפרש ומתבאר יפה אם מעתיקים את כל לשון האו"ז ח"ג ב"ב (ולא ב"מ) ריש סי' ס"ג וז"ל: ירוש' בפ' הזהב מכר לו שוה שש בחמש (ולא שוה חמשה בששה, כבדפוס) ... ולא הספיק לישא וליתן עד שהוקיר המטבע וכו' עכ"ל, ועכשיו הכל חלק ויפה. והמעיר בש"ס ווילנא כנראה העתיק מהקרות המו"ל של האו"ז, שגם הוא לא הרגיש בשנוי העיקרי.

חשוב ג"כ שלא להחסיר שום דבר ולהעתיק את הכל אפילו את המקומות הבלתי מובנים. ובעל אהצו"י שגה בזה והחסיר פסקאות אין מספר.

וכן דלג על המקומות שלא ירד לסוף כונתם ועל כן לא העתיק את מאמר הרוקח סי' שס"ו וז"ל: ירוש' בפרק כיצד מברכין גבי קידוש ואפר חטאת ולחזות כל המצות טעונין ברכה עכ"ל. אבל כבר העירו שהרוקח כיון לברכות פ"ו ה"א, י' רע"א וז"ל הירושלמי: רבי חגיי ורבי ירמיה סלקון לבי חנוותא קפץ רבי חגיי וכירך עליהן. אמר ליה רבי ירמיה יאות עבדת שכל המצות טעונות ברכה. ויש הרבה פרושים שונים על המאמר סלקון לבי חנוותא ועל מה ברך ר' חגיי (עיין במפרשים). ואולם מאמר הרוקח מאשר לנו את גירסת כי"ר וכי"ם סלקון "למי חטאתה" ור' חגיי ברך עליהם ויש לנו גם מקור ירושלמי שהיו לפני האסוראים מי חטאת.

מובן מאליו שצריכים להעתיק את הכל, לרבות גם את המקומות השוים לנוסח הדפוסים, כי ע"י זה שיש לנו יותר עדים על נוסח ידוע אנו יותר בטוחים שהוא האמתי ואין לנו רשות להגיה אותו בלי ראיות מכריחות. ובעל אהצו"י כמעט שלא התחשב בזה, והעת"ק עפ"י רוב רק את המקומות שמשונים קצת מגירסת הדפוסים.

ג) השואת כת"י שונים.

הנה ידוע שיש עכשיו רק כת"י אחד שמכיל את כל הירושלמי שלפנינו בדפוסים והוא מונח בבית עקד הספרים בליידן.

הכ"י הזה נכתב בשנת "חמשת אלפים ותשעה וארבעים לבריאת עולם" ע"י ר' יחיאל ב"ר יקותיאל ב"ר בנימין הרופא (בעל ספר מעלות המדות). על טיב הכ"י הזה עיין מבוא הירושלמי להרב פרנקל ז"ל קמ"א—קמ"ג.

מלבד זה יש ברומי בוואטיקן כת"י על כל סדר זרעים ומסכת סוטה והוא רשום שם בטעות על שם הרי"ף תחת מספר 133 (ועיין בהקדמה לשרי"ר מאת הפרופ. גינצברג).

ובבריטיש מוזאום נמצאו ג"כ כת"י על כל סדר זרעים ביחד עם פרוש לרבינו שלמה סיריליאו ז"ל וישנם ג"כ פרגמנטים בודדים של כת"י הירושלמי בספריות שונות.

מובן הדבר שהשואת כת"י אלו עם נוסחאות הדפוס תביא לנו תועלת גדולה במובן ברור השבושים.

הכי חשוב בשבילנו זה כת"י ליידן שיש יסוד לחשוב כי הוא היה לפני מדפיסי הירושלמי בוויניציה, ויש לעבור על גליונות הכ"י שהוכנסו ברובם ע"י המדפיסים לתוך גוף הירושלמי (ולפעמים שלא במקומם).

חשוב ג"כ כי"ר שיש בו כמה וכמה נוסחאות מתוקנות. (איזו מהן הבאתי למעלה דרך אגב) השנויים בין כת"י הזה ובין הדפוסים הוצאו לאור ע"י הפרופ' גינצברג בניויורק תרס"ט בתור הוספה לשרי"ר, אולם המו"ל בעצמו כותב שהעתיק עפ"י רוב רק את הנוסחאות המתוקנות ולא את כל השנויים*).

חשוב ג"כ כת"י ופרוש ר' שלמה סיריליאו ז"ל אע"פ שהמחבר תקן הרבה מדעתו והכניס זה לתוך פנים הירושלמי (עיין אהצו"י חלה עמ. 126) בכל זאת כשעוברים על הכת"י בעיון יכולים להכיר את המקומות שתקן.

ביחוד חשוב לנו פרושו, כי הוא קרוב לפרושי הראשונים ז"ל. ונדפסו מסנו מסכתות ברכות ופאה בטנגצ"א תרל"ה ע"י הרב לעהמן ז"ל והדפיסו אותם מחדש בש"ס ווילנא החדשים. ואיזו שנויים מסנו הביאו בירוש. הוצ. לונץ למסכתות ברכות, פאה, דמאי וכלאים. חשובים מאד ג"כ הפרגמנטים הבודדים של הירושלמי. חלק מהם הוציא לאור הרב הגאון ר' לוי גינצברג שליט"א בשם שרידי הירושלמי נויורק תרס"ט ואיזו קטעים בגנזי שכטר ס"א (שם תרפ"ח). ונמצאות שם הרבה גירסאות נפלאות ומלואים לירושלמי שבדפוסים. ובש"ס ווילנא החדשים העתיקו שנויים משרי"ר הנ"ל אבל לא הרגישו בכמה שנויים חשובים והחסירו אותם וגם בעל אהצו"י שהעתיק בחוברות האחרונות שלו את השנויים משרי"ר החסיר לפעמים (הוא, כנראה, העתיק מהערות המו"ל, ובמקומות שנשמט ציון השנוי מן ההערות לא הרגיש גם הוא בזה). עיין ר"ה פ"א ה"א, נ"ז ע"ג שמקשה התלמוד וז"ל: ואין חטאת העוף מחוסר זמן אצל האשם. (עיין שם במפרשים ובספר ניר שנתלבטו בפרוש המאמר). ובעל הנועם ירושלמי הגיה: ואין חטאת מחוסר זמן אצל האשם. וכן הוא באמת בשרי"ר עמ. 141 ש. 16 והמו"ל לא ציין את השנוי הזה וע"כ לא הרגיש בזה גם הרב רטנר ז"ל.

סגנון הירושלמי ופרוש המלים.

לבסוף כדאי לציין את העובדא המעציבה שאין לנו עד עכשיו ספר שיקיף ויברר לנו את סגנון הירושלמי, ושנמצא בו את כל המרמינים המיוחדים שבירושלמי.

הרב פרנקל ז"ל נתן במבוא הירושלמי רק חלק מן הבטויים והמרמינולוגיה של הירושלמי והחסיר הרבה מאד. ואעיר על איזה בטויים שהם רגילים בירושלמי, והוא לא הרגיש בהם.

---

*) אעיר אגב אורחא שבמקרה בדקתי את צלום הכת"י הזה אצל מו"ר הפרופ. י. נ. אפשתין ומצאתי כתוב בתרומות פ"ה ה"י (ד"ז ה"ד) מ"ו ע"ב: לא מסתברא אם היתה כבר מטמאה (בדפוסים אם היתה כבר מטמאה) ובעל אהצו"י העיר שכן היא הגירסא גם בכי"ל ועיין בגליון הש"ס מה שמביא בשם הרשב"א ויוצא לפי זה שגירסת הדפוס היא פשוט טעות הדפוס, ומו"ל כי"ר לא העיר על זה.

דעוזן דעוזן — תרומות פ״א ה״ח, מ׳ סע״ד (בכי״ר); יבמות פ״א ה״א, ב׳ ע״ג; כתובות פ״ה ה״ה, ל׳ ע״א; שם פ״ו ה״א ל׳ ע״ג.

מפיק לישנא — עיין לוי בהקדמתו לפרושו לירושלמי ב״ק עמ. 16, ועיין אהצו״י מעשרות עמ. 92 ובכר טרמינולוגיה עמ. 104 ויש להוסיף על דבריהם קדושין פ״ד ה״א ס״ה ע״ג: רבי אבהו מפיק לישנא בימי רבי לעזר וכו׳ וכגירסת הרמב״ן ליבמות דף ע״ח.

מן קושיי — חלה פ״א ה״ה, נ״ז ע״ד; שבת פי״ט ה״ד, י״ז ע״ב; עדובין פ״ה ה״ז, כ״ב ע״ד; כתובות פ״א ה״י כ״ה ע״ד.

וקסמא בידיה — שביעית פ״ב ה״ז (ד״ז ה״ה) ל״ד ע״א (כפי פרוש המרא״ף שם); ב״ק פ״ט ה״ה, ז׳ ע״א: וקיים מה בידיה. והעיר בצדק בעל הנועי״ שצריך לגרום וקסמא בידיה והביא דוגמא מנדה פ״א ה״ד (ד״ז ה״ג) מ״ט ע״א. (ועיין באו״ז ח״ג, ב״ק סימן תי״ג שגורס בירושל׳ ב״ק וקם מה בידיה ועיין בקונטרס ע״ד מסורת השי״ס להרב הילר עמ. י״ג ובאהצו״י מעשרות עמ. 127 וכל דבריו לקוחים מהנועי״ שהבאתי).

והרב פרנקל בעצמו נכשל בהרבה מקומות ע״י אי ידיעת סגנון הירושלמי, ואעיר רק על איזה מהם:

מבוא הירושלמי י״ג ע״א ערך תפלוגתא ח״ל: במקום שאמר הבבלי מחלוקת אמר הירושלמי תפלוגתא וכו׳ ואך מקומות מעטים יוצאים מן הכלל. ועיין בפרושו לפאה פ״ד ה״ד (ע״ד ע״א): ר׳ חזקיה בשם רב ירמי׳ במחלוקת. ח״ל: גם אין זה דרך הירושלמי לומר ל׳ מחלוקת, לכן נראה יותר לפרש במחלוקת וכו׳ שחלקו הקמה עכ״ל וזה טעות, כי בירושלמי נמצא „במחלוקת״ במובן פלוגתא על כל שעל וצעד למאות פעמים וכל פרק ופרק בירושלמי מכחיש אותו.

בפרושו לפאה פ״ד ה״ו (ע״ה ע״א) והעבר ראוי הוא להוליך את הגט. פתר לה לצדדין. ח״ל: ומשני השי״ם הא דאמרינן שכן ראוי לקבל גט בתו מ ת נ י׳ ל כ ל ה צ ד ד י ן וגם לגבי גדולה וכו׳ ואף שבבבלי פי׳ לצדדין הוא בענין אחר, סגנון הבבלי לחוד וסגנון הירושלמי לחוד עכ״ל. וכנראה חשב הרב פרנקל ד״ל שהבטוי „לצדדין היא מתניתא״ נמצא בירושלמי רק פעם אחת, אבל באמת נמצא הבטוי הזה בירושלמי כמה וכמה פעמים ופרושו כמו בבבלי. עיין תרומות פ״ד ה״ד (ד״ז ה״ב) מ״ד ע״ב: א״ר ינאי לצדדין היא מתני׳; מע״ש פ״ד מה״ב (ד״ז ה״א) נ״ד ע״ד: אלא לצדדין איתאמרת; גיטין פ״ו ה״ב, מ״ח ע״א: פתר לה לצדדין היא מתניתא. רישא ביתומה. וסיפה כשיש לה אב; הוריות פ״ג ה״ג (ד״ז ה״ב) מ״ז ע״ג: אמר רבי חיננה אפילו כן לצדדין דת סר כן אשר נשיא יחטא ועוד בכמה מקומות ובכולם פירושם כמו בבבלי ולא ל כ ל ה צ ד ד י ן, כמו שהוא חשב.

בפרושו לדמאי פ״א ה״ג ה׳ ע״ב: א״ר יוחנן ותני כן לקחן לזרע וחישב

עליהן לאכילה כאין מחשבה, הוא כותב ח"ל: באין מחשבה. נראה דצ"ל כאין מחשבה פי' כאילו לא היה כאן מחשבה לאכילה ופטור מן הדמאי עכ"ל. וכנראה נקד המפרש באין מחשבה וע"כ הגיה מה שהגיה, אבל באמת היה צריך ללמד מבעל הפ"מ ז"ל שפרש כחוגן וז"ל: באין מחשבה. כלומר באין הן לחיוב במחשבה שחישב עליהן לאכילה וחייב לעשר דמאי עכ"ל. והרב פרנקל טעה מפני שלא ידע שהבטוי הזה רגיל בירושלמי ונמצא בשביעית פ"ב ה"ח, ל"ד ע"א: זרעו לזרע וחישב עליו לירק באין מחשבה; ערלה פ"א ה"א, ס' ע"ד: נטעו לסייג וחישב עליו למאכל בא במחשבה; סוכה פ"א ה"ז, נ"ב ע"ב: קצר לסכך וחישב עליהן למאכל בא במחשבה. ואחריו נגרר המתרגם הצרפתי (Schwab, Paris 1878 v. 2, p. 129) וטעה אותה הטעות.

וישנם אצל הרב פרנקל ז"ל עוד פרושים שכאלו אלא שאינם שייכים לענינינו.

מורגש ג"כ חסרון במלון מדעי מלא ומקיף: והחכמים האחרונים לא שמו לב למלים עבריות שיש להן מוכן חדש (שאינו ידוע לנו מספרותנו העתיקה). ואביא רק דוגמא אחת. סוכה פ"ג ה"ד, נ"ג ע"ד: רבי יסא כד סלק להכא חמתון מבחרין הדסה. אמר למה בני מערבא מבחרין הדסה ולא שמיע דאמר רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם וגו' לא היא הדס ולא היא עץ עבות. אלא הדס לסוכה. ועץ עבות ללולב. עכ"ל הירושלמי. ופירש בפ"מ שר' יסא ראה את בני א"י שהם בוחרים הדסים כשרים וטובים ושאל אותם למה הם בוחרים את הטובים וענו לו בפסוק בנחמיה שיש שני מיני הדס אחד לסוכה ואחד ללולב והם בוחרים הכשרים בשביל הלולב. וזה תמוה מאד, כי למה הביאו לו את הפסוק מנחמיה, וכי לא ידע ר' יסא שלולב צריך הדסים? ולמה עלה על דעתו לחשב שהם בוחרים את ההדסים בשביל הסוכה? אולם ע"פ הענין צריכים לפרש להפך שר' יסא ראה שהם לוקחים הדסים פסולים וכו' (עיין בספר ניר). ואולם ברוקלמן בלקסיקון הסורי שלו בערך בחר מביא שיש למלה בחר גם חוראה של (scindit) ז. א. בקע, גזר, ולפי זה הירושלמי מתפרש באופן פשוט מאד, והיינו: ר' יסא ראה את בני א"י שהם קוטעים את ההדסים וע"ז תמה ושאל: למה בני א"י מבחרין (ז. א. קוטעים) את ההדסים? וענו לו בפסוק מנחמיה, כי יש שני מיני הדסים והם לוקחים את ההדסים הפסולים בשביל הסוכה ולא בשביל הלולב. וזה מסיים ההפך מפרוש הפ"מ. ואולי „בחר" בהפעיל מובא בירושלמי תמיד במובן זה. עיין שבת פ"ז ה"ב י' ע"א: ההן דשחק תומא כד מפרק ברישיא משום דש. כד מבחר בקלופייתה משום בורר, ופרושו, כשהוא גוזר וקוטע את הקליפות חייב משום בורר. וכן מה שאמר למטה מזה ההן סיקורא כד מכחד (דפ. זיטומיר כד מבחר) בגרריה בקלופיתיה משו' בור'. ואולי גם פה צ"ל מבחר (כמו בדפוס זיט.) ופרושו קוטע.

ובודאי יש הרבה מקומות שיכולים להתפרש באופן שכזה, ולו עסקו בחקירת לשון הירושלמי בלשנים מומחים בהשתתפות למדנים מובהקים בתלמוד, כי אז בטח היו מסירים הרבה קוצים מן הדרך.

ורק אז, אחרי שתהיה לנו מסורת השי"ס מלאה ומקיפה ואחרי שאנו נתקן את הנוסח ע"פ ספרי הראשונים וכתבי יד, נוכל לדבר על נוסח ירושלמי מתוקן, וכל זמן שזה לא נעשה אין לנו בטחון בשום מקום שהנוסח הוא הנכון, ואנו יכולים לבנות יסודות על סמך גירסת הירושלמי רק אחרי בדיקה יסודית.

השמטות

בעמ. 8 ש. 4 : המובאה באור זרוע—צ"ל המובאה בתוספ' שבועות מ"א: ד"ה כל מילתא ובאור זרוע וכו'.

בעמ. 28 ש. 26 נשמט: יבמות פ"נ הי"ב, ה' ע"א: אם בא על השנייה חייב שתים משום אשת אח. ומשום אשה אל אחותה. תני רבי חייה וכו'. עיין פ"מ, ק"ע ושי"ק ודבריהם תמוהים מאד. ונראה לי ברור בע"ה שהתלמוד מביא כאן את התוספתא יבמות פ"ה ה"ח וז"ל: שני אחים נשואין שתי אחיות וכו' אם בא עליה חייב עליה משום אשת אח ומשום אחות אשה וכו'. וציון ההלכה והפיסקא נרשמו כאן בטעות (כידוע, הפיסקאות וציוני ההלכות אינם מגוף הירושלמי ונוספו אח"כ ע"י המופרים), וכל זה שייך להלכה י"א; ורק מ"תני רבי חייה" ואילך מתחילה הי"ב. ועיין בבלי ל"ב. ורשב"א שם ד"ה הא.

נוסחאות מכתב־יד רומא

לירושלמי מס׳ סוטה.

פתיחה.

הכת"י הזה שאני נותן כאן ידוע כבר בקהל הלומדים העוסקים בחקירת הירושלמי, ועוד בשנת תרס"ט הוציא לאור הפרופ. גינצברג מניוירק שנויי נוסחאות ממנו לכל סדר זרעים (חוץ מבכורים) כתוספת לספר שרידי הירושלמי ועיין בהקדמתו העברית צד VI ובהקדמה האנגלית צד IX.

הכ"י הוא משובש מאד וכמעט שאין שורה בלי שבוש. ואפילו פסוקי התורה לא העתיק הסופר כצורתם ובלבל וסרס את המלים והשורות. ולוא רציתי למסר את כל השנויים הייתי צריך להעתיק ממש את כל הכת"י. בכל זאת השתדלתי למסר עד כמה שאפשר את רוב השבושים יכולים ללמד איזה דבר. עיין הערה 118 ותראה דוגמא נפלאה.

סמנתי ג"כ את רוב דלוגי הסופר ובמקומות הקשים (לפי דעתי) בדפוסים ציינתי את כל הדלוגים. ואם איני מעיר כלום, זה סימן שהגירסא בכ"י כמו בדפוסים. ורק על שנויי המשניות דלגתי, (המשניות כתובות לפני כל פרק, לבד פ"ט שנשמטו משם, ובששה הפרקים הראשונים מובאות המשניות לפני כל הלכה, גם באמצע הפרק).

ומעניין הדבר שלמרות זה שהכת"י כל כך משובש נמצאות בו כששים גירסאות משובחות, מאירות עינים. עיין פ"ב ותמצא שכל הלכה א' נשתבשה בדפוסים ובכת"י היא מתוקנת. ועיין פ"ה כ' ע"א שורה 64, שהגיהו המפרשים בפנים הירושלמי, ולא הועילו הרבה, אבל גירסת הכ"י משליטה את החסרון שיש בדפוסים והכל מתפרש באופן יפה. וכן בפ"ח כ"ב ע"ד ש. 24 הגירסא משובשת (וכן הוא בשקלים בכל כת"י) והמפרשים מתלבטים ומגיהים ודוקא בכי"ר המשובש נשתמרה הגירסא הנכונה. את הגירסאות המשובחות סמנתי גם ע"פ דפוס זיטומיר ודפוס פטרוקוב (ש"ם ווילנא החדש נדפס עפ"י דפוס פטריקוב) והעירותי עליהן במקומן. השתדלתי לקצר בהערות עד כמה שאפשר, ובמקום שערך השנוי נראה לעין (בין לשבח בין לפגם) לא העירותי כלל.

ואני סומך על הלומר שהוא יעמר בעצמו על ערך השנויים, כי צלום הכ"י היה לפני רק זמן קצר מאר ולא הספקתי להתעכב בפרוטרוט על כל שנוי ושנוי.

לבסוף אני מוסיף כי גירסאות הכ"י מתאימות בהרבה לגירסאות התוספות והעירותי עליהן במקומן. ולפעמים אנו מוצאים בשתיהם אותם השבושים. עיין פ"ב י"ט ע"א ש. 32 ובמה שציינתי.

ת ו ד ה

הנני חייב תודה למר"ר שפתח לי תחילה הפרוס. י. נ. אפשתין נ"י ירושלם בעד זה שנתן לי האפשרות להשתמש לפעמים בכת"י הירושלמי.

N. B. כל עמוד בר"ו הוא ב 64 שורות. כשיש הפסק ומקום חלק בעמוד ימצא הקורא את מספר השורה ע"י השואה עם העמוד המקביל. בדף ט"ז ע"ב יש למנות את השורות מראש המסכת ולא מתחלת העמוד.

			דפוס	כת"י
ט"ז ב	ש.	3	ולא מתוך מתון	ולא מתוך מותי [1])
"	"	4	דבר של אמה	דבר של אימה
"	"	13	וצדדיה מפורמין	צדדיה מופרעין
"	"	16	ערות דבר ערוה זו סתירה. דבר זה קינו. דבר דבר. מה דבר האמור להלן על פי שנים עדים אף דבר האמור כאן על פי שנים עדים	ערות דבר מה דבר דבר דבר האמור להלן על פי שנים אף דבר האמור כאן על פי שנים ערוה זו סתירה דבר זו קינוי [2])
"	"	27	ומקנא	המקנא
"	"	29	מכח דבר השיבו	מכח דברוה השיבו [3])
"	"	31	אלא אתיא	לא אתיא
"	"	38	מהו שישלמו	מהו שישלימו [4])
ט"ז ג	"	5	קינוי ייבא א)	קינוי [או] ייבה [5])
"	"	6	מן העדים	את העדים
"	"	7	ואפילו באו ב)	אפילו ראו [6])
"	"	9	מה דא פשיטה	מה דאמ' פשיט'
"	"	22	ראשונה ושניה	ראשונה ושלישי' [7])

א) ד"ז ב' ע"א, ש. 19. ד"פ ב' ע"א, ש. 12.

ב) ד"ז ב' ע"א, ש. 22. ד"פ ב' ע"א, ש. 14.

---

1) עיין מאירי לסוטה ב'. ד"ה זהו שגורס ולא מתוך מוגין וספרש כעס ומריבה, ועיין תוספ' סוטה ב': ד"ה מאי ועיין במ"ר נשא פ"ט אות ל'. 2) בכת"י צ"ל: ערות דבר. דבר דבר. מה דבר וכו'. 3) בכת"י צ"ל מכח דברו, וה"ה" נכפלה בהשפעת המלה השניה ועיין במ"ר נשא פ"ט אות ל'. 4) וכן הוא בירושל' כתובות פ"ב ה"י, כ"ו ע"ד. 5) עיין בעמודי ירושלם בש"ס ווילנא שמפרש את הירושלמי על פי נוסחת הראשונים שהיא נוסחת הכ"י. 6) כן הוא בכתובות פ"ב ה"ד, כ"ו ע"ג וכן הגיה בעל הק"ע. 7) בכ"י נשמט „ושניה" ובדפוסים „ושלישית".

			דפוס	כת"י
ט"ז ג	ש.	25	דיברה אתא מימור לך	דרוכה אתא מימ' לך [8]
"	"	30	אל תיכנסי לבית הכנסת נכנסת עמו ג)	אל תיכנסי לבית הכנסת נכנסה עמו [9]
"	"	35	רבי זעיר' רבי יסא	ר' זעירה ור' יוסי
"	"	43	א"ר יוסי	אמ' ר' זעירה
"	"	50	מינייטין	פניטון [10]
"	"	59	אמר רבי אבין איתאמרת	אמר אכו איתאמרת [11]
ט"ז ד	"	2	הויא לה	והיה לה
"	"	3	אמרת	שאמרת
"	"	7	קנה בה	קנת בה
"	"	14	טומאת כעריות	בטומאת עריות
"	"	18	שכבת זרע אחרת	שכבת אחרת [12]
"	"	23	כאן ביודע כאן בשאינו יודע ד)	כן בידוע כאן בשאינו ידוע [13]
"	"	35	דבריא לך	ובדי לך
"	"	37	רבי זבדיה	ר' זכריה [14]
"	"	49	ספסליה ומרציין	סבסליה ומרעין
"	"	56	ר' חייה דריש	ר' חיה דריש [15]
"	"	60	ועלי זקן מאד	ועלי זקנת ושמע
י"ז א	ש.	4	כל מקום שנאמר לפני	כל מקום שנפלה שכת' לפני
"	"	7	ההין זן	זה זיין
"	"	"	על דעתך	על דעתיך [16]

ג) ד"ז ב' ע"ב, ש. 2 (מלמטה). ד"פ ג' ע"א, ש. 13.
ד) ד"ז ד' ע"א, ש. 12 (מלמטה). ד"פ ה' ע"א, ש. 11.

8) עיין תוספ' סוטה ה': ד"ה הא גופא, מיהו גירסת הכ"י נראית עיקרית. 9) נראה שבדפוסים נשמטה המלה „נכנסה" ובכ"י נשמטה המלה „נכנסת". וצ"ל לפ"ז אמר לה אל תיכנסי לבית הכנסת נכנסת. ופירושו מפני שלא קנא לה הבעל לאדם מסוים אלא אמר לה סתם אל תתיחדי עם בני אדם ואין קנוין קנוי. כן פירש המאירי בספ"ב דסוטה ונעלם זה מעיני מפרשי הירושלמי. נכנסה עמו: וזו היא פיסקא מן המשנה. ועיין בפ"מ. 10) בגירסת הכ"י כן הוא במ"ר נשא פ"ט אות י' ובילקוט המכירי תהלים פכ"ח י"ד. 11) נראה שצ"ל א"ר אבין אכן איתאמרת וכן הוא במ"ר נשא פ"ט סוף אות י"ב ובתוס' סוטה כ"פ. ד"ה שכן. 12) נראה שצ"ל שכבת אחרת וכן מגיה בק"ע וכן הוא במ"ר נשא פ"ט אות ל"ד ובקונגדרס אחרון לר"ש הדרשן תוצ' הפרופ' גינצברג עמ' 341. 13) וכן הוא במ"ר נשא פ"ט אות ל"ד ועיין בתנחומא הרש"ש שם. 14) בגירס' הכ"י כן הוא במקומות המקבילים וכן הגיה בכבוא הירושלמי דף ע"ז: עיי"ש. 15) וכן הוא בכתובות פי"ג ה"א, ל"ה ע"ג ובמדרש שמואל פ"ז. 16) בפ"מ מגיה על דעתך,

			דפוס	כת"י
י"ז א	ש.	9	המוקף ליתא	[אצדדה מסמיה] אנדרזלומוסיא
"	"	10	ואחר כך מכזין ה)	ואחר מפקין [17]
"	"	13	הוא	מ"הוא" עד סוף השורה ליתא
"	"	24	תני בשם רבי מאיר	תני ר' מאיר
"	"	26	ואוכלא	וכלא
"	"	29	שחייבין עליו	שחייבין עליה
"	"	33	זבוב נופל	זבוב יורד
"	"	35	או	ליתא
"	"	39	לתוך כיוסו והו' נוטלו וסוצצו	לתוך כוסו והוא מוצצו.
"	"	44	המזנה	המזומזמת [18]
"	"	46	בעילות מן הבעל	הבעילות אחר הבעל
"	"	52	מפי	מזי
"	"	58	שתי תימניות	שני תמנתה
"	"	59	תבנתה	תמנה
"	"	62	בית מעיין שיורדין בה מפלטתה	בית מעון שיורדין בה מפלוגתא [19]
י"ז ב	ש.	5	אמורין	אמוראין
"	"	"	שהיה	שהיתה
"	"	8	בשם רבי יוסי שהיתה תשמישו שוה לכל אדם	בשם רב יוסף שווה לכת אדם
"	"	9	אמר לפניו רבונו של	אמ' רב רבון של
"	"	10	אחת מותקנת	אחת [לעולם תהא] מתקנת
"	"	14	ככידון	בכידון
"	"	15	כדין כדין היה	בדין היה
"	"	"	נסבת איזורה דברי ואיזורא דחמוי	נסבית איזורו ואיזורה דחמרה [20]

ה) ד"ז ה' ע"א, ש. 9 (מלטפת). ד"פ ו' ע"א, ש. 18.

ומפרש על המוכן, וכן הוא באמת במ"ר נשא פ"ט אות ל"ג. 17) גירסת הדפוסים קשה וגם גירסת חכ"י אינה מעלה ארוכה (בשורה השניה גורס מקרין כמו בדפוסים) ועיין בהגהות הרב חורוויץ ז"ל לספרי נשא ריש פי"א. 18) במאירי לסוטה כ"ו: סר"ה לעולם גורס המזומטת. 19) כגירסת חכ"י כן הוא במ"ר נשא פ"ט אות כ"ד וכן מביא מירושלמי סוטה בכפתור ופרח פ"ז סר"ה על שבריה. 20) בפאה פ"ז ה"ד, כ' ע"א גורס: נסיבית איזורי ואיזוריה דברי ואיזוריה

			דפוס	כת"י
י"ז ב	ש.	20	וכדון אפילו	וכדון [אמ' ר' חיית] אפילו
"	"	24	נפל ביום הזה מישראל	נפל היום בישר'
"	"	29	להתפיים מדוד	להתפיים עם בדוד
"	"	30	גם ראה את	גם ראה וג'. גרש ולא מיחה [21]
"	"	38	כתוב לה	כתוב לי
"	"	42	אחא	אזא
"	"	44	שאם אנו נופלין ביד	שאם נפלנו ביד
"	"	"	חס ושלום	ליתא
"	"	45	מרחמין	מתרחמין
"	"	46	האדץ	בארץ
"	"	47	ויגנב	[שנ'] ויגנב
"	"	49	ישראל	ליתא
"	"	50	מרים. אמר	מרים. [הלכה י.] אמ'
"	"	"	יוחנן	אחא
"	"	51	ותתצב אחותו ראיתי ו)	ותתצב ראיתי [22]
"	"	54	הלכה י'	הלכה י"א
"	"	57	נחמן	נחמני
"	"	58	ראויין לידוש באמד	יריאים לדרוש מאמד
"	"	63	ראו מה	ליתא
"	"	64	עם גדוליהן ועם קטניהן	ליתא
י"ז ג	ש.	1	איגרות לאיגרות	אינרת לאינרת
"	"	3	לבני	בני
"	"	"	מי היה ז)	נהיה [23]
"	"	5	אמורין	אמוראין
"	"	9	ונסתלקו	נסתלקו
"	"	13	שמונה מסעות	שמונה [פרסאות] מסעות [24]
"	"	17	לו הספד	לו על הספדו
"	"	19	בנו ובא איפרכום	בתו ובא איספרגום

ו) ד"ז ד' ע"א, ש. 11. ד"פ ח' ע"א, ש. 21.

ז) ד"ז ד' ע"א, ש. 14 (מלמפה). ד"פ ח' ע"א, ש. 6 (מלמפה).

רחמרי. 21) הסופר רומז ב„גרש" שהשמיט פה את המאמרים עד „ולא מיחה". וזה נמצא בפאות פ"א ח"א, פ"ז ע"א. 22) גירסת הכ"י יותר נוחה. 23) בק"ע מגיה קינה! 24) הסופר,

		דפוס		**כת"י**
יזיג	ש.	22	אמר	אלא
"	"	25	ראובן	מ"ראובן" עד "מרחיב" ש. 29 ליתא

פ"ב

יזיד	ש.	9	הכהן יהיו מי המרים המאררים מעתה ח)	הכהן היו מי המאררים למרים מעתה[25]
"	"	15	קרבנה	קורבנו
"	"	16	מרעתה. אחר מהו ט)	מרעתו [מכיון שיש לו שותפות במנחה מפריש עליה חוץ מרעת'] אחר מהו[26]
"	"	17	יוחנן ארבעה	יוחנ' [דר' יוחנ' אמ'] ארבעה
"	"	21	שערות היא חיה וכנה מת י)	שערות [היא וכנה חיין עיברה עד שלא הביא' שתי שערות ילדה משהביאה שתי שערות] היא חייה וכנה מת[27]
"	"	22	שהביאה לו כבר יא)	שהביאה לא כבר[28]
"	"	28	מתירה לה בזה יב)	מתירה לו בזה[29]

ח) ד"ז ז' ע"ב, ש. 9 (מלמטה). ד"פ ח' ע"ב, ש. אחרונה.
ט) ד"ז ח' ע"א, ש. 1. ד"פ ט' ע"א, ש. 10.
י) ד"ז ח' ע"א, ש. 10. ד"פ ט' ע"א, ש. 18.
יא) ד"ז ח' ע"א, ש. 11. ד"פ ט' ע"א, ש. 20.
יב) ד"ז ח' ע"א, ש. 8 (מלמטה). ד"פ ט' ע"ב, ש. 5.

כנראה, שכח למחק את המלה "פרסאות". 25) ספרי נשא סוף פי' י"א? 26) כנוסחת הכ"י כן הוא גם בתוספ' סוטה כ"ג. ד"ה כל הנשואות. ולפי זה פשיטא ליה שבעלה מפריש עליה שלא מרעתה והשאלה היא אם אחר מפריש עליה. ומביא התלמוד ראיה מדברי ר' יוחנן שאחרים יכולים להביא קרבנות בשביל ד' מחוסרי כפרה, מפני שגם מחוסרי דעת (קטנה וחרשת) יכולים להיות מחוסרי כפרת וחס וזקוקים לקרבן כדי להכשירם בקדשים ואז בחכרח האב או הבעל מפריש בשבילם, אבל דין סוטה אינו נוהג אלא בבת דעת וא"כ צריכה להפריש בעצמה ואין אחר יכול להפריש עליה (ומה שהבעל מפריש בשבילה זה הוא מפני שיש לו שותפות בקרבן ולא מפני שמוכח ומכשיר אותה) ועל זה אמר ר' אבין שגם הבעל יכול להפריש עליה מפני שמעוכב מלשמח אתה והקרבן מכשיר אותה לביתה, ולא מטעם שיש לו שותפות בקרבן, וא"כ גם אחר יכול להפריש שלא מרעתה. בנ"ל פירוש הירושלמי לפי גירסת הכ"י והתוספ'. 27) וכן הגיה בק"ע ע"פ המקומות המקבילים עיי"ש. 28) נוסחת הכ"י] נכונה ועין בשי"ק. 29) נוסחת הכ"י מאירת עינים. ועיין במפרשים שנדחקו מאד בפירוש הירושלמי ולא העלו דבר ברור. ונ"ל שהברייתא שמביא הירושלמי חולקת על ר' יוחנן וסוברת שהבעל יכול להפריש על אשתו רק קרבן כזה שהוא מתיר אותה לו. ועל זה אמר ר' יוסי אין לך אלא זה ז. א. שרק קרבן אחד ישנו שהוא מתיר את האשה לבעלה הוו סנחת סוטה. [ועיין בספרי

כת״י	דפוס
אלא בזה	״ז״ ש. 29 אלא זה
חיללה [את] השבת	34 חיללה שבת
יוחי [אומר] מפני	37 יוחי מפני
והאמר	39 האמר
תחיה המוציא רע[30])	תורת המוציא שם רע

נשא פי׳ ח׳ וז״ל: והביא את קרבנה עליה וכו׳ והכ״א קרבן שמכשירה לו כגון זבה ויולדת (והספרי חולק על הטעם שמכשירה לאכל בקדשים, וע״כ אינו מונה מצורעת שהיתה מותרת לו ככריתות ח״:) וכבר תמה הרש״ש ז״ל בהגהותיו למ״ר נשא פ״ט אות ל״א ציון מ״ז, דהלא זבה ויולדת מותרת לבעלה קודם כפרה ועיין ירוש׳ סוטה פ״א ה״ד, פ״ז ע״ד ושם נסמן, בבלי שבת נ״ה: ושם נסמן שמגנים את בני עלי על שחשחו את קני היולדות ועיין במפרשים שם, אבל באגדת בראשית מפורש, „ישכיבון את הנשים עם בעליהן בטומאה״ וזה חטוה שחלא לבעליהן מותרות היו לפני הקרבת הקנים והעיר ע״ז הגאון בעל יפה עינים ז״ל בהגהותיו לבבלי יומא ט׳: וידידי הרב ר׳ מנחם מנדיל כשר נ״י העירני על המאמר בברייתא דנדה (הוצ׳ הורוויץ פרנקפורט תר״ן) עמ׳ 14 וז״ל: א״ר חייא רבה והלא מצינו שאין לזבה שחרת והיא מטמא בכל שהן ולאחר שפסק הדם על מי תפחר והרי חרב בית המקדש ובטל קרבנן של זבים וזבות ויולדות ואין כאן פרה אדומה (?) לכפר (ועיין בגנזי שכטר ס״ב תרפ״ט הוצ׳ הפרופ׳ גינצברג עמ׳ 493 ש׳ 10, מלמטה) ולא כהן להזות (עיין תרגום יונתן במדבר י״ט, י״ט). ומה נעשה שגרמו עונות חרב בית מעוננו ונעשו בנות ישראל הפקר וכו׳ עכ״ל ועיי״ש עמ׳ 30 - 31 בהגהות המו״ל. והדברים צריכים עיון] ואח״כ מביא הירושלמי ברייתא אחרת או יותר נכון רק קטע של ברייתא (כדרך הירושלמי) שחולקת על הראשונה וז״ל: תני מה זח מעכבה מלאכול בזבחים. ולדעתי הירושלמי מכוין לספרי זוטא, מובא בר״ש נגעים פי״ד מי״ב, ונסח אותו: מה זח מעכבה מלאכול בזבחים וכו׳ יצאו אלו שאינם באים אלא לכפרה, והביא רק את הרישא. (והברייתא הזאת חולקת על הספרי הנ״ל ומונה מצורעת עיי״ש) ועל זה מקשה התלמוד: מעכבה היא מלאכול בזבחים? ז. א. הלא סוטה מותרת בקדשים ולמה יוכל להפריש עליה? וע״ז מתרץ: ומכיון שהוא מעוכב מלשמוח עמה כמי שהוא מעכבה מלאכל בזבחים, ד״א שגם הברייתא הזאת מודה שיכול להפריש עליה חוץ מדעתה. ואח״כ מביא ברייתא שלישית וז״ל תני אפילו הקפת (נ״ל שצ״ל קפחה כמו שהוא בספרי הנ״ל, ומובא בתוספ׳ סוטה כ״ג. ד״ה כל, וכגירסת ד ו ר״ם) נזירות על ראשה, ז. א. שגם קרבן נזירות יכול הבעל להביא עליה וע״ז מקשה: מעכבת היא מלוכל בזבחים ומתרץ — מכיון שהיא מגולת והוא מעוכב מלשמוח עמה כמי שהוי מעכבה מלוכל בזבחים. ויוצא שחמש מחלקות בדבר 1) לפי הברייתא הראשונה יכול להפריש רק קרבן סוטה 2) לפי הספרי, רק קרבן שמכשירה לו כגון זבה ויולדת (ז. א. קרבן שבא בתור תוצאה ממצב אסור לבעלה) 3) לפי הספרי זוטא, קרבן שמכשירה לאכל בקדשים, ואפילו מצורעת 4) לפי הברייתא השלישית שמביא הירושלמי מפריש גם קרבן נזירה 5) לדעת ר׳ יהודה מפריש עליה כל הקרבנות ואפי׳ חללה את השבת. והרחכתי את הדבור בזה מפני שראיתי שמפרשי הירושלמי נדחקו מאד, ולדעתי הדברים פשוטים. 30) בכ״י צ״ל: זאת תחיה [תורת] המוציא רע ועיין תנחומא הוצ׳ בובר ד״ל פרש׳ מצורע סוף

			דפוס	כת"י
י"ז	ש.	40	אמר ליה (יג)	אמר ר' לא [31]
"	"	42	במצרים אביב	אביב במצורע [32]
"	"	43	במצרים	במצורע
"	"	45	מביא ביכורים בעצרת (יד)	מביא בכורים [בפסח אף ממין שהיחיד מביא חובתו ממנו יהא צבור מביאין בכורים] בעצרת [33]
"	"	47	חילקא	חליקה
"	"	49	חרש	חרשת [34]
"	"	54	תני	דתני
"	"	55	חרש	חרם [35]
"	"	56	ישמעאל אומר אית (טו)	ישמעאל אית [36]
"	"	59	דמר במקידה	דמר [אפ'] במקידה
"	"	62	כולה דרבנין	ליתא
י"חא	ש.	4	מה דמר	מן דמר
"	"	5	תדא	הכה
"	"	6	אמר	ליתא
"	"	8	בזו	בזה
"	"	11	ארד	אדר
"	"	12	ארד יכול	אדר יכול
"	"	15	היא עשתה	הוא עשה
"	"	16	הניצוצים	הניצוצות
"	"	"	מה היה כתוב	ומה היה כותב
"	"	17	כתוב עליה	כותב בה

יג) ד"ז ח' ע"ב, ש. 12. ד"פ מ' ע"ב, ש. 11 (מלמטה).
יד) ד"ז ח' ע"ב, ש. 21. ד"פ מ' ע"ב, ש. 3, (מלמטה).
טו) ד"ז מ' ע"א, ש. 7. ד"פ י' ע"א, ש. 25.

אות [א']. 31) גירסת הכ"י נוחה יותר כי הלא לא נזכר שום אמורא לפני זה. 32) לפני הסוגר הי', כנראה, מקוצר „במצר" והשלים במצורע, ובספרא ד"ו ש"ה ז' סע"ד במעות: „במצה". 33) גירסת הדפוסים כשובשת ונוסחת הכ"י מתאימה לספרא ויקרא, נדבה, פרק י"ד, פרשה י"ג, ד"ו ש"ה ח' ע"א, ובדפוסים החדשים של הספרא הגירסא מתוקנת (וכן היתה לפני הראב"ד) וצריך לתקן גם את הירושלמי כך ולגרוס: מביא בכורים בעצרת אף וכו' מביאין בכורים בפסח. 34) צ"ל חדשה וכן הגיהו בדפוסים החדשים. 35) כן היא הגירסא בכל הסוגיא. 36) לפי דברי מו"ר הפרופ' י. נ. אפשטין צריכים לגרוס „ר' ישמעאל" קודם „בכלי"

			דפוס	כת"י
י"חא	ש.	17	שבו	שכן
"	"	18	כתיב שכן	בכתב שבו
"	"	"	פתר לה באל"ף שכן טאל"ף שכן בבי"ת שכן סבי"ת שכן תני	פתר טה באלף שבי אלף שבו בבית שבו תני
"	"	23	עכירה רבי אבא	עכירה [וג' אמ'] ר' בא
"	"	"	פפי ורבי	פזי ר'
"	"	24	עקביא	עקיבא
"	"	34	המזבח פ"ז)	המונח[37])
"	"	35	בדקל	ברקד
"	"	37	בדקל	ברקר
"	"	39	קריספא	קריספור
"	"	46	כהכין	כחדין
"	"	51	הואיל	דהואיל
"	"	55	אומר	ליתא
"	"	57	אומר	רואה[38])
"	"	"	אינו	אינה
"	"	58	של	ליתא
"	"	59	והכא אמר חכין אמר ליה שנייה	והכה את אמ' חכי שנייה
"	"	62	ואי זו זו זו שאין י"ז)	ואיזה זה דיו שאין[39])
י"חב	ש.	2	ייאמנו	ויאמנו
"	"	"	מסוטה. אמן י"ח)	מסוטה [ואמרה האשה אמן אמן] אמן[40])
"	"	3	לאבותיך	לאבותיכם
"	"	"	ייאמנו	ויאמנו
"	"	"	את	אל

טז) ד"ז פ' ע"ב, ש. 16 (מלמטה). ד"פ י"א ע"א, ש. 7.

יז) ד"ז י' ע"ב, ש. 15. ד"פ י"א ע"ב, ש. 10 (מלמטה).

יח) ד"ז י' ע"ב, ש. 7 (מלמטה). ד"פ י"ב ע"א, ש. 4.

וצ"ל לפי זה: אשכח תני ר' ישמעאל בכלי חרש חדשה אית תניי וכו' והירושי' מכוין לספרי נשא פי' י'. 37) כן הוא גם בקונדרס אחרון לר"ש הרשן חוצ' תפרוס' גינצברג עמ' 341 וכן תניה בעל תק"ע מדעתו. 38) וכן הוא בתוספ' סוטה י"ז. ד"ה לא וככ"ם פ"ג מהלכות סוטה ה"ח. 39) וכן הוא בתוספ' סוטה י"ז: ד"ה שנאמר וכן תגיהו בק"ע ופ"מ. 40) גירסת הכ"י נוחה יותר.

			דפוס	כת"י
י"חב	ש.	9	סטיתי	ניסטיתי
"	"	10	להישבע	להשביע
"	"	20	איכפת ליה	איפכה לה [41])
"	"	25	חזלים	חזרים
"	"	26	טעיניך	בעיניך
"	"	"	ושמח לבי	ושטרו לבך
"	"	28	מה איכפת לה מטזר	מהפכה מטזר
"	"	29	אשתו אפילו	אשתו [וקנא את אשתו] אפילו
"	"	30	בן לוי	ליתא
"	"	31	רבי יעקב	רבי [עקיבא] יעקב
"	"	32	שטתה	שזנתה
"	"	"	באמה בגין	באמה [אלא] בגין
"	"	34	דרבנן	רבנן
"	"	36	יבמה רבי	יבמה [אמ'] ר'
"	"	37	והתירוה	והותרה
"	"	40	ושונה אמר	ושונה [וחכמ' אומ'] אמ'
"	"	42	אנשים שותה י"ש)	אנשי' [אין האשה] שותה [42])
"	"	43	משקין את	משקין [לא] את
"	"	53	שמחל היך כ)	שמחל [צר'] היך [43])
"	"	"	ונתגרשה	ונרשה

פ"ג

י"חג	ש.	42	מיכן	מתוך
"	"	51	דאמרין	דאמרינן
"	"	52	להגשה וכתיב	להגשה [וחקרבה] וכת'
"	"	53	ושיריהן לכהנים	ושיריה [נאכלין] לכהנים
"	"	"	שמעון	שמוא' [44])
"	"	62	וחרנה אמר מה כ"א)	וחרבה מה [45])

יש) ר"ז י"א ע"ב, ש. 8 (מלמטה). ר"פ י"ג ע"א, ש. 13.

כ) ר"ז י"ב ע"א, ש. 14. ר"פ י"ג ע"ב, ש. 4.

כא) ר"ז י"ג ע"א, ש. 1. ר"פ י"ד ע"א, ש. 19.

---

41) עיין באחצר"י לתרוטות עמ' 66-67 ועיין לקמן פ"ח כ' ע"ב ש' 21. 42) עיין בכלי י"ח. 43) צריכא? 44) בדפוסים תחדשים כבר מתוקן. 45) גירסת הדפוסים אין להם שחר ובק"ע כיון מדעתו

				רפוס	כתי׳
י״חג	ש.	64		דאמר כ״כ)	אמר[46])
י״חד	ש.	2		שהוא	ליתא
"	"	5		דא	דאמרינן
"	"	6		וכתיב	דכתיב
"	"	7		קדשים	קדשים [מאישי ה׳]
"	"	14		אין	היו[47])
"	"	16		שהן	שהיו
"	"	19		דרבנן	רבנין
"	"	28		המגילה	מגילתה
"	"	29		מתפזרת	נשפכת
"	"	31		שבעלה	שבא עליה
"	"	37		לשתות עד שפניה מוריקות כ״ג)	ליתא[48])
"	"	40		יש זכות	יש [לה] זכות[49])
"	"	42		יש זכות שתולה לשלש	יש לה זכות תולה שלש
"	"	43		מאחאב וישבו	מאחאב [שנ׳] וישבו
"	"	45		אמרה דא	דאמרי׳
"	"	48		הטוב מרובה	הטובה המרובה
"	"	55		נפקדת	נפקחת
"	"	58		שיפקדו	שיתפקדו
"	"	60		אלעזר חסמא	לעזר [בן] חסמא
"	"	"		מהלכין מיבנה ללוד	מהלכין בלוד
"	"	62		תלמידיך	מליומדך
י״טא	ש.	1		בה הואיל	בה [אמ׳] הואיל
"	"	3		מטורנה	מטרונא
"	"	6		כור מעשר בכל שנה. אמר	כור של מעשר שיני אמ׳
"	"	7		וכשיצתה	וכשיצא
"	"	8		דחיתה. לנו	דחיתה [בקנה] לנו
"	"	10		בסוטה	כשוטה

כב) ד״ז י״ג ע״א, ש. 3. ד״פ י״ד ע״א, ש. 22.

כג) ד״ז י״ד ע״א, ש. 3. ד״פ פ״ו ע״א, ש. 6 (מלמפת)

לגירסת הכ״י ועיין מנחות ע״ב סע״ב. 46) עיין פ״ם שנדחק ובק״ע הגיה מדעתו כגירסת הכ״י ועיין מנחות ע״ג. 47) בדפוסים תחדשים כבר תקנו ״הן״. 48) עיין רידב״ז אבל הנכון כגירסת הכ״י ובדפוסים נשתרבב כטעות משורה שלמטה שהיתה שם הפיסקא של הלכה ד׳. 49) כן

			דפוס	כת"י
י"טא	ש.	10	תריתון	תרויתון
"	"	11	דין טיפח	דין [עדים לא התריית] טיפח
"	"	12	שמח כליכו	[לא עדים] שמח לכו
"	"	16	על עצמו	לעצמו
"	"	19	נקרא	ליתא
"	"	24	ומלעכת	ומלעגת
"	"	25	רבי אבהו	ר' יוחנ'
"	"	32	נתכוונתי	נקדמתה
"	"	"	מדרבי	מדרבין[50]
"	"	36	ציימנית. מציימה כ"ד)	ציוימנית [ואלמנה שובבית ותינוק שהוא עולה לחדשיו בתולה צויימנית] מצויימה[51]
"	"	40	העריות שבתורה	העריות [האמורות] בתורה
"	"	56	אני לא	אני [לך] לא
"	"	60	השיריים אסורין כ"ה)	השיריין [מותרין משקרב הקומץ מיתה היא ומת בעלה השיריין] אסורין[52]
"	"	61	ספרה	כיפרה[53]
"	"	63	בשלא הקטיר	ליתא
"	"	64	הקטיר	הקטירה
י"טב	ש.	3	בבלול	בכלל
"	"	19	היקשתיה לא היקשתיה לכליל כ"ו)	היקישתה של ישר' לא לכליל[54]
"	"	20	רבו	רבי
"	"	24	כליל	בכליל
"	"	39	מטלחיא רבי אחא	בר מטל ר' אחין
"	"	51	וסקלתם אותו. לא את כסותו	וסקלתו באבנים אותו ולא כסותו

כד) ד"ז ט"ו ע"א, ש. 5 (מלמטה). ד"פ י"ח ע"ב, ש. 11.
כה) ד"ז ט"ז ע"א ש. 11. ד"פ י"ז ע"א ש. 10 (מלמטה).
כו) ד"ז ט"ז ע"ב ש. 11 (מלמטה). ד"פ י"ז ע"ב, ש. 10 (מלמטה).

הוא בכל הסוגיא. 50) עיין תוספ' סוטה כ"א: ד"ה זה. 51) עיין בשרי"ר ועיין בתוספ' סוטה כ"ב. ד"ה כל. 52) נראה שצריך להפך הגירסא ולגרוס: אסורין... מותרין. מיהו עיין רמב"ם פ"ד מה' סוטה הי"ד וככ"מ שם. 53) בדפוסים החדשים כבר מתוקן. 54) צ"ל

			דפוס	כת"י
י"טב	ש.	57	כעי גנב משל שותפות מה	בעי שלש מפחות מה

פ"ד

י"טג	ש.	25	וקנא את אשתו	ליתא[55]
"	"	34	בכתובתה	מכתובתה
"	"	"	בלא כתובה. קינא כ"ז)	בלא בכתובתה [קינא לה עודה שומרת יבם ונסתרה וכנסה ונסתרה ויידע כה תצא בכתובתה ואם לאו תצא בלא כתוב'] קינא[56])
"	"	39	ושאינה	שאינה
"	"	41	היא ראויה	אינה ראוי
"	"	43	זרע אין לה כשר	זרע כשר[57])
"	"	47	ירושלם שלשה כ"ח)	ירושל' [גרש] שלשה[58])
"	"	51	מאיר. וחכמים	מאיר [ר'] וחכמ'
"	"	53	קונם	כונם
"	"	57	בן יוסי	בשם איסי
"	"	61	נעכר	נטרח
"	"	63	והורי	והודו
י"טד	ש.	1	וצם	ועם
"	"	2	יומא. רבי מר עוקבא	יומא מן עוקבן
"	"	"	בארבלי	בארבאל
"	"	15	נתפשה הא נתפשה	נתפשה [אסורה] הא [אם] נתפשה
"	"	16	ואי זו זו זו	ואי זו זו כל
"	"	17	"	"

כז) ד"ז י"ח ע"א, ש. 16. ד"פ י"ט ע"א, ש. 10.

כח) ד"ז י"ח ע"ב, ש. 10. ד"פ י"ט ע"א, ש. 2 (מלמטה).

היקישתה לשל ישראל ועיין בק"ע. 55) עיין לקמן עמוד ד' ש' 24 ולעיל בכ"י ל"ח ע"ב ש' 29. 56) בדפוסים נשמט מ„קינא" עד „קינא" וגירסת חכ"י צריכה תיקון ע"פ תוספ' סוטה כ"ד: ד"ה אמר עיי"ש. 57) בדפוסים החדשים כבר מתוקן. 58) הסופר רומז ב„גרש" שחסוגיא נשנית במקום אחר ומכוין לסנהדרין פ"ח ה"ו, כ"ז ע"ב. וכנראה, לוקחה מפה כל הסוגיא שם עד סוף ההלכה שאין לה שום קשר למשנה בסנהדרין ותובאה רק ע"י המאסר של ר' הושעיה: מתניתא דבית שמאי וכו' אמר ר' יוסי מעמון דב"ש וכו' ודוקא במקום העיקרי השמיטוה הסופרים. וכע"ז בירושל' ב"מ ספ"ג נשמטה בד"ו כל הסוגיא על המשנה שם והובאה

			דפוס	כת"י
י"מד	ש.	22	איש	איש [כקוף]
"	"	23	ויקנא כ"ם)	ליתא[59])
"	"	24	וקינא את אשתו	ליתא
			פ"ה	
כ"א	ש.	1	כאו כאו ל)	באו ובאו[60])
"	"	6	מתחילתה לסופה	מתחיל' [הפרשה] לסופה
"	"	7	התיבה ויצקת	התיבה [ר' אמי בשם ר' יוחנ' גורעין לדרוש מתחיל' הפרשה לסופה ואפי' באמצע התיב'] ויצקת[61])
"	"	17	ונצבית	ונצבה
"	"	18	עם אחרות	מ„עם אחרות" עד „עם אחרים" ש. 22 ליתא[62])
"	"	29	מותרת	ליתא
"	"	38	א"ר זעירא ואפי'	ועוד אפי'[63])
"	"	47	מקודשין	הקושין
"	"	52	בעי	בעון
"	"	58	יצחק עיקר	יצחק [ולמה הוא מטמא אמ' ר' יוסי] עיקר
"	"	"	ולמה	מן „ולמה" עד „מעלה" ש. 60 ליתא
"	"	63	דמר רבי אחא ל"א)	אמ' ר' חייה[64])
"	"	64	שבמעשה	שבמעשר[65])

כמ) ד"ז י"ם ע"ב, ש. 17 (מלמטה). ד"פ כ' ע"א, ש. 2 (מלמטה).

ל) ד"ז ור"ם ש. 1 של פרק ח'.

לא) ד"ז כ"א ע"ב, ש. 11 (מלמטה). ד"פ כ"ב ע"ב, ש. 4.

אגב גרירא בירושי' שבועות פ"ח ח"א, ל"ח ע"ג. 59) בדפוסים החדשים מתוקן ל„וקינא" אבל הנכון כגירסת הכ"י. 60) גירסת הכ"י היא העיקרית אע"פ שאח"כ משובש בכ"י כמו בדפוסים. 61) נראה שהסופר הכפיל בטעות את המאמר. וכן ליתא בנזיר פ"ה ח"א, נ"ג סע"ד ובהוריות פ"א ח"ג, ס"ו ע"א ועיין תוספ' הוריות לדף ד. ד"ה קרי. 62) בדפוסים החדשים מתוקן ע"פ תוספ' סוטה כ"ז: ד"ה כשם, עיי"ש כל הענין. 63) נראה שבכ"י נשתבש זעירא ל„ועוד". ובירושלמי חלה פ"ג ח"ז, נ"ם סע"ב מובאת הדרשה הזאת בשם ר יוחנן. ועיין בירושלמי ברכות פ"ב ח"א, ד' ע"ב, בבלי יבמות צ"ו: שר' אלעזר הי' אומר „שמועתא" סתם מבלי להזכיר שם ר' יוחנן וכבר העידו בירושי' תרומות פי"א סה"ג, מ"ז ע"ד: ר' זעירא כל דתרומות ודשחרות שמועה בשם ר' לעזר. 64) גירסת הכ"י עיקרית. 65) בדפוסים החדשים כבר מתוקן.

				דפוס	כת"י
כ"א	ש.	64		עקיבה אינן לוקין ל"ב)	עקיב' [ר' יודן בשם ר' אילי ואפילו כר' עקיבא] אינו לוקין[66]
כ"ב	ש.	1		פוסל והשיני פוסל	פסול והשיני פסול
"	"	"		טבול אין	טבול [יום] אין[67]
"	"	4		ראשון	מעשר
"	"	5		מניין ל"ג)	מכיון[68])
"	"	7		הידים שהן	הידים [מה הידים] שהן
"	"	8		לטמא את אחרים	ליתא
"	"	"		אף	ליתא
"	"	10		והמשקין	מן "והמשקין" עד "אחרים" ש. 12 ליתא
"	"	18		כנף טמא נפש ונגעה	כנף איש טמא ונגעה
"	"	19		רבי ירמיה	ליתא
"	"	21		אכפה לה לא דו אמ'	אפכלא לדו ואמרין[69])
"	"	22		כמה	כיי
"	"	25		מטמא	מ"מטמא" עד "טמא מת" ש. 27 ליתא
"	"	29		שאלן	ליתא
"	"	31		איכפה ליה	איפכה לה
"	"	"		ויאמר ל"ד)	דו אמר[70])
"	"	34		אוכל	פסול
"	"	37		פוסל	פסול
"	"	44		אוכלין עד כדון ל"ה)	אכלין [אכלין שהן מטמאין מאויר כלי חרס שניטמא בשרץ אינו דין שמטמאן

לב) ד"ז כ"א ע"ב, ש. 9 (מלמטה). ד"פ כ"ב ע"ב, ש. 4.
לג) ד"ז כ"ב ע"א, ש. 1. ד"פ כ"ב ע"ב, ש. 14.
לד) ד"ז כ"ג ע"ב, ש. 4. ד"פ כ"ג ע"ב, ש. 9.
לה) ד"ז כ"ד ע"א, ש. 9 (מלמטה). ד"פ כ"ג ע"ב, ש. 3 (מלמטה)

---

66) עיין במפרשים שנדחקו מאד ובדפוסים החדשים כבר הגיהו בפנים הירושלמי אבל גירסת הכ"י מאירת עינים וצריכים לגרס כך: אמר (ולא דמר, וזה ענין בפני עצמו ועיין בפ"מ שנדחק) ר' אחא (או ר' חייה כמו בכ"י) וכו' לוקין על השלישי שבמעשר כו' עקיבה ("ואפילו" נשתרבב במעות מהשורה השניה) ע"ז אמר ר' יודן בשם ר' אילי ואפילו כו' עקיבה אינן לוקין למה שבול יום וכו' והסופר השמיט מעקיבא עד עקיבא. ועיין לעיל ש' 53 מאמר כעין זה בשם ר' אילא, ולפי דרכנו למדנו עד כמה אנו צריכים להזהר בהגהות. 67) בדפוסים החדשים כבר מתוקן. 68) גירסת הכ"י עיקריות. 69) עיין לעיל הערה 41 ועיין שרי"ר עמ' 9 ש. 16. 70) וכן חרא

			דפוס	כת"י
				כשרץ לטמא אכלין] עד כדון[71]
כ"ב	ש.	45	וזה ראשון	והראשון
"	"	47	פסול	פוסל
"	"	51	בין	דין[72]
"	"	53	רבי אליעזר	[ר' יוחנן בש'] ר' אליעז'[73]
"	"	54	אומר	ליתא
"	"	55	רבי שמואל	ליתא
"	"	57	אשית תיסר	אשתתסר
"	"	58	משער כחדא רצועה	משער [בת] בחדה רצועתא
"	"	59	רסיקרין	דרייסרין
"	"	63	עוקבא	עקיבה
כ"ג	ש.	1	ניתא	ותייא[74]
"	"	4	בר חנינה	בן זימרא
"	"	8	והן אומ'	והן עונים [אחריו]
"	"	10	עונין אשירה	עונין [אחריו] אשירה
"	"	11	מוטל עולל	עולל מוטל
"	"	12	ברכה	ברכיה
"	"	13	מברכה	מברכיה
"	"	14	ואנויהו רבי	ואנ'הו [אלקי אבי וארוממנהו] ר'
"	"	17	בעבודה	ובשיעבוד
"	"	19	עמו	עבדו
"	"	24	יה	יה [וג']
"	"	28	המלכות	הגאליות
"	"	34	לבעט אין	לבעוט [דע שאת ירא] ואין[75]
"	"	37	ומקזז	מ"ומקזז" עד "מצוה" ש. 38 ליתא
"	"	41	רע	ליתא
"	"	42	והפשיר עמו ל"ו)	והפסיד לא[76]

ל"ו) ד"ז כ"ה ע"ב, ש. 31, ד"פ כ"ה ע"א, ש. 9.

לעיל ש' 21. 71) בדפוסים חדשים מחוקן קצת עיי"ש. 72) בדפוסים חדשים מתוקן. 73) ר"י רגיל לפסר מאמרים משמו ובפרש באגדה (עיין חולין פ"ט) ומיהו ההלכה הזאת נמצאת בתוספתא סוף ערכין. 74) בסקומות הסקבילים — כגירסת הדפוסים. והסגנון ניחא — ברם (או בלי ברם) רגיל בירושלמי מאד ולא כמו שחשב אחד מגדולי זמננו שהסגנון הזה מיוחד לבבלי. 75) וכן הוא בירוש' ברכות פ"ט ה"ז, ר"ד ע"ב ועיין תוספ' סוטה כ"ב: ד"ה פרוש. 76) נוסחת הכ"י היא הנכונה

				דפוס	כת"י
כ"ג	ש.	48		וככל	[רחמתיה] בכל[77]
"	"	50		עקיבה	עקיבא [רבו]
"	"	55		אבא	אבא [בר כהנא][78]
"	"	61		הירא את דבר	והירא בריאת דבר[79]
"	"	64		דורי	חרי
כ"ד	ש.	1		נחמן	נחמני
"	"	4		ולא נמצאו נשים כבנות	לא נמצאו נשים [יפות] כבנות
"	"	6		אכל	אכל [שנ']
"	"	7		צריך לקרוע מעומד	אסור לקרוע אלא מעומד[80]
"	"	11		ולמת.	מ.ולמה" עד .בהן" ש. 12 ליתא
"	"	19		בן אברם	מאברהם
"	"	"		כתב חמשה	כתב [ספרו] חמשה
				פ"ו	
"	"	51		משקינא	משיקנא
"	"	53		אלא סבר	אלא [הוא] סבר
"	"	56		עד שישאו ויתנו בה מוצרות	משישאו ויתנו מחרות
"	"	62		תימליוסים	תמליאוסים
כ"א	ש.	1		שיפרש הכתוב	שיפרש [לך] הכתוב
"	"	2		אומר	ליתא
"	"	3		אומר	ליתא
"	"	12		נראית	לשתות[81]
"	"	15		הוא והתרו	הוא [אכלו] והתרו
"	"	20		בעלה עליה	עליה בעלה
"	"	"		לוקה	ליתא
"	"	22		מקנא ל"ז)	ליתא

ל"ז) ד"ז כ"ז ע"א, ש. אחרונה. ד"פ כ"ז ע"ב, ש. אחרונה.

וכן הוא בברכות הנ"ל בדפוסים ובכי"ר ובכי"ס שם. ופירשו: והתסיד ? [א]לא וכרות עמו וכו'. 77) עיין תוספ' סוטה ל"א. ד"ח גדול. 78) וכן הוא בס"ר בראשית פ' נ"ז. 79) אולי חי' על הגליון ב.חי' ז. א. והירא ב.ה" הידיעה (עיין ק"ע) והסופר הכניס זה לפנים הירושלמי כדרכו ושבש ב.חי' ל.ברי". 80) גירסת הדפוסים נוחה יותר וכן הוא בירוש' סר"ק פ"ג ה"ז, פ"ג ע"ג ועיין ב"ר סוף פרש' וירא. 81) בדפוסים החדשים כבר מתוקן.

דפוס	כת"י
כ"א ש. 25 ומשקה על	ומשקה [לה] על
" " 36 בעד אחד	עד בעד
" " 38 לא היתה	מ"לא היתה" עד "אמר" לא היתה ש. 39 ליתא
" " 40 ניטמאת שותה	נטמאת [לא היתה] שותה[82]
" " 46 סתירה	דיבור
" " 47 יש כאן סתירה ויש כאן טומאה	[ועד אחד אומ'] יש כן טומאה ויש טומאה
" " " כדי סתירה	כדי דבור
" " 48 כדי סתירה	כדי טומאה
" " 51 או	מ"או" עד "כולה" ש. 52 ליתא

פ"ז

כ"א ש. 46 תורגמן	המתורגמן
" " " בי רבי שמעון	ליתא
" " 47 אל	ואל
" " 48 חנין על ידי התורגמן	אנן על ידי מתורגמן
" " 49 נפלה	נפלא[83])
" " 51 ועניית ואמרת. וקרית	ועניית [לפני ה' אלקיך] קרית
" " 53 חיתה	חייתא
" " " אלוניסתין	אליניסטין
" " 55 השיב	התיב
" " 56 ולעז אינו יוצא בת אלא אשורית	ליתא
" " 57 ולעז אינו יוצ' אלא	ולעז [בת] אינו יוצא [בת] אלא
כ"א ש. 4 ובתואל אין תימר על	ובתואל [ויאמרו] אין תימא [אלא] על
" " 5 תימר על	תימא [אלא] על
" " 21 של כותים	שבין הכותים
" " 22 הירדן ולהלן ל"ח)	הירדן ולכן[84])

לח) ד"ז כ"פ ע"א, ש. 2 (מלמטה), ד"פ ל' ע"א, ש. 6 (מלמטה)

---

82) בדפוסים החדשים מתוקן וכן הוא בשרי"ר. 83) אולי גם בדפוסים צריך לקרא נפלה. 84) גירסת הדפוסים תמוהה והמפרשים הגיהו ע"פ הבבלי והספרי. אבל גירסת הכ"י היא הנכונה. ובקונגרס אחרון

	דפוס	כת״י
כ״אג ש. 29	נמיתי	נומיתי
" " 39	שכבר	מ.„שכבר" עד „למעלן" סוף השורה ליתא
" " 54	ללמוד וללמד לשמור ולעשות	ללמד ולעשות לשמור
" " 61	אמום	אכים [85]
" " 63	אמום שאמר	אכים אומר
" " "	אין כל	אין [לך] כל
כ״אד ש. 2	אמר ליה כן	א״ל לא כן
" "	שמעון לט)	ישמעי [86]
" 5	שכולו	שכולן
" 7	זת תחזן מ)	אין החזן [87]
" 10	בעי	בשם [88]
" 12	ואמר	דא׳ [89]
" 20	חולקים	חלוקים [90]

לט) ד״ז ל׳ ע״א, ש. 12 (מלמטה). ד״פ ל״א ע״א, ש. 22.
מ) ד״ז ל׳ ע״א, ש. 5 (מלמטה). ד״פ ל״א ע״א, ש. 12 (מלמטה).

הוצ׳ הפרופ׳ גינצברג עמ׳ 342 תגירסא מן הירדן ולכאן. 85) עיין זבחים כ״ח. ירוש. סנהדרין כ״ט ע״ג ומדרש תנאים הוצ׳ הופמן ד״ל עמ׳ 57. 86) וכן הוא בתוספ׳ סוטה ל״ז: ד״ה רשב״י. 87) נ״ל שהמקום הזה נשתבש, ובכ״י הגירסא משונה וברמב״ן פ׳ כי תבא (הביאו הפ״מ) הגירסא זה החזן ולא יותר. אבל קשה מאד לפרש שהקללה מוסבת על החזן שאינו מקים את ספר התורה בארון או שאינו מראה אותה לקהל, ובפרט כשאנו משוים זה למאמרים שבאים אחרי כן שכלם מפרשים את הפסוק על אלה שאינם מחזיקים את התורה, ואשר לא יקים, פירושו ואשר לא יחזיק ורק החזן הוא מין יוצא דופן. ועי״כ נ״ל שהגירסא הנכונה היא בקונדרס אחרון לר״ש הדרשן (הוצ׳ הפרופ׳ גינצברג עמ׳ 842) שגורס החזק (ולא החזן) הוא עומד, וזה כמו שדורש תיכף אחר זה: ר׳ שמעון בן חלפתא אומר זה הבית שלמטן (בק״ע ופ״מ מגיהים ע״פ הרמב״ן הנ״ל: זה הבית דין שלמטה, אבל במהכ״ת לא דקו, כי הגירסא הבית שלמטן היא בודאי הנכונה וכן הוא בכ״י ובק״א הנ״ל ובתוספ׳ סוטה ל״ז: ד״ה רשב״י. והפרוש של הבית שלמטן הוא ברור וכונתו—בית הנשיא. וכן הוא מפורש בירוש׳ ר״ה פ״ב ה״ו, נ״ח סע״א: והן בייתא דלרע לא נהגין כן. וכן שבשו את הירוש׳ פסחים פ״ו ה״א, ל״ג ע״א וז״ל: ולמה נתעלמה הלכה מהן כדי ליתן גדולה להלל. אמ׳ ר׳ מנא אנא שמעית מרי יודן ומן כל רבנין מפני מה נוהגין בבית דין שלמטן בכבוד שלא ירבו המחלוקת בישר׳ עכ״ל. והמאמר קשה וגם אינו מתקשר יפה עם הסוגיא אבל בגנזי שכטר ס״א הוצ׳ הפרופ׳ גינצברג עמ׳ 448 ש׳ 19 הגירסא בבית שלמטן! ועיי״ש בעמוד 431 בהערות הגאון המו״ל). ז. א. בית הנשיא שמוטלת עליהם החובה להחזיק את התורה עיי״ש עד „למחזיקים בה״. 88) בדפוסים החדשים מתוקן ע״פ תוספ׳ סוטה ל״ז: ד״ה רשב״י 89) וכן הוא בתוספ׳ הנ״ל. 90) וכן הוא בילקוט כי תבוא רמז תתקל״ח, עיי״ש שמעתיק כל.

			דפוס	כת"י
כ"א	ש.	28	מיכן. אמר	מיכן [אמ' ר' זבידה ויאות] אמ'[91]
"	"	29	חצוי בן מיכן. ימין	חצי בין מיכן ומין
"	"	30	אלא משמותם	אלא [ששה] משמותם
"	"	31	והאחרוני'	מ"והאחרונים" עד "מלך" ש. 32 ליתא
"	"	39	ושדת אותם בשיר	ליתא
"	"	"	נכתבו מה מקיים	ליתא
"	"	42	יחרבו	יחרובו
"	"	43	שהניח	שהקים
"	"	44	רבי חנינן	ר' יוחנ'[92]
"	"	"	פשיט לן	פשוט [הוא] לו
"	"	45	ויאות אין תיסר	ליתא
"	"	47	עמהן לארץ	לארץ עמהם
"	"	48	בר אלעאי	ליתא
"	"	"	אבא חלפתא	ר' לעזר
"	"	54	על דעתיה דרבי עקיבה דו אמר לשונות רבויים הן שנים עשר היו שמנה באשכול וארבע בתאנים ורמונים ובנושא כלים ועל דעתיה דרבי שמעון דהוא אמר לשונות כפולין הן עשרים וארבעה היו ששה עשר מ"א)	על דעת' דר' ישמע' דר' אמ' לשונות היו שנים עשר היו שמונה באשכל ארבעה תאינים ורימוניה ובנוש אכלים על דעת' דאמ' לשונות כפולים הם עשרים וארבעה כן ששה עשר[93]
"	"	59	ומורמורי מרומורין	ומורמרון מומרון
כ"ב	ש.	3	וכל הכנעני	וכל [מלכי] הכנעני
"	"	5	להן יהושע	להם [ר'] יהושע
"	"	7	רבי	ליתא
"	"	12	שזרעו	של עולם

מא) ד"ז ל"א ע"ב, ש. 7. ד"פ ל"ב ע"ב, ש. 14.

הסוגיא. 91) נראה שהסופר הכפיל זה כטעות מהשורה השני'. ועיין תוספ' סוטה ל"ז. ד"ה עשרים. 92) וכן הוא בילקוט תנ"ל. ובתוספ' סוטה ל"ח: ד"ה שלשה גורס ר' יצחק. 93) בכ"י משובש, וכנראה היתה הגירסא לפני הסופר כמו בתוספ' סוטה ל"ד. ד"ה שורמוני וצריכים לחגיה לשונות כפולים לדעת ר' ישמעאל ולשונות רבויים לדעת ר"ע. ובדפוסים חדשים מונה

			דפוס	כת״י
כ״ב״	ש.	14	מותר	מדלגין
"	"	16	פרשה	פרסה
"	"	"	ישראל על	ישראל [ספר] על
"	"	18	מקום	יום
"	"	19	חזרא אורייא תוגייל	חדה אורייא תיגייל [94])
"	"	20	אינון תרתיי	אינון [קומי] תרתי
"	"	"	תו	ליתא
"	"	21	שאותך לבדך ביראה נעבוד	שאותך נירא ונעבוד
"	"	24	ועל הכהנים	על הכהונה
"	"	25	להיוושע לפניך	להוושע [לך] לפניך
"	"	26	אמי	יומי
"	"	30	במקומה	במקדש
"	"	33	כי	וכי

פ״ח

כ״ב״	ש.	34	אבא	אדא
"	"	"	ונגש משה	ומשה נגש
"	"	36	מאן די מתקון	מה דומתקן
"	"	38	שומע מפי כהן פרשה	שומע פרשה מפי כהן
"	"	"	ואומרה בכל	ואומרה [לעם] בכל
"	"	44	ספיקה למחות	ספיקה [בידם] למחות
"	"	45	אחא	אדא
"	"	"	יוחנן	יונתן [95])
"	"	46	שלא	ליתא
"	"	50	לכאן	לכך
"	"	52	עברו	ליתא
"	"	"	טומיות	טרמיות [96])
"	"	53	טרמנטן	[נותז] טרמנתן
"	"	"	הנפט	הנפש [97])
"	"	54	הלפידים	סלפינם [98])

בפנים הירושלמי. 94) בדפוסים החדשים מתוקן ע״פ סוגית יומא רפ״ז. 95) וכן הוא בשרי״ר ובמקומות המקבילים. 96) וכן הוא בשרי״ר. ובמכילתא בשלח פ״ב תורמיות. turma, τούρμη, שם לפלוגת צבא ידועה. 97) וכן נשתבש גם במכילתא חנ״ל בדפוס זה ינחמנו. 98) בשרי״ר

			דפוס	כת"י
כ"ב	ש.	57	מכניסין	מכנסין
"	"	"	ויתמם	ויתומם
"	"	58	סיגנס	סיגנן
"	"	"	מגיפה	מגפה
"	"	61	במדבר	כמה דאת אמר
כ"ב	ש.	4	היה נכנס	ליתא [99]
"	"	5	שהיה	שהוא
"	"	11	עמכם	ליתא
"	"	12	פיטום	פיטוז
"	"	17	יהיה זה לי לדורותיכם	ליתא
"	"	19	לוג שנאמ'	לוג [שמן] שנ'
"	"	29	מושחין מלכים	מושחין [בני] מלכים
"	"	30	יורם מפני יהוא	יהוא מפני יורם [100]
"	"	32	שתי שנים	שתים נשים
"	"	"	באפרסמון	באפילמון
"	"	36	כר אדא	ליתא
"	"	37	מה כתיב	מ.מה" עד „הלוים" ש. 38 ליתא
"	"	44	תיא דתנן	מ.היא" עד „בבינוניות" ש. 45 ליתא
"	"	45	של	בת
"	"	46	חמשה עשר	חמשה עשר [טפחי']
"	"	49	רחבן מ"ב)	אורכו
"	"	54	לשילוט	לשילוש
"	"	57	אמת	מ.אמת" עד „יודה" ש. 58 ליתא
"	"	62	רחבן מ"ג)	אורכו
כ"ד	ש.	3	לרחבו מ"ד)	לארכו [101]
"	"	4	לשלוט	לשלוש
"	"	7	לתביא	ליתן
"	"	8	וצפית	וצפה

מב) ד"ז ל"ד ע"ב, ש. 13 (מלמטה). ד"פ ל"ו ע"א, ש. 16 (מלמטה)

מג) ד"ז ל"ה ע"א, ש. 10. ד"פ ל"ו ע"ב, ש. 8.

מד) ד"ז ל"ה ע"א, ש. 18. ד"פ ל"ו ע"ב, ש. 16.

גורס סלפירס *σάλπιξ* חצוצרת. 99) וכן ליתא בשרי"ר ובשקלים. ובדפוסים החדשים מוקף.
100) וכן הוא בשרי"ר ובדפוסים החדשים מתוקן ע"פ שקלים. 101) בכת"י נכפל המאמר

	דפוס	כת"י
כ"כ ש. 14	דכתיב ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים מ"ה)	שנ' ויכתבם על שני לוחות אבנים
" " 18	כימא	סימא
" " "	ליטדני	למדתני
" " 20	בין כל דבר ודבר	בין דיבור לדיבור
" " "	אמר	ליתא
" " "	איתקשיית	ליתא
" " 24	מאיר ונתת מ"ו)	יודה ונתת[102])
" " 25	בתורה ואל	בתורה [אלא] ואל
" " 26	שמעון בן לקיש	יהושע בן לוי[103])
" " 33	אמות	ליתא
" " 34	אמות	ליתא
" " 37	חוזרין לו במלחמה	חוזרין עליו [מערכי] המלחמה
" " 41	נעלו אם	נעלו [ניטר] אם
" " 42	עליה	עליהם
" " 47	שהיין מגיתו שהיין קוסם מערבין מ"ז)	שתיו מגיתו שתיו קוסם [דתני יין קוסם] מערבין[104])
" " 49	ונמכר בחנות	ונמכר [לו] בחנות

מה) ד"ז. ל"ה ע"א, ש. 12 (מלמשה). ד"פ ל"ו ע"ב, ש. 11 (מלמשה).
מו) ד"ז ל"ה ע"א, ש. 2. (מלמשה). ד"פ ל"ו ע"ב, ש. אחרונה.
מז) ד"ז ל"ו ע"א, ש. 9. ד"פ ל"ז ע"ב, ש. 15.

וכפעם הראשונה גורס כמו בדפוסים. 102) כגירסת הדפוס כן הוא בשקלים בכל כת"י. ועיין במפרשים שנדחקו והגיחו, אבל גירסת הכ"י מאירת עינים. והפרוש פשוט שמן הכתוב משמע כר"י, מפני שאמור: ונתת את הכפורת וכו' ואח"כ אומר ואל הארון תתן את העדות, וא"כ בהכרח צריכים לפרש שנותן את ספר התורה בצד הארון ולא בפנים, מפני שהוא כבר סגור. וע"ז אומר התלמוד שר"כ סובר אין מוקדם ומאוחר בתורה: ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך. ואחר כך ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה. (ושניהם מודים שהעדות זה ספר תורה). 103) כגירסת הדפוס כן הוא גם בשקלים מ"ו. ובדרך כלל גירסת הכת"י בסוגיא זו קרובה יותר לסוגית שקלים הנ"ל מנוסחת הדפוסים פה. וכנראה שצ"ל בכל מקום תן אורכן של לוחות לאורכו של ארון ותן רחבן של לוחות לרחבו של ארון. ועיין בבלי ב"ב י"ד. ומה שכתוב בדפוסים ובכ"י חנם לאיסטווה (ז. א. לעמודים) כן הוא גם בשקלים בכ"י דקדוקי סופרים עיי"ש. ועיין בברייתא דמלאכת המשכן חוצ' הרב ר"מ איש שלום ז"ל עמ' 41-44, וכגנזי שכטר מ"א חוצ' הפרופ' גינצברג עמ' 376-375 בהערות הגאון חסר"ל. 104) בשרי"ר

				דפוס	כת"י
כ"בי	ש.	49		והמוכר לחבירו	והמוכר [יין] לחבירו
"	"	57		מין	מ„מין" עד „סרק" ש. 58 ליתא
"	"	59		מחללו	מחללה
"	"	"		ובחמישית	בחמישית
"	"	60		אלא	דלא
כ"גא	ש.	2		תמן	ותמצא
"	"	5		תני	ליתא
"	"	6		בסיד ופתח	בשיד [חוזר] ופותח
"	"	7		חוזר	ליתא
"	"	"		תני	ליתא
"	"	8		מתחדשין	מחדשין
"	"	12		יושבין בטילין בתוך העיר	יושבים אותה העיר [אינה פסין] העיר [105])
"	"	13		ולא	לא
"	"	"		לכל	כל

גורס שתין [יין] מגיתו שתין [יין] קוסס תני יין קוסס מערב... וכו', וברור שגם שם היתה הגירסא כמו בכ"י אלא שנשתבש שתיו ל„שתין" וע"כ הוסיפו הסופרים בין השורות „יין". ואנו רואים שגם כדפוסים היתה הגירסא כמו בכ"י אלא שה„ת" מ„שתיו" נשתבשה ל„ה" ויצא שהיו (והסופרים תקנו שתיין) ושלשת המלים „דתני יין קוסס" נשמטו ע"י דמיון הסוף (homoioteleuton). וכפרוש הירושלמי נ"ל ככה: דהנה מסקנת הירוש' בחלכה הקודמת היא שכל זמן שלא הוציא תועלת ממשית מן הבית שבנה אינו מקבל את הזכיות „של מי שבנה בית וחנכו" (לענין שלא יהא זז ממקומו) ויש לו רק הזכיות של מי שבנה בית ולא חנכו. ואם השכיר את הבית אז תלוי בקבלת הכסף אם הקדים לו שכרו כמי שחנכו. נתן לו שכרו לאחר שנים עשר חדש כמי שלא חנכו. ואפילו השתמש בעצמו בבית כגון שחניה שם חפציו מסיק הירושלמי שאינו נקרא חנוך אלא אם כן היה צריך להוציא כסף לשמירת החפצים ואז זה נקרא חנוך מפני שמסיק תועלת כספית וממשית מהבית. והנה הירושלמי מביא פה את הברייתא שנשע כרם לאו דוקא אלא אפילו לקח, ירש וכו'. וא"כ מתעוררת השאלה איך יהיה אם לקח כרם בן חמש שנים שאינו צריך לחללו, מתי זה נקרא חנוך לענין שלא יזוז ממקומו. ופשוט הוא שצריך שיהנה מן הפרות ואז זה נקרא חנוך. והחנאה צריכה להיות ממשית כמו בבית. וע"כ נ"ל שזו היא שאלת הירושלמי: שתיו מגיתו? שתיו קוסס? אם זה נקרא חנוך, או לא. ומביא את הברייתא שלענין הרבה דברים יין קוסס נקרא יין. כנ"ל בפרוש הירושלמי לפי הגירסא הנכונה של הכ"י. ועיין רמב"ם חלכ' מלכים פ"ז סוף ה"י. ועיין ברוקח סי' שנ"א שמביא את הירוש' אלא שנשתבש שם קוסס ל„תוסס". ועיין בשי"ק ד"ה ומקדשין. 105) בכ"י משובש וצריך תקון ע"פ שרי"ר

				דפוס	כת"י
כ"ג	א	ש.	14	כתיב ויספו השוטרים	ליתא
"	"	"	15	לשון זה	ליתא
"	"	"	"	רבי	מ„רבי" עד „רבי" ש. 17 ליתא
"	"	"	18	התוספת הראשונים	התוספת האחרונים
"	"	"	"	הראשונים אמרו	מ„אמרו" עד „רבו" ש. 20 ליתא
"	"	"	23	ותני	תני
"	"	"	25	המלחמות וחרב	המלחמה [ולראות] חרב
"	"	"	31	פקדו	ליתא
"	"	"	39	רשות מ"ח)	מצוה [106])
"	"	"	41	שעה	שנה
				פ"ט	
כ	ג	ש.	58	עורפין. וכא	עורפין [תמן את אמ' אפ' עבר אפ' שפחה לא היו עורפין] וכה [107])
"	"	"	61	והרי ראו	והרי הוא
"	"	"	"	מקו בית	מקום [שראו] בית
"	"	"	63	אחד	אחר [108])
כ"ג	ג	ש.	6	מצויינין מ"ם)	מצויין [109])
"	"	"	7	ומוכרין	ולוקטים
"	"	"	9	חונייא דברת	נחוניא דבת
"	"	"	10	חוורן רבי	חורן [ר' יוסי אלת ר' יעקב] ר' [110])
"	"	"	11	בפיה	ליתא
"	"	"	12	והיא אומרת	ואומרת
"	"	"	"	אילא בשם רבי	הילא בריה דר'
"	"	"	13	עצם מיכן	עצם [א' ובנת אצלו ציון] מיכן
"	"	"	16	אכן מצויינת	אכן [אחת] מצויינת
"	"	"	17	קמצוץ	ציץ
"	"	"	25	דרבי יהודה נ)	דר' שמעון [111])

מח) ד"ז ל"ז ע"ב, ש. 5 (מלמטה). ד"ם ל"ם ע"ב, ש. 21.
מט) ד"ז ל"ח ע"ב, ש. 3. ד"ם מ' ע"א, ש. 9.
נ) ד"ז ל"ח ע"ב, ש. 5 (מלמטה). ד"ם מ' ע"ב, ש. 15 (מלמטה).

והוספתא סופה סס"ז. 106) וכן, כנראה, היתה הגירסא בשרי"ר. 107) וכן הוא גם בשרי"ר. 108) בדפוסים הרשים כבר מתוקן. 109) גירסת הדפוסים אין לה שחר ועיין בשרי"ר שגורס: אמ' ר פינחס בירבי סימון נאמר וכו' ארבע עשרי שנה לא היו עורפין רב' כי ימצא לא בשעה שהן מצויין וכל אות. ארבע עשרי שנה מצויים היו וצריך להשלים גם בכ"י את כל זה. 110) בכ"י צ"ל א' לה חו הכפלה מהשורה הקודמת. 111) בדפוסים נשמט המעם של ר"ש

			דפוס	כת"י
כ"ג	ש.	25	ויצאו זקיניך שנים	ליתא
"	"	29	ודרש	ליתא
"	"	"	את	ליתא
"	"	35	הרוג	הורג
"	"	"	תני נ"א)	ליתא [112])
"	"	37	דהדא דרבי	דהדא [דתני] ר'
"	"	38	הכין	והכין
"	"	41	הרוגין	הורגין
"	"	43	יאות אסר לך	ליתא
"	"	45	פרט לטמון	מ.לטמון" עד „לטמון" סיעוט ש. 46 ליתא
"	"	48	הרגו. הוי	הרגוהו [113])
"	"	54	עקיבה	יעקב
"	"	55	יחודה	ירטיה
"	"	58	מן כידא	מחמדן (?)
"	"	61	שמואל בשם	שמואל [בר נחמן] בשם [114])
"	"	62	חיה	מ.היה" עד „הנוף" ש. 63 ליתא
כ"ד	ש.	1	ליתזו	ליתיז
"	"	4	שלא והוא	שלא [לדעת] והוא [115])
"	"	8	אשר לא עובד בה לדעת	ליתא
"	"	9	והוא שימשוך	ליתא
"	"	10	צרך מימר	הוא אומ'
"	"	20	בענלה העול	בענל' [ערופה] העול
"	"	"	אי	או
"	"	22	בפרה. אין חטוטין פוסלין	ליתא
"	"	23	ואמר	אשר
"	"	"	הכא	תמן
"	"	24	בפרה	ליתא
"	"	25	תמן	הכא

נא) ד ז ל"ט ע"א, ש. 9 (מלמטה). ד"ם מ"א ע"א, ש. 17.

ובכ"י הטעם של ר"י וצריך להשלים ע"פ שרי"ר וסנהדרין פ"א ה"ג י"ט ע"א (אלא ששם הגירסא משובשת עיי"ש בפ"ם). 112) גירסת הכ"י נכונה וכן הוא גם בשרי"ר. 113) בדפוסים חדשים מתוקן. 114) ר' שמואל בר נחמן רגיל לפסר שטועות בשם רבו ר' יונתן. 115) בדפוסים

			דפוס	כתי׳
כ״ג	ש.	27	בשר שליטין	בשר [שיהו] שליטין[116]
"		28	" חונה	ירמיה
"		29	" שיש מהם	שיש [שיני] מהם[117]
"		30	" בחי נב)	ברי[118])

נ״ב) ד״ז מ״א ע״א ש. 3. ד״פ מ״ב ע״ב ש. 13.

חדשים מתוקן. 116) וכן הוא בירושׁ׳ פסחים פ״ט ה״ד, ל״ו ע״ד, מגילה פ״א הי״ג, ע״ב ע״ב. 117) נראה ש״שיני״ שבוש והכפלה מ״שיש״. 118) בדפוסים החדשים תקנו „בחי״ ל„בחאי״ וזה טעות כי המלה „בחאי״ אינה בירושלמי בשום מקום (הירושלמי אומר בחדא במקום בחאי). ובאמת מלה עלובה זו גרמה הרבה יגיעה ועמל למפרשים בכמה מקומות בירושלמי ע״י זה שבכל פעם שבשו אותה חסופרים באופן אחר. וגם לפנינו בדפוסים המלה משובשת ובכתי״ יכולים להגיה הגהה קלה — „כדי״ (= כד היא) במקום „ברי״, אולם על סמך המקומות שאביא למטה נ״ל ברור בע״ה שצריכים להגיה בדפוסים ובכת״י „כתי״ במקום „כתי״ („ברי״) וזה מצוי מאד ש„כ״ משתבשת ל„ב״ ו„ת״ ל„ח״. ובפרוש הדברים נ״ל ככה: דהנה את המלה „תי״ אנו מוצאים בירושלמי יומא פ״ז ה״א, מ״ד ע״ב: כד אינון תרתיי תי (= תחי) מיבל חדא ומייתי חדא וכו׳ ו„כתי״ זה חבור מכד תי ופרושו כד תחי. (וידוע נטית הירושלמי לחבר כמה מלים לאחת, כמו דלכן = דאי לא כן ועוד). ובכן אנו מוצאים מליצה מיוחדת בירושלמי: אחרי שאלה ופתרון השאלה אומר למעמים התלמוד כתי פשיטא לך. ד׳ א׳ אם יהיה פשיטא לך כך וכך יש לשאל (או להקשות) שאלה (או קושיא) אחרת. וזה על דרך אם תמצי לומר שבבבלי. והארכתי בזה מפני שכמה וכמה מחיקות ופלפולים גרמה המליצה הזאת. ואתחיל ע״פ הסדר. יבמות פ״ג ה״א, ד׳ ע״ג: מהו שיהא לה צרה. (השאלה מוסבת על המשנה: ארבעה אחין שנים מהם נשואין שתי אחיות ומתו הנשואין את האחיות הרי אילו חולצות ולא מתייבמות), רבי הילא בשם רבי אבינא קל וחומר מה אם אחות חלוצתו כשיהא מדבריה׳ נתנו לה חכמי׳ צרה. כאן שיש כאן איסור אחיות לא כל שכן. בתו פשיט׳ לך שיהא לה צרה וכו׳. והמאמר בתו פשיטא לך וכו׳ קשה מאד והק״ע מחק אותו והפ״ם נדחק מאד לפרש אותו. אולם לי נראה שגם כאן ישנה לפנינו אותה המליצה ופירושה: כתי (במקום בתו) פשיטא לך שיהא לה צרה (כמו שיוצא מן הקל וחומר) ע״ז אומר ר׳ בון בר חייה בשם רבי אבינא וכו׳ וכמה דאת אמר חלצו צרות נספרו אחיות ודכוותה אפילו חלצו אחיות יפטרו צרות עכ״ל. כלומר, מכיון שגם הצרה אסורה להתייבם, אם כן איזה הכרל בין חצרה ובין הערות. והדברים פשוטים וברורים. וכן עיין שם פי״ג ה״ב, י״ג ע״ד: מהו שיביא קרבן זיבה וקרבן צרעת (השאלה היא על קטן) מאחר שהיא חובה אינו מביא או מאחר שהוא מטמא בהן מביא כותי פשיטא לך שהוא מביא וכו׳ וכאן מחק בעל פ״ם את המלה כותי (ע״פ סוגיית תרומות פ״א, ששם בודאי השמיט אותה הסופר מפני שלא הבין אותה) ובק״ע נדחק לפרש את השאלה על עכו״ם. אולם ברור הדבר שגם כאן לפנינו אותה המליצה: כתי (ולא כותי) פשיטא לך שהוא מביא. מהו שיעשה בהן שליח וכו׳. וכן עיין שם איזו שורות אחרי זה: מהו שיביא חגיגה מאחר שהוא חובה אינו מביא. או מאחר שהוא משנה לשם שלמים מביא. כותי פשיטא לך שהו׳ מביא וכו׳ ובדפוס קרטשין הקיפו פה את כל המאמר ובק״ע ופ״ם נדחקו לפרש זה על גוי. וכמובן גם פה צריכים לגרום כתי פשיטא לך שהוא מביא. מהו שיביא פסח וכו׳ (זה מוסב על קטן כדלעיל). ועיין הוריות פ״א ה״ב, מ״ה ע״ד: והא רבי מנא בר תנחום אמר

			דפוס	כת"י
כגד	ש.	33	שיכשיר	שיכשירוה
"	"	35	טריפה נ"ג)	עריפ' [119])
"	"	36	אמר רבי ינאי דברי	כת' יניי זו דבר'
"	"	"	אפילו	אל
"	"	37	טריפה נ"ד)	עריפה
"	"	"	מגיבין	מחיבין
"	"	"	כשמעון	כמשמעוש [120])
"	"	40	דהדא רבי	והדה דר'
"	"	"	דהכא תמן נ"ה)	דהכן הכן [121])
"	"	42	רב יהודה	ליתא
"	"	47	גיסתה	גיסא
"	"	50	יעבר בו אשר לא	יעבד ולא יזרע
"	"	63	זה. כיוצא	זה [ומה שאמ' זה לא אמ' זה] כיוצא
כ"דא	ש.	4	ומה שאמר זה לא אמר זה	ליתא

נג) ד"ז מ"א ע"א, ש. 11. ד"פ מ"ב ע"ב, ש 6 (מלמטה).
נד) ד"ז מ"א ע"א, ש. 13. ד"פ מ"ב ע"ב, ש. 4 (מלמטה)
נה) ד"ז מ"א ע"א, ש. 3 (מלמטה). ד"פ מ"ג ע"א, ש. 3.

נכנסו מאה עד שיורו כולן. אף בחזירה כן. או רוב כת (בירושלמי שבבבלי חגירסא צייתי ?) פשיטא לך רוב וכו' ופרש בפ"ם שרוב חכת חזרה בהם עיי"ש ופשוט הוא שגם פה צריכים לגרוס כתי פשיטא לך רוב מה רוב רוב תהוריה רוב המשתייר וכו', ושם בסוף העמוד אומר התלמוד: אין תימר תולדות חוריה כחוריה בית דין חייבין. אין תימר אין תולדות חוריה כחוריה בית דין פטורין. כ ת י (!) פשיטא לך (בדפוסים החדשים חגיהו ע"פ הירושלמי שבבבלי כיני פשיטא לך) תולדות חוריה כחוריה. חוריה בחוריה מחו שיצטרפו וכו'. ובכן, הניחו לנו הסופרים בסוף הירושלמי את ה"כתי" בלי "תקון". ועיין מע"ש פ"ג סה"א, נ"ד ע"א: מעשר שני על ידי שמכירתו מיוחדת את אמר מותר. מעשר בחמה על ידי שאין מכירתו מיוחדת הרי את אמר אסר (פי' בתמיה). לית פשיטא לך דהיא מותר וכו'. ובודאי גם כאן צריכים לגרוס: כתי (במקום לית) פשיטא לך דהיא מותר. מחו שיאמר לו העל בהמה וחיה זו וכו'. וכמובן, שכן מתפרשת גם הסוגיא שלפנינו בסוטה: טריפה מהי שתיפסל בה. מכיון דאת אמר יש מחן למזבח טריפה פוסלת בה. כתי (ולא בהי) פשיטא לך שהטריפה פוסלת בה. היתה רגלה קלוטה כשל חמור מה את עבד לה וכו'. סוף דבר אין כאן לא בת ולא בת, לא כדי ולא כחי אלא יש כאן מליצה שלא עמדו עליה, ומן השמים הניחו לי מקום לחרים מכשול מדרך חלומדים. 119) וכן מגיה בק"ע. 120) בכ"י היה "כמשמעו". 121) גירסת הדפוסים אין לה שחר והנכון כגירסת הכ"י וכן הוא לעיל ה"ב והוא בשמו רגיל בירוש': תרומות פ"ח ה"ה, מ"ח ע"ג ושם נסמן, מו"ק פ"ג פה"ה, פ"ג ע"א,

			דפוס	כת"י
כ"ד א	ש.	6	שלל אמרו	שללי [עד כאן] אמ'
"	"	7	כדיי היא שתכפר	כדין הוא שתפתר
"	"	"	יציאת מצרים אמר	יציאות. הלכה. אמ'
"	"	8	אחא	ארא
"	"	14	תבער	תרעד
"	"	"	הדם הנקי מקרבך	ליתא
"	"	16	מתניתין עד אומר	ניתני עד [אחר] אומ' [122]
"	"	17	אשה אמרה ראיתי ועד אומר לא ראיתה	ליתא
"	"	"	כדתני בשם	[תני דבית ר' יפי כן] תני בשם [123]
"	"	19	בעד	ועד
"	"	20	בריה	ברא [124]
"	"	37	עליה	עלינו
"	"	45	ראשון	שיני
"	"	47	שני מחללו	שיני [מעש'] ומחללו
"	"	"	שני שהמוציא	ראשון שהוציא
"	"	55	נבילות	טריפות [125]
"	"	56	ועמד ועשה	עמד [והתקין] ועשה
"	"	"	יוחנן	יהוד'
"	"	59	יוסי בשם רבי תנחום רבי חייה בשם	יוסי בר תנחום בר חייה [ר' חזקיה ר' לעזר בר' יוסי ר' תנחום בר חייה] בשם [126]
כ"ד ב	ש.	1	פטיש מכה	מכה פטיש
"	"	4	דמאי דמי תקין ומי	ודמי דמתקן ודמי
"	"	16	והחזירו לקטין	והטילו לקטינון [127]
"	"	18	זה שמואל ודוד	ר' שמואל וחד
"	"	19	ונתן. ר' נ"ו)	ונתן [ר' בא זימנין אמ' לה בש' רב

נו) ד"ז מ"ד ע"א, ש. 20 (מלמטה). ד"ם מ"ה ע"ב, ש. 2.

סנהדרין פ"ד ה"א, כ"ב ע"א, ועיי' באהצר"י שבת עמ' 102. 122) בדפוסים תחדשים מתוקן כמו בכ"י. 123) אולי צ"ל דבית ר' יניי ובדפוסים תחדשים מתוקן ע"פ פ"ו דמכילתין ויבמות פפ"ו. 124) וכן הוא בשרי"ר. 125) וכן הוא בשרי"ר ובסוף מע"ש. 126) צ"ל רב תנחום במקום בר תנחום ועיין סוף מע"ש. 127) וכן הוא בתוספתא פפ"ו.

דפוס			כת"י
			זה שמוא' ודוד וזימנין אמ' לה זה גד ונתן] ר'
כ"ד ג	ש.	23 מעשה ששמע	משמת
"	"	" בת קול יוצא	בת קול [פי תרגימא הברת והברה כל שמקרא בת הברה היא אלא שהקול ממש שומעין אלא הברת קול] יוצא [128]
"	"	26 באנטוכיה. וכתבו	באנטוכיה [וזה בספר יוסף בן גוריון] וכתבו [129]
"	"	31 כדיי	ראוי לכך
"	"	33 הרמתי	הנביא
"	"	35 ובלשון ארמית אמרן	ובלשוא ארשות
"	"	38 בלווחין של פינקס	שולחין שבפינקס
"	"	44 טס	טני
"	"	47 המבגליג	המבליג [130]
"	"	" תבא	ליתא
"	"	48 א"ר יוסי	מ.א"ר יוסי" עד „ספנקרסין" ש. 49 ליתא
"	"	52 חד רבי הוה קרי ליה לאחוה	חד קרי לאחוה
"	"	53 והוון צווחין בפרגמטיא	והוה צווחין לפרגמטיא [131]
"	"	55 ראשונה ראשונה	ראש ראש [132]
"	"	" אבין	יונה
"	"	56 מבטלת. אמר	מבטלת [תני] א'
"	"	62 עשרים	חיטים שעזרין
"	"	" והיתה	מ.והיתה" עד „פורה" ליתא
כ"ד ג	ש.	1 זו זחורית המוחבת	זה חורות מוחבת
"	"	" ושל	מ.ושל" עד „מלח" ש. 2 ליתא

128) ברור שהסופר הכניס גליון לפנים הירוש' ושבש אותו ובסוף צ"ל אלא שהקול ממש [אין] שומעין וכו', ועיין תוספ' סנהדרין י"א. ד"ה בת קול. ועיין ביד רמח סנהדרין י"א. וז"ל: בת קול מפרש לה בירוש' הברת קול. ואין זה בשום מקום בירושלמי שלפנינו. ואולי הי' זה לפניו בסוגיין. 129) הסופר הכניס עוד הפעם גליון לפנים הירושלמי. והמעשה ישנו באמת ביוסיפון העברי בספר ד' פכ"ח וקרטוניות ליוסף הכהן XIII. 10. 3. 130) בדפוסים חדשים מתוקן. 131) יפה תקן במשביר החדש ערך צווח (הערה מ"ז) שצ"ל נחוון צווחין. 132) בכ"י נשמט

				דפוס	כת"י
כ"ד	ש.	3	שיבשב	שיבש	
"	"	"	איתרים	איתרים	
"	"	5	מצויירין	המצוייגין	
"	"	9	שאלו רבי	שאלו [את] ר'	
"	"	14	דר' אבהו בעי מילף ברתיה	דיבעי מלפא בנתיה[133]	
"	"	15	לא נ"ז)	ליתא[134])	
"	"	19	חסר. הלכה	חסיר. הלכה	
"	"	22	הבינה	הביניין	
"	"	"	השקדני'	השוקדנים	
"	"	31	ליהושפט	ליהושע	
"	"	33	לעליית	אצל	
"	"	"	ביריחו	ליתא	
"	"	37	לדעת המקום	על דעת רוח הקודש	

נז) ד"ז מ"ח ע"א, ש. 14 (מלמטה). ד"פ כ"ו ע"ב, ש. 9.

סימן הקצור ועיין מה שאמרתי לעיל עמ' 29. 133) בכ"י צ"ל דובעי=דהו בעי. 134) עיין בציון ירושלם.

ON THE YERUSHALMI

a. A contribution to the emendation of the text of the Yerushalmi.

b. Variants from the Vatican ms. of tract. Sotah.

with notes and corrections

by

SAUL LIBERMAN

„DAROM" Publishing Co.

JERUSALEM

1929